

Inventarizácia kultúrnych zásob spojených s pastierskou kultúrou.

Inventarizácia prírodných
zásob spojených s prírodným
dedičstvom.

Inventarizácia kultúrnych zásob spojených s pastierskou kultúrou.

Inventarizácia prírodných zásob spojených s prírodným dedičstvom.

- Inventarizácia kultúrnych zásob spojených s pastierskou kultúrou zameraná na architektonické modely, zvyky a obyčaje, kuchyňu a umenie pohraničného regiónu Prešovského kraja.
- Inventarizácia prírodných zásob spojených s prírodným dedičstvom pozostávajúca zo zistenia súčasného stavu prírodných pamiatok a jedinečností pohraničného regiónu Prešovského kraja.

DECEMBER 2017

Projekt „Trasa Valašskej kultúry“ spolufinancovaný z Európskeho Fondu Regionálneho Rozvoja

VALAŠSKÁ KOLONIZÁCIA

V severnej oblasti Karpát, v slovanskom prostredí, sa až do dnešnej doby zachovala kultúra a tradície poukazujúce na pastiersky spôsob života tunajšieho obyvateľstva v minulosti a s nim spojené tradície a lexikálny fond pochádzajúci z Balkánu. Pôvodnými nositeľmi tejto kultúry boli Valasi, pastieri z rumunských oblastí, ktorí žili nomádsnym spôsobom života a presídľovali sa so svojimi stádami horského

dobytka (ovce a kozy) pri hľadaní nových pastvísk. Vytlačaní boli aj postupom Turkov na Balkánsky polostrov a s tým spojeným vojnovým nebezpečenstvom.

Išlo o pomalú rumunskú pastiersku migráciu z oblastí Maramurešu a severu Moldavska (budúcej Bukoviny) na sever a severozápad až po južné poľské oblasti (niektoré sú dnes súčasťou juhozápadnej Ukrajiny), južné a severné oblasti Slovenska a východnú Moravu. Migrácia začala niekedy v 12. – 14. storočí a koncom tohto obdobia je o nich zmienka v historických prameňoch a neskôr aj v súpisoch feudálnych panstiev. Počas štyristo rokov tiahli Valasi v niekoľkých vlnách Karpátmi z východu na západ a do konca 16. a začiatku 17. storočia kolonizovali horské oblasti a založili tam mnoho usadlostí na základe valašského práva. O valašskom práve (*ius valahicum*),

ktorým sa riadili valašské usadlosti v týchto oblastiach sa zmieňujú pramene z 15. – 18. storočia.

Od slovanských národov dostali títo pastieri mená vlahi, volohi, valahi, v latinských dokumentoch sú pomenovaní ako blachi, valachi. Samotné slovo valach vzniklo vložением prvého „a“ medzi dve spoluhlásky slova vlach.

Na ceste k severným Karpatom pod vplyvom spolunažívania s Rusínmi, Poliakmi a Slovákmi sa v dôsledku postupnej asimilácie stratila ich etnicita. Naopak, časť týchto, spočiatku najmä Rusínov, prevzala ich pastiersky spôsob života a do svojej lexikálnej výbavy aj pojmy s ním súvisiace. Môžeme predpokladať, že na územie dnešného východného Slovenska už prenikol pôvodný rumunský živel len v ojedinelých prípadoch a od počiatkov valašskej kolonizácie v prvej polovici 15. storočia môžeme v tejto oblasti hovoriť už o kolonizácii rusínskej.

Existenciu aj rumunského etnika medzi valachmi na východnom Slovensku dokladajú názvy dedín ako Miková a Ňagov. Ich analógie možno nájsť v Maramurošskej stolici, ale aj niektoré mená valachov, ktoré sa zachovali v dochovaných prameňoch.

Predpokladá sa, že Valasi prenikali na územie Slovenska z horských oblastí Východných Karpát, a cestou sa zmiešali s rusínskym obyvateľstvom. Na Slovensko prišli zo severného Sedmohradska, z Maramurešu, Beregu a Ugoče. Toto valašsko – rusínske obyvateľstvo prešlo cez Zemplín a Šariš a kompaktno osídlilo horské oblasti najmä na Spiši, Orave, vo vyššie položených častiach Liptova, na severe gemerskej stolice a na iných miestach. Tu sa postupne usadili na základe dohody s majiteľmi feudálnych panstiev a rýchlo splynuli s domácim obyvateľstvom.

V dobových dokumentoch vystupujú ako Rutheni (Valachos seu Ruthenos). Od Rusínov roľníkov, ktorí v tom istom období kolonizovali najmä severovýchodnú časť Slovenska na základe nemeckého práva, sa nelíšili ani jazykom, ani náboženstvom (pravoslávny), ale práve spôsobom života, ktorý si osvojili od valašského pastierskeho obyvateľstva. Boli preto prevažne pastiermi horského dobytku – najmä valašských oviec, ale aj hovädzieho dobytku, kôz a sviň, a riadili sa takzvaným valašským právom, nazývaným aj rusínskym. Toto im dávalo oveľa väčšiu mieru osobnej slobody, akú mali na základe zákupného (nemeckého) práva usídlení roľníci.

Postupne na valašský spôsob života prechádza aj časť obyvateľov poľského a slovenského pôvodu žijúcich pôvodne usadlým spôsobom života v dedinách riadených na základe nemeckého práva. Bolo to v dôsledku silnejšieho feudálneho útlaku roľníkov, ako aj v ich snahe žiť slobodnejšie.

Názov valašská kolonizácia teda viac ako osídľovanie na etnickom princípe označuje v prípade Slovenska skôr kolonizáciu na valašskom práve. Skôr ako príslušníka románskeho etnika znamenal pojem „valach“ jednoducho nositeľa valašského práva, neskôr akéhokoľvek pastiera oviec.

Termín valach sa používal aj na pomenovanie vykastrovaného samca niektorých druhov dobytky – barana alebo žrebca. V stredoveku sa kone kastrovali tak, že im boli pohlavné žľazy rozdrvené. Pastieri – valasi im ich rezali, čo bol chirurgický omnoho šetrnejší zákrok. A pretože týmto spôsobom kastrovali kone valasi, tak sa to slovo prenieslo aj na vykastrovaného koňa.

Valasi sa na poľsko-slovenskom pohraničí pri hľadaní lepších životných podmienok

a lepších

pasienkov na

chov dobytky

pohybovali na

obidvoch

stranách hraníc.

Preto aj

pastiersky

spôsob života tu

vychádzal z tých

istých základov

a bol založený

na tom istom

valašskom

práve, pastierskych tradíciách, valašskom spôsobe života, špecifickej výrobe ovčiarskych produktov, krojoch, folklóre, pastierskej slovnej zásobe, toponymách a onomastikách.

Prvί valasi na Slovensku

Prvί doklad o valachoch na Slovensku sa vzťahuje k dedine Koromľa pri Sobranciach v Užskej župe a je z roku 1337. V júni toho roku šľachtici z Michaloviec protestovali proti Viliamovi Drugetovi a kastelánovi i správcovi jeho hradného panstva Nevické, že na majetku v hornej časti údolia Orechovského potoka, patriacom šľachticom z Michaloviec, usadil valachov. Táto správa vznikla ako súčasť protestu v majetkoprávnej záležitosti šľachticov, z čoho vyplýva, že týchto valachov nemožno považovať za vôbec prvých valachov na území Užskej župy, lebo ak zemepáni usadili valachov na vlastných majetkoch, nevznikli dôvody na protesty. Treba teda predpokladať, že sa valasi v Užskej župe usadzovali už skôr, teda v prvej štvrtine 14. storočia.

Názov dediny Koromľa, založenej valachmi sa považuje za rusínsky, čo znamená, že obyvateľstvo, ktoré tu preniklo bolo už zrejme valaško-rusínske. Už v roku 1338 pochádza zmienka o valachoch aj z majetku Tibava.

Drugethovci boli šľachtici talianskeho pôvodu, ktorí prišli do Uhorska s panovníkom Karolom Róbertom začiatkom 14. storočia a za svoje služby získali veľké majetky na Spiši, v Šariši, Zemplínskej a Užskej stolici. Na ich panstvách na horných prítokoch Laborca, Cirochy a Uhu, vyvierajúcich spod južných hrebeňov Karpát, sa nachádzali na slovenské pomery ešte rozsiahle neosídlené lesy. Snaha o ich využitie ich viedla k tomu, že pravdepodobne ako prví feudáli na Slovensku pochopili výhody plynúce z chovu valaškého dobytká, z hospodárskeho využívania dovtedy zalesnených plôch a z toho pochádzajúcich ziskov.

Juhovýchodné Slovensko a jeho časť, Užská stolica s dedinou Koromľa, boli už začiatkom 14. storočia tak husto obývané, že tu nebolo väčších plôch pre nomádsky chov valaškého dobytká. Preto valasi pre chov svojich stád hľadali nové, redšie osídlené, resp. neobývané lesné oblasti. Rýchlo postupovali na sever i západ a cez Zemplínsku, Šarišskú, Užskú, ale aj cez východnejšie stolice - Berešskú a Maramurošskú sa valasi už v druhej polovici 14. storočia dostali na severné svahy Karpát, do Poľska. Po nich postupovali na západ až do Sliezska, aby sa potom spätne vracali na Slovensko – do Zemplína, Šariša, Spiš a na Oravu.

Aj najstarší priamy doklad o valašských Rusínoch v Zemplínskej župe vznikol v dôsledku sporov medzi šľachticmi. Jeden takýto spor viedli medzi sebou v štyridsiatych a päťdesiatych rokoch 14. storočia šľachtici z Rozhanoviec (Rozgonyi), vlastníci panstva Čičava (Čičva) a Lorand syn Mikčbána z rodu Ákošovcov, vlastník panstva Stročín a Modré Pole.

Keď po bitke pri Rozhanovciach roku 1312 skonfiškoval kráľ Karol Róbert majetky odbojného šľachtica Petra Peteňa, daroval ich listinou z roku 1317 svojmu prívržencovi slavónskemu bánovi Mikčovi z rodu Ákošovcov, županovi a kastelánovi Šarišského hradu. Jednalo sa o panstvo Stročín s tu už dávnejšie zriadeným mýtom, Malú a Veľkú Domašu, Modré Pole a Ohradzany. Už pred rokom 1347 sa časť ich majetku na pravom brehu rieky Ondava usilovali získať šľachtici z Rozhanoviec, majitelia hradu Čičava a jeho panstva. Títo, pravdepodobne okolo roku 1340, začali zakladať nové dediny v ich susedstve. Na strategický významnom mieste, pri prechode z údolia Ondavy, zo Zemplína, do údolia Tople, do Šariša, založili na princípoch nemeckého práva dedinu Lomné. Túto dal Lorand v roku 1347 vypáliť. Až v listine z roku 1357 sa uvádza, že na zločine sa podieľali aj valasi – Rusíni z jeho panstiev. Potom, ako ju Lorand z rodu Ákoš v roku 1347 prepadol, vypálil a spustošil, prepadli na odvetu šľachtici z Rozhanoviec jeho dediny Veľkú a Malú Domašu. Ákošovci preto, na obranu svojich majetkov, niekedy po roku 1347 postavili južne od Stropkova, nad dedinou Modré Pole malý opevnený hrádok.

Napriek stálych hroziacich ozbrojených konfliktov šľachtici z Rozhanoviec so zakladaním nových osád na hranici panstiev neprestávali. Na Čičavskom panstve s centrom vo Vranove prebiehalo intenzívne dosídľovanie panstva, ako riadený a cielený proces už od polovice 14. storočia. Toto široké dosídľovacie hnutie sa týkalo celej oblasti severovýchodného Slovenska, teda nielen Zemplínskej župy, a je späté s príchodom rusínskeho valašského aj roľníckeho obyvateľstva na toto územie najmä zo severnej strany Karpát. Neprekvapuje to, pretože pre dosídľovanie tohto iba riedko osídleného územia, sa blízke haličské a poľské kraje núkali ako prirodzená populačná základňa.

Páni z Rozhanoviec sa usilovali získať aj ďalšie výhody, ktorými by prilákali na svoje územie nových obyvateľov. V roku 1361 máme aj konkrétne správy o príchode

takéhoto obyvateľstva na panstvo. Upozorňuje na to mandát kráľa Ľudovíta I., ktorým na žiadosť Ladislava a Vavrinca z Rozhanoviec panovník zakázal svojim kastelánom a úradníkom kdekoľvek v kráľovstve vyberať mýto od ľudí, ktorí prichádzali osídľovať majetky týchto šľachticov a ktorí, ako sa v listine výslovne zdôraznilo, pochádzali aj z Poľska a Haliče („...de partibus Polonie et Rutenie...“; MOL DL 5 061).

Je zrejmé, že v severnej časti Zemplínskej stolice sa valašskí Rusíni usadzovali už pred rokom 1347. Podľa rusínsko – valašského pôvodu zakladateľov a prvých obyvateľov dostala názov napr. dedina Kazimír, ktorú v roku 1363 charakterizovali ako Rusínsky Kazimír. Najviac dedín založili rusínski valasi v severnom Zemplíne, teda v časti hradného panstva Brekov z iniciatívy alebo so súhlasom šľachticov Drugetovcov a v severnom Zemplíne vôbec. Najstarší priamy doklad a dôkaz o tamojších Rusínoch je až z roku 1379 a vzťahuje sa ku pravoslávne drevenému kostolu Rusínov v Radvani nad Laborcom.

Začiatkom 15. storočia bolo už na Zemplíne viac dedín založených na valašskom práve, valasi – Rusíni žili aj v starších dedinách a početnejší i v lesoch Drugetovských panstiev. Z incidentu medzi valachmi, poddanými Drugetovcov a Cudarovcov, ktorí ukradli valachom z dedín Remety a Úbrež v Užskej stolici 442 oviec, a ktorý sa odohral v blízkosti valašskej osady Pichne ležiacej nad Humenným v roku 1413 sa dozvedáme, že tu bola fungujúca inštitúcia valašských vojvodov. Týmto prostredníctvom šoltýsov podliehalo valašské obyvateľstvo usadené v starších valachmi doosídlených a nimi založených dedinách, ale aj migrujúce prevažne v lesoch žijúce valašské obyvateľstvo. V tomto pôvodne pohraničnom dištrikte, strediskom ktorého bol hrad Jasenov, sa valašský vojvoda napriek všetkým zvyklostiam valašského práva nevolil na spoločnom zhromaždení príslušníkov valašských obcí, alebo ich predstaviteľov, ale ho ustanovoval zemepán, čo svedčí o obmedzení samosprávy týchto valachov.

Najstarší doklad o Rusínoch v Šarišskej stolici pochádza z roku 1357. Vzťahuje sa k vtedajšej dedine Rusinec v severovýchodnom Šariši, ktorá bola v chotári dnešnej obce Jurkova Voľa v blízkosti Svidníka. Táto v dôsledku poľských vojenských vpádov zanikla už pred rokom 1492. Žili v nej ale Rusíni - roľníci a bola založená na nemeckom práve. Podľa niektorých údajov založili Rusíni len na Makovickom panstve v druhej polovici 14. storočia 17 osád.

Prvý priamy doklad o valachoch usadených v Šarišskej župe je až zo samého počiatku 15. storočia. V roku 1402 nachádzame valachov (quosdam olahos) na západných svahoch Slanských vrchoch, v chotári Kokošoviec, ktorí sa stávajú spoluzakladateľmi novej dediny – (Ruskej) Novej Vsi.

Na severný Spiš prišli valasi z Haliče koncom 14. a začiatkom 15. storočia a odtiaľ sa mnohí presunuli na juh do Gemera a Slovenského Rudohoria. Najstaršou usadlosťou s valašským obyvateľstvom tam bola obec Uhorná pri Smolníku. Valasi sa nezastavili a putovali ďalej do Liptova, Turca, Zvolenskej a Trenčianskej župy a zo Slovenska sa presunuli na Moravu a do okolia Valašského Medziříčí, Radhošťa, Vsetína a inde.

Osídľovanie pohraničia v severovýchodnom Šariši

Osídľovanie prihraničného územia prinieslo so sebou už v 14. storočí mnohé špecifiká. Nové dediny vznikali na okrajoch staršieho osídlenia v podhorskom prostredí, najmä však v dolinách Nízkych Beskýd a boli zakladané na základe nemeckého práva. Obyvatelia týchto dedín boli teda roľníci, ktorí kultiváciou dovtedy zalesnených častí tohto kraja zväčšili roľnícky obrábané plochy. Do etnicky slovenského prostredia prišli zemepánmi získavaní prisťahovalci poľskej a rusínskej národnosti. Poliaci boli rímskokatolíci, ale Rusíni tu navyše priniesli pravoslávie (byzantský obrad), ktoré nábožensky spestrilo dovtedy rímskokatolícke prostredie. Svedčí o tom aj pápežská listina z roku 1340 o založení františkánskeho kláštora v Križovanoch (neďaleko Prešova), kde sa pripomínajú „Rutheni, qui sunt schismatici“ (v dobových prameňoch ako schizmatikov označovali pravoslávnych Rusínov).

V druhej polovici 14. a začiatkom 15. storočia došlo vo veľkej časti východného Slovenska k rýchlemu demografickému rastu. Existujúce dediny boli často doosídlené prichádzajúcim obyvateľstvom, vzniklo aj veľa nových osád. Toto všetko sa udialo vďaka druhej vlne rusínskej kolonizácie, teraz valašskej, keď tu začínajú prenikať spomínaní pastieri so svojimi stádami horského dobytku.

Po počiatočnom živelnom prenikaní valašského obyvateľstva do slovenských Karpát v prvej polovici 14. storočia, ich počet postupne narastal. V posledných desaťročiach 14. a začiatkom 15. storočia začalo cieľavedomé úsilie feudálov využívať prostredníctvom valachov, svoje dovtedy neosídlené a hospodársky nevyužívané majetky,

k zväčšeniu svojich príjmov. Vrchnosti, ktorá mala najmä v uhorsko-poľskom pohraničí rozsiahle lesy, ktoré im neprinášali veľký úžitok, ale hodili sa na pasenie dobytku, nezáležalo na tom, kto sa na ich pôde usadí, či Rumun, Rusín, alebo poprípade kolonista iného národa, ani akého je vierovyznania, len keď po uplynutí určenej lehoty platil dohodnuté platby a vykonával robotu na panskom.

Zemepáni radi prijímali valachov na svoje panstvá a poskytovali im privilégiá, ktoré domáce roľnícke obyvatelia nemalo. Predovšetkým boli na určitý čas (10 – 20 rokov) oslobodení od daní a poplatkov za využívanie pasienkov. Pastieri po uplynutí stanovenej doby (lehoty, voli) obyčajne so svojimi stádami odchádzali na iné panstvá. V snahe usídlit' ich na svojej pôde natrvalo, im majitelia panstiev dávali pôdu do užívania za pomerne výhodných podmienok. Relatívne skoro tak získali, na vypálených a vyklčovaných miestach, i chudobné políčka či „kopanice“ i lúky a začali sa venovať roľníčeniu. Aj po tom, ako sa valasi roľnícky usadili, sa aspoň spočiatku roľníctvom zaoberali len okrajovo a chov dobytku ostal naďalej ich hlavným zamestnaním. Iba časom sa z nich stali sedliaci.

Začiatkom druhej polovice 14. storočia vytvorili Cudarovci obrovský majetkový komplex, ktorý zaberá prevažnú časť severovýchodného Šariša. Vznikol postupným spojením panstiev Radoma, Kurima, Smilno a Stročín s hradným panstvom Makovica.

Cudarovci sa výrazne pričínili o dobudovanie makovického panstva. Peter Cudar, ktorý zastával v rokoch 1354 – 1373 funkciu župana Šarišskej stolice, mohol poddaným poskytnúť isté úľavy, ak ich chcel na svoje makovické panstvo získať. Intenzívnu kolonizáciu riedko osídleného pohraničného pásma si Cudarovci pripravili dohodou s jágerským biskupom Michalom z roku 1367. Touto sa Cudarovci, za celé panstvo Makovica a mestečko Kurima, zaviazali ročne platiť 200 dukátov cirkevného desiatku. Právo poberania desiatku (povinnosti poddaných odovzdávať desiatu časť z úrody obilia, sena a prírastku domácich hospodárskych zvierat cirkvi) na Makovici dostali od jágerského biskupa s odôvodnením, že ide o vzdialený kraj pri rusko-haličských hraniciach a že obyvatelia v týchto dedinách sú schizmatici, ktorí majú pohanský rituál a desiatok platia neporiadne. Cudarovci si takto zabezpečili pre seba právo na zemepanský i cirkevný druh naturálnej renty, čo boli iste výhodnejšie i pre poddaných,

pretože mali pokoj od výberčích cirkevnej „dežmy“. Táto dohoda ostala v platnosti až do čias protireformácie.

Nemôžeme predpokladať, že príliv nových kolonistov na severovýchodné Slovensko prichádzal vo väčšej miere z iných, blízkych či vzdialenejších krajov Slovenska. Krajinské zákony uhorské bránili sťahovaniu sa poddaných z jedného panstva na druhé a vrchnosť dokázala prirodzené prebytky domáceho obyvateľstva usadiť zaiste vo vlastných horách a na vlastnom panstve. Zemepáni s odchodom každého poddaného z vlastného panstva strácali nielen pracovnú silu, ale aj platiteľa daní. Preto krajinské zákony prikazovali v tejto veci určitú mieru solidarity medzi držiteľmi panstiev a nariaďovali im, aby cudzích ušlých poddaných zasa vydali ich zemepánom. Takáto zásada ale po prekročení hranice neplatila.

Bolo len prirodzené, že po rozprúdení kolonizácie len riedko osídlených území makovického panstva, prišli na územie severovýchodného Slovenska najmä kolonisti z poľskej strany Beskýd, kde široký pás lesnatého územia na Poľskej strane Beskýd osídlili v predchádzajúcich desaťročiach tiež Rusíni.

Valašské obyvateľstvo nerešpektovalo hranice a voľne sa pohybovalo po oboch stranách Karpát. Nepohybovali sa takto iba jednotlivci, ale celé skupiny obyvateľov a to v priebehu niekoľkých storočí. Tak napríklad máme z roku 1442 zachovanú správu o prechode valašských osídlencov z poľského Sanoku do Stropkova a z roku 1454 zase správu o prechode valachov na poľské územie. V roku 1554 bolo valašské obyvateľstvo vytlačené z poľskej Haliče na územie Slovenska Tatármi. V 17. storočí zase utekajú valašskí kolonisti na naše územie pred epidémiou moru, hnaní Tatármi a vojenskými oddielmi.

Zakladanie nových osád

Zakladanie valašských dedín prebiehalo podobne ako zakladanie dedín podľa nemeckého práva. Zemepán poskytol vhodné územie a sprostredkovateľ podľa dohody priviedol prvých valašských usadlíkov. Po uplynutí dohodnutého počtu prvých rokov, kedy si zriaďovali obydlia a upravili územie na pasienky, platili zemepánovi daň a odovzdávali valašské dávky. Sprostredkovateľa založenej valašskej dediny v 14. storočí tradične správne pomenúvali slovami kenez, avšak neskôr len slovom šoltýs. Používanie

slova šoltýs čiastočne zahmlieva pôvod týchto dedín, lebo šoltýsi pôsobili aj vo všetkých dedinách na nemeckom práve.

Prvých písomne doložených valašských šoltýsov na makovickom panstve poznáme už z prvej polovice 15. storočia. Tak napríklad vo Svidníku sú v roku 1434 doložení valašskí šoltýsi Heyncza a Šimon.

Doposiaľ sa bádateľom na Slovensku nepodarilo nájsť listinu zo 14. a 15. storočia, ktorá by potvrdzovala dohodu medzi zemepánom a kenezom - šoltýsom o založení valašskej dediny, ako aj o vtedajších povinnostiach a právach šoltýsa a valachov. Také listiny však nepochybne vznikli. Poznáme však obsah takých listín a dohôd zo 16. aj 17. storočia. Okolo roku 1555 šľachtic Gabriel z Perína uzavrel dohodu s mužom Mikom, neznámeho sociálneho pôvodu, o založenie dediny na stropkovskom panstve. Na základe tejto písomne potvrdenej dohody vznikla roku 1556 dedina Miková.

Dohoda zahrňovala napríklad ustanovenie, že zakladateľ Miko ako prvý šoltýs bude mať 20 ročnú lehotu oslobodenia od akýchkoľvek povinností k zemepánovi, potom bude spĺňať také povinnosti ako iní šoltýsi. Budúci pravoslávny farár, ľudovo zvaný baľko, nebude platiť zemepánovi daň, ale odovzdávať ročne päť prútených košov. Novousadené valašské rodiny, resp. domácnosti budú požívať desať ročnú lehotu oslobodenia od akýchkoľvek povinností k zemepánovi. V roku 1555 boli takto založené aj Malé Bukovce ako aj iné dediny na stropkovskom panstve.

Povinnosti šoltýsov (kenezov) vo valašských dedinách k zemepánom možno pomerne presne zistiť pre 16. a 17. storočie vďaka zachovaným urbárom. Na Stropkovskom panstve valašskí šoltýsi, vlastníci celé šoltýstvo, v polovici 16. storočia boli zemepánovi každý rok povinní vyplatiť daň jeden zlatý a 25 denárov na Michala, odovzdať šesť barancov, zajaca a krahulca. V druhej polovici 16. storočia sa výška dane nezmenila, avšak dávky sa rozšírili, teda zväčšili o odovzdávanie syra, resp. bryndze a remenných popruhov. Ak pripustíme, že povinnosti šoltýsov v polovici 16. storočia boli tiež výsledkom ich predchádzajúceho zväčšovania, tak prvotnou povinnosťou šoltýsov v 14. storočí pravdepodobne bola len daň.

Valašskí šoltýsi neboli povinní v 14. až 17. storočí platiť kráľovi krajinskú daň.

Šoltýske rodiny v 14. - 15. storočí boli z hľadiska majetkového a sociálneho najstabilnejšou sociálnou skupinou obyvateľstva vo valašských dedinách. Postavenie šoltýsov, ktoré bolo v spoločenskom ohľade vyššie ako postavenie poddaných vytváralo predpoklady pre vzostup jej príslušníkov medzi drobnú šľachtu. Na rozsiahlosť ich výhod na východnom Slovensku poukazujú niektoré údaje z konca 16. storočia, keď sa tu vyskytovali prípady, že obyvatelia dediny boli povinní šoltýsovi odpracovať niekoľko dní do roka. Tak tomu bolo napríklad v Šemetkovciach, kde podľa šoltýskeho privilégia z roku 1585 museli preňho sedliaci odpracovať tri dni v roku.

Princíp dedenia funkcie šoltýstva však neskôr viedol k úpadku šoltýskeho obyvateľstva. Dedenie medzi synov viedlo k deleniu teda drobeniu šoltýstiev, k majetkovému a sociálnemu úpadku početných šoltýskych rodín a domácností. Veľká väčšina šoltýskych rodín takto postupne sociálne upadla a splynula s miestnym valašským poddanským obyvateľstvom.

Valašské domácnosti

Povinnosti valašských (poddanských) domácností k zemepánom možno skúmať a zisťovať len zo zachovaných urbárov, avšak povinnosti ku kráľovi iba z uhorských zákonov a daňových súpisov.

Prvým známym urbárom z makovického panstva je urbár z roku 1507. Tento súpis ale nešpecifikuje bližšie povinnosti rusínskych a valašských dedín, hoci tieto boli už v tomto duchu presne diferencované, čo úzko súviselo s hospodárskym režimom na panstve. Pôvodne tu bolo zaznamenané, že valašské a rusínske obyvateľstvo (non autem christiani – nie však „kresťania“, teda slovenské rímskokatolícke obyvateľstvo) malo za každých desať úľov (prútených košov) so včelami,

odovzdávať ročne med a vosk z produkcie jedného úľa, a za každý úľ navyše ešte zaplatiť jeden zlatý. Tento zápis bol ale dodatočne preškrtnutý. Ako rusínske sídla s valašským obyvateľstvom tu boli vedené dediny Šarišské Čierne, Rovné, Stebník, Becherov, Varadka, Petrová, Vyšný Tvarožec, Dubová, Vyšný a Nižný Orlík, Vyšný a Nižný Svidník, Bukovce (zo šiestich obyvateľov tu boli traja Slováci a traja rusínsky valasi), Malé Staškovce, Pstrina, Gribov, Vislava, Kružlová, Lodomirová a Vaginec. Sídlo valašského vojvodu bolo vo Vyšnom Orlíku a pravoslávny kňaz (baľko) bol v Stebníku, Dubovej, Vyšnom Orlíku a Gribove.

Zrejme z roku 1507 pochádza aj zlomok z nedatovaného urbáru makovického panstva, ktorý bol spísaný tou istou pisárskou rukou a obsahuje aj stručný výpis povinnosti obyvateľov slovenských dedín na nemeckom práve, ako ich podrobnejšie rozpisuje datovaný urbár z roku 1507. Tento ale už bližšie uvádza aj povinnosti

valašských poddaných – Rusínov. Každý rusínsky sedliak platil zemepánom ročný cenzus jeden zlatý a dával aj tri syry a dve veвериchie kožky. Želiari mali povinnosť odovzdávať len jednu veвериčiu kožku a jeden syr. Ďalej platili poplatok za každú kravu, ale jeho výška tu nebola špecifikovaná. Každá rusínska dedina odovzdávala dve ošípané a isté množstvo bryndze, ktorej množstvo je ale v urbári kvantifikované iba rímskou číslicou I. Každý rusínsky dedičný richtár (šoltýs), ktorý vlastnil mlyn, mal povinnosť odovzdávať ročne šesť barančekov, a ak mlyn nedržal tri barančeky. Každý sedliak musel tiež odovzdávať desiatok zo sviň, ak by to však nevychádzalo, mal zaplatiť za každú sviňu štyri denáre. Kto nevlastnil žiadnu sviňu musel zaplatiť osem denárov. Desiatok odvádzali aj z košov so včelami, ak by to nevychádzalo na platbu desiatku, museli za každý roj zaplatiť štyri denáre. Ďalej odvádzali valašský dvadsiatok, teda päť oviec zo sto. Zo zabitej svine (zabíjačky) museli dať jednu štvrtinu.

V urbári stropkovského panstva z roku 1557 bolo stanovené, že každá valašská domácnosť hospodáriaca na celej usadlosti je povinná zemepánovi ročne vyplatiť ročný cenzus jeden zlatý a 25 denárov, ďalej dvadsiatok z oviec a deviatok z jahniat a ošípaných. Kto nemal dobytok pre dvadsiatok dával jednu ovcu alebo jedno jahňa podľa rozsahu usadlosti, a od ošípanej platil dva denáre. Každý poddaný dával jeden syr a tí ktorí mali ovce dva syry a oštiepok v čase strongy, teda v deň vyhánania oviec na pasienky. Ďalej odovzdávali bryndzu, dva kožené popruhy a museli zoťať, upraviť a doviešť na pílu do Stropkova dva smrekové kmene súce na trámy alebo šindle. Urbárom z roku 1569 mali zvýšené dávky jahniat, teda dávali každé desiate, pribudlo aj odovzdávanie dvoch veverič (na Veľkú noc), napokon vykonávali aj pešiu robotu pre hrad.

Po porovnaní povinností valachov je zrejmé, že ich rozsah mierne narastal, čo iste nebolo príznačné len pre 16. storočie. Ak teda pripustíme, že povinnosti valašských domácností narastali aj v 15. storočí, tak pôvodnými, prvotnými povinnosťami valachov v 14. storočí bola daň a dvadsiatok z oviec, prípadne aj deviatok zo sviň.

Narastanie povinností valašských domácností v druhej polovici 16. a v prvej polovici 17. storočia možno pozorovať aj na čičavsko – vranovskom panstve vďaka urbárom z roku 1585 a 1648. Jedinečnou povinnosťou tamojších valašských domácností bola v 16. storočí peňažná dávka miesto ubytovania a pohostenia zemepána,

odkupovanie zemepánmi dodaného vína, dávanie dávok konope súcich na pradenie a dávky jarabíc. V 17. storočí potom narastali najmä robotné povinnosti.

Valašské poddanské domácnosti od 14. až do druhej polovice 16. storočia neboli povinné platiť daň kráľovi, teda štátnu daň. Až snem v roku 1557 rozhodol o zdaňovaní aj rusínskych valachov. Avšak až snem v roku 1563 spresnil spôsob ich zdaňovania. Od roku 1563 platili daň kráľovi podľa rozsahu užívaného majetku, teda podľa takých zásad, aké tradične platili pre poddanské roľnícke domácnosti. Keďže časť valachov nemala obvyklé dedinské (roľnícke) domy, lebo bývali na salašoch a chovali početné stáda zvierat, zdaňovali sa polovičnou daňou.

Z hľadiska správy obecných záležitostí vo valašských dedinách treba doplniť, že výkon správy dediny bol súčasťou práv šoltýsov, avšak zúčastňovali sa na nej aj zástupcovia poddaných, teda prísažní. Napríklad v dedine Valkov okolo roku 1489 tradične pôsobili dvaja prísažní.

Valašské právo

Valašské právo (*Ius valahicum*) sa zakladalo na starom zvykovom nepísanom rumunskom práve, podľa ktorého sa správali jednotlivci a dedinské, predovšetkým pastierske usadlosti, formy súdu, tresty za prekročenie existujúcich zaužívaných pravidiel a spôsob výkonu trestov. Podľa tohto práva sa tieto valašské osady ešte určitý čas správali aj v Poľskom a Uhorskom kráľovstve, teda aj na území Slovenska. Tento právny systém, odvodený zo spomínaného zvykového práva, bol prijatý do politicko – právnej štruktúry vtedajšieho feudálneho štátu a tento ho ešte nejaký čas toleroval až do jeho zrušenia, ktoré sa odohralo súčasne z asimiláciou valachov v oblasti ich usídlenia.

V rámci valašského práva existovali viaceré pastierske zákony a ustanovenia ako zákon košiara, zákon horských vrát, pasienka a dediny, zákon pastviny, zákon lúk, zákon planín, horský zákon, zákon prechodu oviec, zákon stáda, zákon rozdelenia pastierskych výrobkov. Popri týchto sa ustanovil zákon verejného súdu, obsahujúci súdne procedúry a zákon trestu.

Na dodržiavanie právnych noriem dohľadala „rada starších a dobrých ľudí“ a ďalej „skupina cenných ľudí“. Viac moralizujúcu funkciu mala „skupina mládencov“.

Miesta, kde sa konali sudy boli centrálné miesta občiny, súdna stolica vojvodu a kňaza, kostolný dvor, ale aj chotárny súd a súd pri košiari.

Na dokazovanie hodnovernosti v prípade chotárneho súdu sa používala „prísaha s hrudou na hlave“, „prísaha na stado oviec“, „prísaha na barana“, „na vlastnú rodinu“, až po prísahu „na slnko“.

Valašské právo v dedinách s valašským obyvateľstvom v spomínaných krajinách vydržalo dlhšie v hornatých oblastiach a stratilo sa až po definitívnom usadení valachov na feudálnych panstvách a ich následnou asimiláciou, teda popoľštením, poslovenčením a počeštením. Stopy po ňom pretrvali v morálnych pravidlách vo vnútri vidieckych osád v daných oblastiach miestami až do modernej doby.

Vojvodstva a vojvodovia

Na území osídlenom len valaško-rusínskym alebo zväčša valaško–rusínskym obyvateľstvom existovali vojvodstvá či krajne a pôsobili v nich vojvodovia resp. krajnici. Krajňa bola územnou časťou feudálneho panstva zahŕňajúcich okolo 10 až 20 susediacich dedín s obyvateľmi užívajúcich valašské resp. rusínske právo. Vojvoda – krajnik bol volený jednotlivými dedinami na čele so šoltýsmi (kenezmi). Vyčlenenie krajny malo sociálno-ekonomický charakter a odlišovalo obyvateľstvo, ktoré čerpalo výhody valašského práva od starousadlíkov. Zároveň vyjadrovala aj etnickú a náboženskú odlišnosť obyvateľov krajny. Vojvoda – krajnik spravoval krajňu podľa dohody so zemepánom (z jeho poverenia) ako vrchnostenský správca, úradník. Mal právo súdiť šoltýsov a Rusínov - valachov za drobné priestupky, bitky, neoprávnené sťažnosti, zmrzačenie, zajatie niekoho a peňažné pokuty previnilcov patrili krajnikovi. Ďalšie práva krajnika poznáme zo Stropkovského panstva, kde okolo roku 1557 sídlil v dedine Veľkrop. Každý šoltýs a každá poddanská domácnosť mu v lete odovzdávala po jednej hrude syra. Patril mu aj deviatok z prasiec alebo po dva denáre za jedno prasa od valašských poddanských domácnosti. Mohol užívať aj lúky opustených usadlostí.

Vojvodovia – krajnici boli zodpovední za včasné a úplné splnenie povinnosti šoltýsmi a poddanými zemepánom, ako aj za vyplatenie krajinskej dane kráľovi. Za to mu zemepán ponechal časť dávok a súdnych pokút.

Krajne sa uplatnili aj ako územnosprávne celky v severnom Zemplíne pričom nahrádzali čiastočne, resp. dočasne slúžnovské okresy. V 15. – 17. storočí jestvovali krajne aj v severnej časti humenského panstva, avšak súvislejšie doklady o nich sú zo 16. a najmä 17. storočia. Z makovického panstva máme prvú zmienku o vojvodovi v dedine Dubová z roku 1492. Zaujímavé sú súvislosti tejto zmienky.

Po výraznom hospodárskom a populačnom raste severovýchodného Šariša v prvej tretine 15. storočia nasledoval katastrofálny zvrät. Na obrovskom hospodárskom a demografickom úpadku severovýchodného Šariša sa podieľalo viacero faktorov. Bolo to pôsobenie vojsk kapitána Jána Jiskru z Brandýsa v oblasti, pobyt bratríckych vojsk a boje vojsk kráľa Mateja Korvína proti nim v Šariši, ale najmä tri poľské vojenské vpády, ktoré zasiahli opäť najmä Šariš.

Dopad jednotlivých udalostí na úpadok regiónu nepoznáme, pretože zodpovedajúce údaje nám chýbajú. Tie sú známe až po skončení posledného vpádu poľských vojsk z rokov 1490 – 1492. Dôsledky pobytu týchto vojsk v oblasti najvýraznejšie zachytávajú správy o zdanení poddanského obyvateľstva na makovickom panstve v prvej polovici 90. rokov 15. storočia.

Podrobný súpis majetkov a usadlosti obsahuje listina Budínskej kapituly z roku 1492. V tom čase už panstvo prešlo do kráľovských rúk. Súpis svedčí o katastrofálnom stave, v ktorom sa panstvo nachádzalo. Keď v roku 1427 bolo v 38 dedinách kurimského a zborovského obvodu panstva (súpis ladomerského obvodu t. j. najmenej 12 dedín sa nezachoval) 1100 obývaných usadlostí, tak v roku 1492 ich ostalo iba 154.

Urbáre z roku 1507 ukazujú, že ani pätnásť rokov po poslednom poľskom vpáde tu nedošlo k zlepšeniu situácie. Keď v roku 1492 tu úradníci napočítali v dvoch obvodoch panstva v 38 dedinách spomínaných 154 obývaných usadlostí, tak v roku 1507 tu napočítali v 48 dedinách len 221 obývaných usadlostí a ďalších 43 želiarov. V kontexte z rokom 1427, keď v 52 dedinách celého panstva možno napočítať až 1565 port, sa jedná o kritické čísla a hlboký úpadok. Väčšinu dedín na severovýchodnom Slovensku po ich spustošení na konci 15. storočia doosídlili počas 16. storočia Rusíni.

Už počas pobytu bratríckych vojsk v regióne ich mnohí poddaní podporovali, ale sa aj zúčastňovali ich akcií. Teraz pripravení aj o svoj malý majetok sa mnohí dali na zboj a niektorí dokonca i na lúpež, pričom im podpora dedinčanov tiež nechýbala.

Najznámejšou zbojníckou družinou, ktorá pôsobila v tom čase v oblasti severovýchodného Slovenska bola viac ako 50 členná družina Fedora Holovatoho (Hlavatého, Hlavatu; pochádzal azda z Ruskej Volovej), ktorá v roku 1493 poslala mestu Bardejov výhražný list, pretože Bardejovčania niekoľkých z nich chytili a popravili. List bol písaný nárečím, ktorým sa medzi Rusínmi na Makovici hovorí dodnes.

Ich prvý známy väčší útok smeroval proti dedinám na panstve Makovica, ktoré vtedy patrili Štefanovi Rozgonyiovi. 30. marca 1492 prepadli dediny Vyšný Svidník, Nižný Svidník, Vagrinec, Pstriná a Staškovce, odkiaľ odniesli všetky cennejšie veci. Odňali tu kone, dobytok, šatstvo, potraviny a zrejme zničili aj mnohé nehnuteľnosti, lebo spôsobená škoda bola odhadnutá na vysokú sumu 400 zlatých (asi bez Staškoviec). Okrem toho vraj členovia družiny vo Svidníku zranili (okypťili) ženy a mladíkov. Medzi členmi jeho družiny bol aj Chmel zo Stročina a Klim zo Svidníka.

Roku 1492 pri prenasledovaní členov Hlavatého družiny vzali Bardejovčania do väzby okrem iných aj Baťka (pravoslávneho popa) z Krásneho Brodu. Obvinili ho z toho, že spolupracoval so zbojníkmi. Podľa výpovede zajatých zbojníkov Staška z Oslavy (neďaleko Sanoku v Poľsku) a Senka z Krásneho Brodu navštevoval Hlavatý často dom Baťka, aby si zaopatril jedlo. Zbojníkov podporovali aj šoltýs a všetci ostatní obyvatelia Krásneho Brodu.

V prospech uväzneného Baťka a jeho spoluväzňov intervenovali na základe sťažnosti poddaných z Krásneho Brodu Žofia Wamos a Ján Drugeth, majitelia panstva Humenné.

Pre nás je ale dôležitá druhá žiadosť o ich prepustenie, ktorou sa zaoberala bardejovská mestská rada 5. októbra 1492. Interventi hovorili o nevine týchto väzňov a prosili mestskú radu, aby ich na zábezpeku danú ich osobným zaručením (caucio fideiussionania) prepustili z bardejovského mestského väzenia. Keďže uväznení a popravení zbojníci neobvinili Baťka z priamej účasti na činoch Hlavatého družiny, po zvážení dôveryhodnosti interventov, bardejovská rada rozhodla vypustiť ich z väzenia. Väznení i ručiteľia museli prijať a splniť určité podmienky. Jednou z podmienok bol záväzok, že Baťko a jeho prepustení spoluväzni ako aj ručiteľia okamžite podajú do Bardejova správu, len čo zistia, že Hlavatý zhromažďuje svojich ľudí a chystá sa

prepadnúť ich oblasť. Zbojnícka skupina Fedora Holovatoho (Hlavatého) sa rozpadla niekedy na prelome rokov 1494 až 1495.

Dôležitý je zoznam dôveryhodných osobností – ručiteľov za spomenutého Baťka. Zo 16 ručiteľov zo skutočne širokej oblasti (zo Spiša i z Poľska) pochádzajú hneď traja z Dubovej. Hneď ako prvý ručiteľ bol uvedený Baťko (pravoslávny pop) z Dubovej (Baidko de Dwbowia). Medzi ďalšími bol aj šoltýs Stayn (Stayn scultetus de Dwbowia), a hneď za ním je uvedený vojvoda Fedur (Ffedur woywoda de eadem).

Ďalšími doposiaľ známymi a písomne doloženého valašskými vojvodami z makovického panstva sú už spomínaný valašský vojvoda z Vyšného Orlíka z roku 1507 a vojvoda, ktorý žil pred rokom 1567 v Mestisku na polovičnej usadlosti a patrilo mu aj jeden želiar.

Roku 1631 bolo na makovickom panstve päť obvodov medzi nimi aj krajnianský obvod so sídlom krajníka v Nižnom Orlíku. Patrili tu dediny Vyšný Vápeník alebo Kuchtovce, Bodružal, Krajná Poľana, Vyšný Komárnik, Nižný Komárnik, Hunkovce, Nižná Pisaná, Vyšná Pisaná, (Krajná) Porúbka, (Krajná) Bistrá, Kečkovce, Kružlová a Dlhoňa.

Pravoslávne náboženstvo

Pravoslávne náboženstvo bolo jediným náboženstvom rusínskeho, valašského obyvateľstva a jedným z typických znakov týchto obyvateľov na východnom Slovensku v 14. až 16. storočí. Vo valašských dedinách jestvovali charakteristické drevené pravoslávne cerkvi, v ktorých vysluhovali bohoslužby pravoslávni farári, ľudovo zvaní baťkovia. Priame písomné správy o pravoslávnych farároch, baťkoch, sú od 15 storočia. Prvá je z roku 1437 a informuje nás o rusínskom baťkovi v Koromli v Užskej župe.

Z roku 1458 máme prvú zmienku o pravoslávnom kňazovi vo Svidníku na makovickom panstve. Prvý známy súpis na panstve Makovica, v ktorom boli zapísané drevené pravoslávne cerkvi (kaplnky) je z roku 1492.

Iste je paradoxné, že najstarší zápis o zemplínskom baťkovi vznikol v Bardejove roku 1492 pri spomínanom vypočúvaní zajatých zbojníkov a vyšetrovaní zbojstiev skupiny Fedora Hlavatého, s ktorou spolupracoval aj krásnobrodský baťko so svojimi komplicmi, šestnástimi spoločníkmi.

Základom živobytia baťkov bolo farské hospodárstvo (dom, záhrada a pozemky), ktoré poskytol zemepán, avšak farár s rodinou ho sám obhospodaroval. V rodinách pravoslávnych i uniatských baťkov bolo rozšíreným, takmer pravidelným javom, že synovia baťkov sa tiež stali farármi a spolu pôsobili v tom istom kostole či farnosti. V 14. – 15. storočí farár nemal nijaké povinnosti k zemepánom ani ku kráľovi, v druhej polovici 16. storočia postupne dochádzalo k zmenám. Zemepáni stropkovského panstva okolo roku 1557 vyžadovali od baťka dodanie piatich prútených košov, každý v hodnote 62,5 denárov. Zemepáni čičavsko – vranovského panstva okolo roku 1585 vyžadovali a dostávali od baťkov jeden zlatý namiesto pohostenia, okolo roku 1648 aj remenný popruh.

Koncom 16. storočia sa aj uhorskí preláti a magnáti priklonili k úsiliu kráľovského dvora o zdanenie väčšieho počtu nesedliackych domácností, takže snem v roku 1596 stanovil aj zdanenie farárov, teda aj pravoslávnych baťkov.

V čase prebiehajúcich náboženských zápasov medzi tábormi presadzujúcimi reformáciu a silami presadzujúcimi rekatolizáciu sa zemepáni na Makovici rozhodli zlepšiť postavenie pravoslávnych kňazov na svojom panstve. V zachovanej listine Juraja Rákociho (župana Boršodu) z 28. marca 1623 je správa, že tento šľachtic obnovil dávne privilégium kňaza zo Šemetkoviec. Kňaz Alexander (semetkoczy Alexander pap), bol uvoľnený z akejkoľvek roboty na panskom, t. j. z roboty, akú museli vykonávať iní poddaní a namiesto práce mal platiť ročne daň 10 florénov.

26. júna 1624 toto privilégium rozšíril Juraj Rákoci na všetkých rusínskych kňazov na svojej časti panstva Makovica. Oslobodil ich od robôt na panskom s tým, že mu budú platiť ročne na sviatok sv. Michala Archanjela po 10 florénov a odovzdajú jednu kožku z kuny.

Také isté privilégium vyhlásil 30. decembra 1624 aj Pavel Rákoczy na svojej časti panstva. Išlo o kňazov v Lodomirovej, Kurimke, Rovnom, Šarišskom Štiavniku, Soboši, Andrejovej, Beňadikovciach, Nižnej Jedľovej, Svidničke a Driečne.

V prvých rokoch 17. storočia sa začali aktivity smerujúce k rekatolizácii pravoslávneho rusínskeho obyvateľstva. Po vzore Brestskej únie (z roku 1596) prijatej na území Poľsko-litovského štátu, sa v roku 1614 počas sviatku Zoslania Svätého Ducha, uskutočnil v monastieri v Krásnom Brode prvý pokus o prijatie únie na humenskom

panstve. Niektorí pravoslávni kňazi z humenského panstva boli ochotní prijať zjednotenie z katolíckou cirkvou výmenou za to, že budú zbavení poddanskej závislosti a získajú také materiálne zabezpečenie a spoločenské postavenie, aké malo katolícke duchovenstvo. Obyčajní veriaci, ale na myšlienku zjednotenia pripravení neboli. Medzi pútnikmi vypukli nepokoje a celá akcia bola neúspešná.

Únia medzi jágerským biskupom a 63 pravoslávnyimi baťkami bola nakoniec prijatá až v roku 1646 v Užhorode z iniciatívy majiteľov humenského panstva

Drugetovcov za

podmienky, že sa zachová

byzantsko-slovanský obrad

a zvyklosti východnej

pravoslávnej cirkvi

(nezavedenie celibátu,

udržanie juliánskeho

kalendára a podobne).

Dodnes sa nepodarilo

presne zistiť, v ktorých

dedinách tí baťkovia

pôsobili. O dohode únie sa

totiž nezachovala zápisnica, hoci pravdepodobne ani nevznikla. Na makovickom panstve bola únia zrejme prijatá až v roku 1664. Na jej základe vznikla dnešná gréckokatolícka cirkev.

Zástupcovia jágerského biskupa baťkom sľubovali, že po uzavretí únie budú aj oni mať podobne zabezpečené živobytie a také spoločenské postavenie aké mali rímskokatolícki farári. Tento lákavý prísľub sa však dlhé desaťročia neuskutočnil.

Napriek niektorým zmenám živobytia Rusínov sa ani v 17. – 18. storočí podstatne nezmenila ich sociálna príslušnosť. Veľká prevaha Rusínov mala poddanskú príslušnosť s valašsko – roľníckym zamestnaním. Zvyšujúcu časť tvorili rusínski farári so zvyčajne početnými rodinami. Takmer všetci žili v dedinských spoločenstvách. Jednotlivci, ktorí sa od 18. storočia usadili v mestečkách, osamotení rýchlo etnicky aj

nábožensky splynuli s tamojším obyvateľstvom. V rusínskej spoločnosti chýbali remeselníci, obchodníci, učitelia aj šľachtici.

Ľudová kultúra

I keď sa na Slovensku ovce chovali od stredoveku, valaská kolonizácia bola na našom území významným počinom. Ľudia spočiatku využívali z produkcie len mäso, vlnu a kožu. Ovčiari - valasi priniesli so sebou špecifickú kultúru, ktorá spočívala v profesionálnej starostlivosti o ovce. Pôvodné obyvateľstvo si ich kultúru osvojilo, prevzalo a rozvinulo ju.

Valasi sa zaoberali pasením dobytky, spracovaním mlieka a vlny vytváraním poľnohospodárskej pôdy (klčovaním a žiarením) a budovaním salašov a košiarov ako i stálych usadlostí a horským poľnohospodárstvom. Salašníctvo bolo popri využívaní vlny, mäsa a kože zamerané najmä na spracúvanie ovčieho mlieka. Špecifickými salašnickými mliečnymi výrobkami boli ovčie syry, bryndza, neskôr oštiepok, parenica a žinčica.

So salašníctvom sa objavilo aj nové plemeno oviec – valaška. Vypelost' chovu sa prejavovala v spôsobe rozmnožovania stád, v technológii chovu i v rozlišovaní oviec podľa zovňajšku a vlastností (ovca s rohami sa nazývala kornuta, bez rohov šuta, baran bol šuták, čierna ovca lajka, baran lajčiak; ovca s čiernymi fľakmi na hlave vakeša alebo murga, baran murgaš; ovca s krátkymi ušami čula).

Chov oviec plemena valaška bol síce prednostne zameraný na produkciu a následné spracovanie mlieka, no dôležitú úlohu v ňom zohrávala aj produkcia vlny. Ich postupným krížením s baranmi plemien s polojemnou vlnou sa vyvinuli oblastné typy valašiek, ktoré vyhovovali miestnym klimatickým podmienkam, ostala im odolnosť pôvodného plemena, ale mali lepšiu vlnu ako pôvodné hrubovlnné plemeno valašiek.

To bolo podmienkou rozvoja domáckej výroby tkaného a pleteného vlneného textilu v horských oblastiach.

Produkcia mlieka, z ktorého vedeli vyrobiť syr, veľmi obohatila ľudové stravovanie slovenského obyvateľstva. Ľudia boli bohatší, dokázali prežiť, mali spestrenú jednotvárnú stravu. Bryndza im ochutila jedálniček a stala sa aj vyváženým liečivom. **Bryndzové halušky** sa stali slovenským národným jedlom, veľmi žiadané sú aj oštiepky a parenice (údené syry), bryndza (nesolený ovčí syr, ktorý sa nechá vyzrieť, potom sa nasolí a valká do hrúd – tak sa kedysi robila tvrdá bryndza lebo nebol známy spôsob výroby dnešnej mäkkej), či žinčica (nápoj vyrábaný zahriatím srvátky, srvátka vzniká ako vedľajší produkt pri zrážaní mlieka syridlom).

Osobitná valašská duchovná aj hmotná kultúra patrí k najkrajším zložkám slovenského ľudového umenia. V žiadnej krajine naokolo sa nezachovalo toľko krásnych vecí z pastierskeho prostredia ako u nás. Prejavuje sa to nielen v spôsobe života, ale aj v hudobnom a tanečnom folklóre, hre na píšťalky, gajdy a fujary. Valasi si vedeli zhotoviť hudobné nástroje, vyzdobíť ich kovom, stávali sa z nich sezónne aj taneční sólisti, ktorí krepčili odzemok. Valaský tanec ovplyvnil celú tanečnú kultúru miestnych obyvateľov.

Pastierske piesne sa stali veľmi obľúbenými v dedinských spoločenstvách. V staršom období, keď boli na dedinách zábavy, tak hudobníkmi boli najmä pastieri. Pri ich gajdách sa odbavila aj celá dedinská zábava.

Do slovenskej kultúry vstúpili aj ďalšie špeciálne znaky, artefakty, typické pre kultúru valachov. Napríklad ich odev či doplnky odevu. Pastieri oviec sa síce obliekali podobne ako ľudia z lokalít ich pôsobenia, avšak ich šatstvo obsahovalo prvky, na základe ktorých sa na prvý pohľad odlišovali od bežného obyvateľstva. Valasi nosievali široké, viacprackové opasky, kožené kapsy cez plece, klobúky rôznych tvarov a výzdoby, šperky ako pracky, spony na košeľu, prstene, ktoré mohli nosiť len bačovia. Šili krpce, kapce, vyrezávali riad, šindeľ na strechy domov. Niektorí vyrábali aj mosadzné šperky.

Ďalej vyrábali zdobené **črpáky** (nádoby na pitie žinčice), varechy, **gelety** (nádo­ba na uskladnenie a prepravu bryndze, ale používala sa aj pri dojení), zdobené **valašky** (slúžili na opieranie sa pri pasení v ťažkom teréne, ale aj na rúbanie dreva a ochranu pred medvedmi a vlkami) a formy na syr a **oštiepk**.

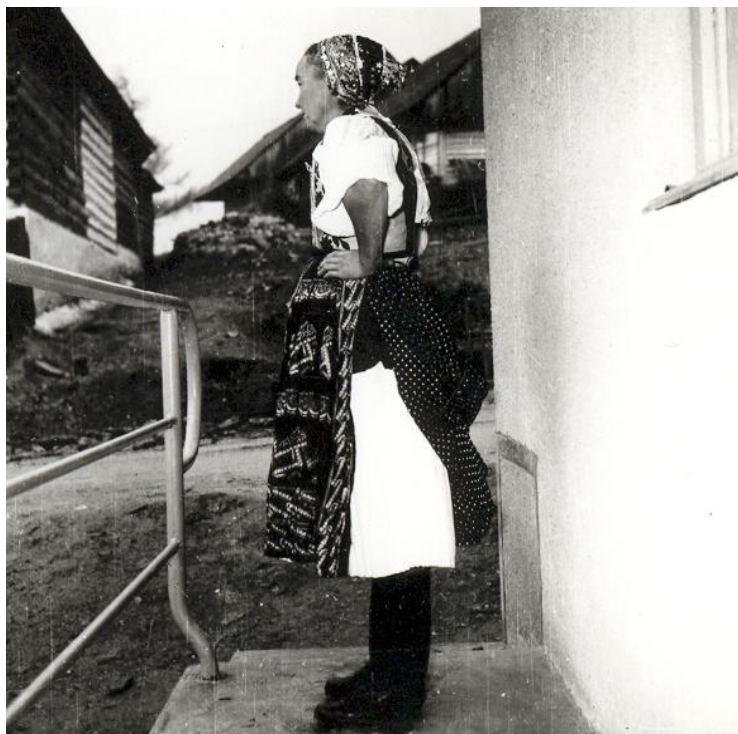
Rusíni – valasi priniesli na naše územie aj iné prvky pôvodnej kultúry svojho ľudu ktoré sa najviac prejavili v architektúre. Sú to napríklad známe drevené kostolíky byzantského

obradu na severovýchode Slovenska a s nimi súvisiace ikonopisectvo. Ale tiež aj stavby salašov, alebo mrazníc, čiže ľadových jám na skladovanie mäsa.

Valašská terminológia a miestne názvy

Pri pohybe Valachov na západ v karpatských horách sa do pôvodne rumunského etnického prvku dostal ukrajinský, slovenský a poľský vplyv, ktorý potom na Slovensku nadobudol prevahu. V pastierskej terminológii od východného Slovenska po Moravské Valaško majú prevahu slovanské slová. Rumunského pôvodu sú napríklad slová bryndza, cap, carek, čutora, fujara, klaga,

grapa, koliba, merynda, redikať, plakať, rumigať, strunga, urda. Nemeckého pôvodu sú geleta a putyra, maďarského salaš, chotár, birka, baganče, tureckého borsuk a srbochorvátskeho bača. Zo slovanského (ukrajinského, slovenského, poľského) prostredia sú ostatné slová a názvy, ktoré sa používajú pri pastierskej práci, alebo ktorými pastieri pomenovali vrchy, doliny a sedlá. Sú to napríklad slová grúň, košiar, žinčica, krdeľ, pirta a zemepisné názvy Magura, Kikula, Gigula, Príslop, Priehyba, Poľana, Hoľa, Ploštiny, Úplaz, Javorina, Rusnáčka, Ošust-Úšust a podobne.

Vznik aspoň niekoľkých zemepisných názvov, ktoré sú pozostatkom valašskej kolonizácie si vysvetlíme. Ako pekný príklad môže slúžiť názov pohoria Čergov.⁶ V pohorí Čergov sa nachádzajú napríklad názvy Čierťaž, Čierťaže, Čeršľa, Črchľa. Názov Čierťaž⁷ sa hojne vyskytuje nielen na Slovensku ale aj v ukrajinských a poľských Karpatoch. Názov Črchľa dominuje na Slovensku. Horské lúky pohoria Čergov boli umelo vytvorené odlesnením hrebeňov črchlením, klčovaním a vypaľovaním. Táto činnosť sa s veľkou pravdepodobnosťou odzrkadlila aj v názve vrchu Čergov a

pomenovanie celého pohoria týmto menom je preto viac než výstižné. Čergov je oŕchlené pohorie.

Medzi časté názvy vrchov patrí názov Kýčera vo význame strmý zalesnený kopec s holým vrcholom. Tento názov nájdeme v bývalom makovickom panstve v chotároch obcí Miková, Cigla, Vladiča, Pstriná a názov Kýčerka v Kečkovciach.

Grúň je valašské označenie tiahleho horského chrbta z rozsiahlymi trávnatými úbočiami vhodnými k pastve, niekedy aj samotná trávnatá stráň. Tento názov nájdeme v chotároch obcí Bodružal, Svidník, Rovné i Giraltovce.

Čierťaž je označenie pre vypaľovaný, vyklčovaný les a nájdeme ho v chotároch obcí Medvedie, Príkra či Turany nad Ondavou.

Sihla je názov pre podmáčané lúky, ktoré nie sú vhodné k pastve. Ako chotárny názov sa vyskytuje napríklad v obci Cigla, ktorej dal možno aj jej názov.

Komárnik je najčastejšie názov pre zadný priestor ovčiarkej koliby určený na skladovanie syra, uskladnenie mliečnych produktov a náradia. Vznikol oddelením od vstupného priestoru koliby zrubovou stenou. Jeho charakteristickým zariadením je polica na syr (podišiar). Niekedy tak nazývali i prístrešok vedľa koliby, ktorý slúžil na vešanie plachiet (hrudiarok) so syrom pri jeho sušení a zriedkavo i policu na syr (podišiar). V prvotnom význame komory sa mu pripisuje slovanský pôvod. Toto pomenovanie dalo názov obciam Vyšný a Nižný Komárnik.

Gaura je pomenovanie lesa, v ktorom sa nachádza nora, medvedí brloh a vo všeobecnosti označuje aj zvierací brloh. Tento chotárny názov sa vyskytuje napríklad v obci Havranec a dal nepochybne aj pomenovanie samotnej obci v pôvodnom znení Gavrjanec.

Niektoré pozostatky materiálnej kultúry uchovala tradícia v oblastiach obývaných Valachmi až do súčasnosti, napríklad v zariadení a náradí dedinského gazdovstva, v sedliackych textíliách, v ľudovom kroji atď. Vplyv valachov sa prejavil aj na nárečí obyvateľstva, keď niektoré hovorové slova i pomenovania boli odovzdávané celé pokolenia až do súčasnosti.

1. Inventarizácia kultúrnych zásob spojených s pastierskou kultúrou pohraničného regiónu Prešovského kraja

1.1 Architektonické modely pohraničného regiónu Prešovského kraja

1.1.1 Dediny založené na valašskom práve, organizácia valašskej dediny a valašskej komunity, charakteristické vlastnosti, zoznam dedín

Okolité lesy poskytovali človeku množstvo drevnej hmoty, ktorá slúžila ako hlavný stavebný materiál a tiež základná surovina na zhotovenie rôznych predmetov. Drevo bolo hlavnou a pomerne ľahko spracovateľnou surovinou, ktorá človeka sprevádzala a aj dnes sprevádza od kolísky až po hrob. Tradičná technológia spracovania dreva v tomto regióne až do polovice 20. storočia bola na pomerne nízkej úrovni. Pracovné náradie bolo veľmi jednoduché. Medzi hlavné nástroje ešte na začiatku minulého storočia patrila sekera, ručná píla, dláto, nôž, struh, vrták. V tomto období sa už ale objavujú vodné píly („gátre“), ktoré významnou mierou prispeli k zdokonaľovaniu stavebných a stolárskych techník. Neustále zdokonaľovanie technológie spracovania dreva malo za následok formovanie sa samostatných výrobných odvetví, respektíve remeselníckych špecializácií. Boli to tesári, debnári, kolári, korytári, vozári, tokári, ale aj šindliari, košíkari, drotári atď. V prípade východoslovenských Rusínov všetky tieto činnosti mali iba doplňujúci charakter k ich hlavnému zamestnaniu - roľníctvu.

Celkovo však dedinské hospodárstvo až do polovice 20. storočia malo samozásobiteľský a extenzívny charakter. Väčšina obyvateľstva odjakživa patrila k najchudobnejším majetkovým vrstvám a nevlastnila viac ako 2-4 ha pôdy.

Vychádzajúc z hore uvedených skutočností môžeme konštatovať, že aj obytné a hospodárske stavby (ich formy, veľkosť, členenie, situovanie v rámci usadlostí a pod.) v priebehu sledovaného historického obdobia, t. j. od začiatku osídľovania tohto kraja až do polovice 20. storočia, zaznamenali iba veľmi minimálny vývoj a ešte prednedávnom patrili k najjednoduchším nielen na Slovensku, ale v Karpatoch vôbec.

Súčasný charakter osídlenia skúmaného regiónu je výsledkom dlhodobého pôsobenia mnohých vzájomne súvisiacich činiteľov: fyziografických, hospodárskych, historických, etnických atď.

Pre danú oblasť je charakteristický uličný typ osídlenia, ktorý je typický najmä pre celý východoslovenský región. Sústredený typ osídlení sa vo väčšej miere vyskytuje na Spiši. Charakteristickým znakom týchto obcí je to, že majú viac ulíc alebo uličiek. V spomínanej oblasti, najmä v jej východnej a strednej časti, na konci 19. a zač. 20. storočia najrozšírenejšie boli jednotraktové (jednoradové) gazdovstvá – tzv. dlhé dvory („dovha chyža“), to znamená, že hospodárske priestory sú umiestnené pod spoločnou strechou s obytným domom v smere pozdĺžnej osi stavby. Viacstavbové (dvojstranné, trojstranné a štvorstranné) dvory sa vyskytujú v západnej časti regiónu, t. j. na Spiši, čo bolo do značnej miery determinované lepšími možnosťami získania kvalitného stavebného materiálu.

Najjednoduchšie formy jednotraktovej zástavby dvora sa vyskytovali vo východnej, t. j. bojkovskej a zmiešanej bojkovsko-lemkovej časti regiónu (okolie Michaloviec, Humenného, Sniny a Medzilaboriec). Pre tieto dvory sú charakteristické jednoduché zrubové stavby najčastejšie z bukového dreva, pod spoločnou slamenou strechou ktorých okrem dvojdielneho alebo trojdielneho symetricky plánovaného domu sa nachádzajú 1-2 hospodárske miestnosti. V mnohých prípadoch z hospodárskych priestorov to bol iba malý chliev („chliv“, „stajňa“, „staňa“, „stajanka“, „kutčik“) pre kozy, ovce či rožný statok. Najčastejšie sa však medzi domom a chlievom nachádza mlatovňa („peleven“, „pelevňa“, „bojisko“) a na konci stavby ešte ďalší priestor – „šopa“. Ako pravidlo, medzi zrubom a odkvapom strechy pozdĺž chrbtovej steny chyže bol prístavok, najčastejšie z lieskového výpletu, ktorý slúžil na uskladňovanie slamy, sena a pliev („zahata“, „polovnyk“, „pletar“, „koty nec“). Dvory v tejto časti skúmaného regiónu sú otvorené, niekedy však čiastočne ohraničené horizontálne alebo vertikálne vypleteným plotom. Charakteristickou zvláštnosťou týchto dvorov boli samostatne stojace „oborohy“ – otvorené stodoly s posuvnou stanovou strieškou na štyroch stĺpoch. I keď ich výskyt bol zaznamenaný aj v iných etnografických oblastiach, v nezmenenej forme najkompaktnejšie a najdlhšie sa zachovali práve v tejto tzv.

bojkovskej oblasti. Typickým prvkom spomínaných dvorov boli taktiež otvorené stohy sena a slamy. Keďže pomerne nevelké zásoby obilia uskladňovali v pletených košoch a drevených súsekoch v podstreší domu, špeciálne priestory v podobe sýpok sa tu vyskytovali iba zriedkavo. Zemiaky uskladňovali v izbe vo vyhlbenej jame, ktorá sa nazývala „rupa“, a najchudobnejší iba pod posteľou. Len majetnejší roľníci vlastnili aj samostatnú pivnicu vo dvore.

Jednotraktové dvory sú charakteristické aj pre centrálnu časť prezentovaného regiónu (okolie Svidníka, Bardejova). Avšak už na prvý pohľad vidieť, že ide o podstatne širšie a dlhšie stavby, teda rozvinutejšie dvory. Šírka celej budovy je tu predurčená pôdorysom domu, v ktorom komora (neskôr druhá izba) sa nachádza vedľa obytnej miestnosti po šírke stavby, čiže vznikla pozdĺžnym delením stavby. V starších domoch, a to aj u severných Lemkov, funkciu pitvora zastupuje „bojisko“.

Zvýšené výnosy poľnohospodárskej produkcie v porovnaní s najvýchodnejšou časťou uvedeného regiónu podmienili tu vznik ďalších hospodárskych priestorov, ktoré sa spravidla pristavovali k už jestvujúcim, teda pod spoločnou strechou s nimi. Najčastejšie to boli 1-2 „šopy“, alebo „pelevňa“, či „stodola“ (vo význame slovenského záčinu) + „šopa“, „kolešňa“ (vozáreň) a pod. Súčasťou dvora vo väčšine prípadov sú už aj sýpky, ktoré z bezpečnostných dôvodov stavali oddelene, niekedy až 10-12 m od domu. Najzaujímavejšie z nich sú v okolí Bardejova a sú charakteristické najmä svojou konštrukciou s klenutým stropom. Celá stavba je zvonku vymastená hlinou, pričom strecha v prípade požiaru sa dá ľahko odstrániť, pretože jej konštrukcia je iba zľahka spojená so zrubom.

V 20. – 30. rokoch 20. stor. v celej uvedenej oblasti v mnohých hospodárstvach mimo hlavnej budovy sa objavujú aj menšie samostatné stavby: chlieviky v kombinácii s kurínmi, murované (z klinovite ukladaného kameňa do jednoduchej valenej klenby) pivnice, a v mnohých prípadoch aj studne. Studne sa spravidla umiestňujú na nároží domu, na okraji predzáhradky, ohradenej pleteným alebo kamenným plotom. Priestranstvo pred domom a chlievom vydlážďujú pieskovcovými bridlicami.

V západnej časti sledovaného regiónu (okr. Stará Ľubovňa, Poprad, Sp. N. Ves), podobne ako aj na severnej strane, t.j. na západ od údolia Ropy (okr. NowySącz), dostatok kvalitného stavebného materiálu v okolitých ihličnatých lesoch umožňoval väčšine roľníkov budovať hospodárske stavby oddelene od obytného domu, čo bolo zároveň preventívnym opatrením proti ohňu. Teda rozšírené tu boli viacstavbové dvory.

Najdokonalejšie z nich sú však štvorstranné formy dvorov v „rusnáckej“ obci Osturňa, ako aj v niektorých slovenských a poľských horských lokalitách (Malá Franková, Jezersko, Ždiar, CzarnaWoda, BiałaWoda, Szlachtová, Jaworky). Je zaujímavé, že poľský ľud túto zástavbu považoval za „ruskú“, čiže ukrajinskú. Obytné a hospodárske budovy v Osturni sú rozostavané v menšej alebo väčšej vzdialenosti od seba zo všetkých štyroch strán a v mnohom nám pripomínajú huculskéhraždy. Vznik uvedenej átriovej zástavby bol podmienený predovšetkým ochranou príbytku pred nepriaznivými vplyvmi počasia v drsných horských klimatických podmienkach, ochranou pred divou zverou, zlepšením prístupu a uľahčením prác okolo domácich zvierat.

Súčasťou konglomerátu celého hospodárskeho dvora, ktorý sa nazýval „obyjsta“, „zahoroda“, „zarubok“ alebo „obora“, bol aj obytný dom. Dom však vždy mal v hospodárstve dominantné postavenie a podstatnou mierou taktiež určoval aj celkový charakter ľudovej architektúry.

Rusíni, podobne ako aj iní Slovania, budovali rôzne stavby z dreva zrubovaním. Stĺpiková konštrukcia („palančena“) v drevenom staviteľstve v celej oblasti sa používala len ako pomocná. Veľmi rozšírenou pomocnou technikou bolo pletenie, ktoré sa používalo najmä pri budovaní rôznych plevníkov a iných prístavkov, vrát do stodoly, priehradok v podstreší domu a najmä plotov. Nabíjanie z hliny sa v hojnej miere zaužívalo pri stavbe pecí.

Zruby z menej kvalitného stavebného materiálu (t. j. vo východnej a centrálnej časti skúmaného regiónu) vymazávali zvnútra i zvonku žltou hlinou a bielili. V západných lokalitách zvonku (v zriedkavejších prípadoch aj zvnútra) nechávali zrub v prírodnej podobe alebo vymazávali hlinou len škáry („spary“) zrubu, ktoré predtým vypchávali machom.

Konštrukcia krovu v celej oblasti bola krokvová (rohová). Najčastejšie používanou krytinou bola ručne vymlátená slama (župa), z ktorej pre tieto účely zhotovovali snopky – tzv. „kyčky“ („kytyci“, „katyci“). V západnej časti skúmaného regiónu prevažovala šindľová krytina, čo bolo zase podmienené dostatkom smrekového materiálu. V okolí Bardejova sa vyskytovali aj kombinované krytiny, kde sa hrebeň a okraje slamenej strechy vyplňovali šindľom (Bogliarka, Kríže, Cigelka, Petrová).

Krytine zodpovedala aj forma strechy. Slamené strechy boli vo väčšine prípadov štvorspadové (valbové). Šindľové strechy mali prevažne sedlový tvar.

Pôdorysný vývoj obydli v danej oblasti prebiehal podobným spôsobom ako u iných Slovanov.

O existencii jednopriestorového obydli v oblasti severovýchodného Slovenska svedčia aj niektoré súčasné etnografické doklady. Sú to najmä sezónne a núdzové obydli. Z trvalých obytných stavieb sa za jednopriestorové obydli považoval dom č. 5 („dymňanka“) v Novej Sedlici, okr. Humenné. Tento dom už nestojí, avšak zachovala sa z neho podrobná dokumentácia.

Ďalším stupňom vo vývoji slovanského domu bolo vytvorenie druhej miestnosti pred vchodom do obydli, ktorá ho chránila pred zlými poveternostnými podmienkami. Staré slovanské názvy pre tento priestor boli seň a pitvor.

V dvojdielnych domoch neboli pôvodne komory. Vznik komory ako tretieho priestoru domu je vysvetľovaný najmä dvoma príčinami: hospodárskymi (potrebou skladovacích priestorov) a rodinnými (potrebou priestorov pre ďalších členov rodiny).

V oblasti severovýchodného Slovenska môžeme pozorovať, že v tradičných trojdielnych domoch prevládajú komory, ktoré slúžili na uskladňovanie rozličných domácich potrieb. Obytná funkcia komory je novším javom, ktorý pozorujeme až od konca 19. a začiatku 20. storočia.

Najrozšírenejším pôdorysným typom je trojdielny dom, uprostred ktorého sa nachádza vstupný priestor – pitvor („pritvor“, „priklet“, „siny“, „šiny“). Na jednej strane vstupnej miestnosti je obytná izba a na druhej komora. Takéto domy sa vyskytujú

najmä vo východnej časti prezentovaného regiónu (okolie Sniny a Medzilaboriec) a taktiež v južnejšie položených obciach, ktoré tvoria hranicu medzi slovenským a rusínskym etnikom (Soboš, Šarišský Štiavnik, Beňadikovce, Lukov, Livovská Huta, Čirč atď.). V oblasti Stropkova, Svidníka, Bardejova a čiastočne aj Starej Ľubovne je kompaktno rozšírený trojdielny dom, v ktorom komora je radená vedľa obytnej miestnosti po šírke stavby. Tento pôdorysný typ je charakteristický aj pre severné lemkovské oblasti, preto ho poľskí národopisci označujú ako lemkovský.

Základom bývania každého ľudového príbytku bola izba – „chyža“ („chiža“, „hiža“, „hyža“). Jej význam pre život ľudu zdôrazňuje už aj ten fakt, že termín „chyža“ v prenosnom význame znamená taktiež celý dom.

Charakteristickým znakom zariadenia obytného domu bolo to, že každá jeho časť, každý kút mal takmer presne určené funkcie. Nábytok a rôzne zariadenia boli umiestnené prevažne po kútoch a pozdĺž stien.

Nepostrádateľnou súčasťou ľudového obydlia a jednou zo základných podmienok života v ňom bolo ohnisko. Od stupňa vývoja vykurovacieho systému vo veľkej miere bol závislý aj celkový vývoj interiéru domu a spôsob bývania vôbec.

Pre najvýchodnejšiu časť uvedeného regiónu (Zemplín) bol špecifický východoslovanský typ pece, ktorá slúžila na pečenie, ale aj na varenie. Pec bola teda jediným miestom, kde sa kládol oheň. Varilo sa v prednej časti pece, hneď za otvorom. Vykurovacie zariadenia tohto druhu najdlhšie pretrvávali v najstarších domoch v okolí Sniny. V peci sa ešte tesne po prvej svetovej vojne varilo aj v ďalších smerom na západ rozprestierajúcich sa lokalitách (okolie Medzilaboriec, Stropkova, čiastočne aj Svidníka), o čom svedčí aj spôsob umiestnenia zariadenia na odvod dymu z pece.

Pec v skúmaných karpatských chalupách má svoje jediné miesto v kúte izby medzi jej chrbtovou a vchodovou stenou. Jej ústie je obrátené v smere čelnej štítovej steny domu. Tu sa vytvárala kuchynská, resp. ženská pracovná časť domu. Preto hneď vedľa pece na stene alebo na lavičke umiestňovali policu s kuchynským riadom a rôznym náradím. V takýchto skromných podmienkach naši predkovia dokázali doslova

vykúzlíť originálne a mimoriadne chutné jedlá, ktoré dodnes majú svoje uplatnenie nielen v uvedenom regióne, ale aj v inoetnickom prostredí.

V celej oblasti bol veľmi rozšírený zvyk spať na peci. K tomu sa využíval najmä jej pomerne priestranný povrch. Spanie na peci u Lemkov bolo tak rozšírené, že v susediacich etnických oblastiach sa to považovalo za „rusínsky zvyk“.

V kúte, diagonálne protiľahom k peci, bolo vyhradené miesto pre stôl. Tento kút, nachádzajúci sa medzi dvoma čelnými stenami domu, ktorý Slovania už od pradávna dávali do súvislosti s kultom predkov, bol najčistejšou a najreprezentatívnejšou časťou domu. V ňom, s výnimkou kurných obydlí, po obidvoch stenách boli povešané hlinené misky, maľované taniere a hrnčeky, pre tlačené farebné obrazy s náboženskými výjavmi (ikony). V rohu za stolom sa zbíhali tlsté lavice umiestnené pozdĺž obidvoch čelných stien izby. Najčastejšie boli uložené na drevených alebo hlinených podstavcoch. Pôvodne tieto lavice boli zakotvené priamo v zrubu.

Rozmery obytnej miestnosti boli približne tieto: šírka 4-5 m, dĺžka 4,5 – 5,5 m a výška vnútorných stien 2,2 – 2,3 m. V takejto izbe bývalo aj 12 – 14 ľudí a okrem toho sa v nej často zdržiavali aj drobné zvieratá. Nemecký bádateľ H. Biederman vo svojom opise uhorských Rusínov v r. 1862 v súvislosti s tým píše, že v jednotlivých domoch bývalo aj 30 ľudí. V izbe sa vykonávali najrozličnejšie práce, najmä ženské súvisiace s domáckou výrobou plátna a odevov. Tu sa odohrávali taktiež rôzne rodinné udalosti (pôrod, krstiny, svadba, pohreb, sviatočné zhromaždenia rodiny). Zaujímavé boli spoločenské stretnutia – „prjadky“, „večerky“, neskôr páračky, počas ktorých sa zrodilo množstvo piesní, rozprávok, prísloví, porekadiel, hier a pod. , ktoré predstavujú obrovské duchovné bohatstvo našich predkov.

Významnú úlohu v živote ľudu plnili budovy hospodársko-technického rázu. K ním patrí predovšetkým mlyn. Ešte v 19. storočí sa vodné mlyny vyskytovali takmer v každej druhej obci. Dnes nachádzame už iba ich zvyšky a v niektorých prípadoch ich existenciu dosvedčujú iba názvy jednotlivých častí extravilánu obcí („Mlynarskazahoroda“, „Hamry“, „Nad mlyn“, „Mlynysko“). Jeden z posledných

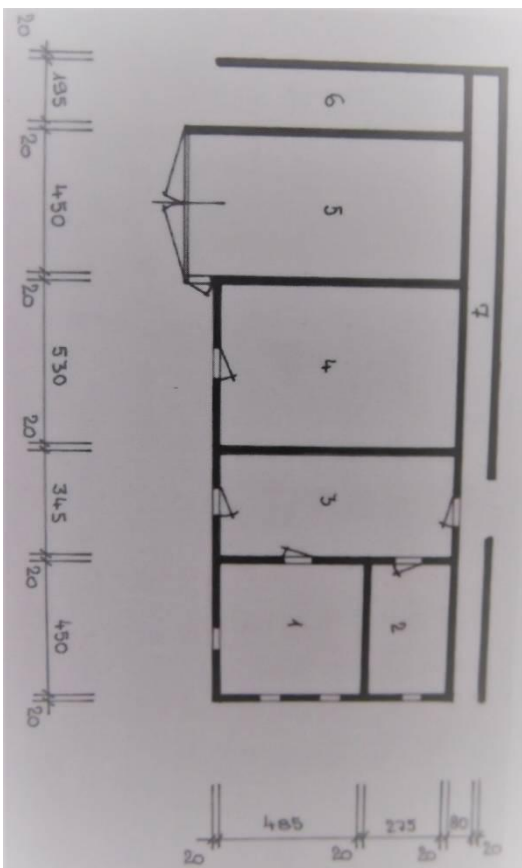
vodných mlynov z obce Bogliarka bol zachránený premiestnením do skanzenu vo Svidníku.

Mlyn bol takmer vždy na stovky metrov vzdialený od obce. Často sa nachádzal v prostriedku medzi dvoma osadami. Niektoré z nich (napríklad v Kolbasove, Krásnom Brode, Stropkove, Kurime, Livove) slúžili širokému okoliu. Mlyn bol iba časťou mlynárskej usadlosti, ktorá pozostávala z ďalších obytných a hospodárskych priestorov a budov. Pri mlyne boli sústredené rôzne iné hospodársko-technické objekty, ktoré takisto boli zaujímavé svojimi jednoduchými no dômyselnými mechanizmami na vodný pohon. Boli to valchovne – „stupy“ alebo „foľuše“ na spracovanie domáceho plátna („postavu“), stupy na konope, olejárne, vodné píly a pod.

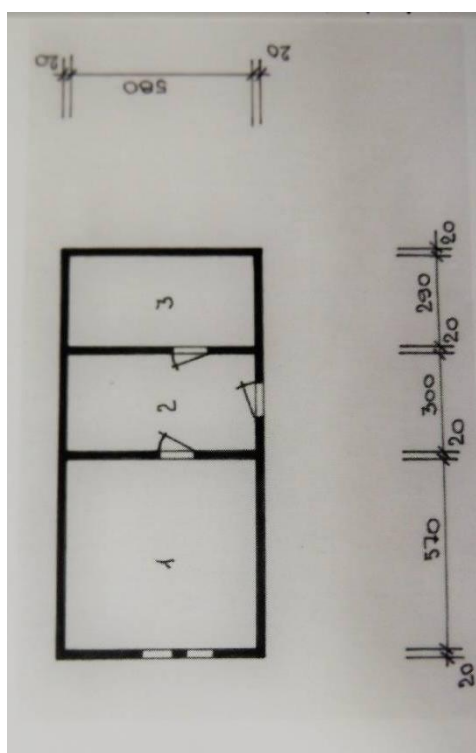
Uprostred dediny sa spravidla sústreďovali stavby spoločenského významu – krčma, škola, požiarna zbrojnica, vyhňa a pod. Pre účely krčmy a školy sa najčastejšie prispôbovali obyčajne obytné domy s dodatočnými prístavbami. V polovici 20. storočia sa už vyskytujú účelovo postavené stavby tohto druhu. Medzi ne patrí napríklad škola z Kurova, nachádzajúca sa v skanzene.

Architektonicky výraznými stavbami sú vozárne situované v lokalitách pri dôležitých obchodných cestách, v bezprostrednej blízkosti hostincov a krčiem. Slúžili furmanom, ktorí zabezpečovali osobnú alebo nákladnú dopravu. Poskytovali priestor na oddych a prenocovanie ľudí a záprahových zvierat, ako aj bezpečné odstavenie vozov s nákladom. Vo vozárňach a hostincoch nachádzali útočisko taktiež podomoví obchodníci, vandrovní remeselníci, jarmočníci a iní pocestní. Boli to dôležité strediská spoločenského a obchodného styku.

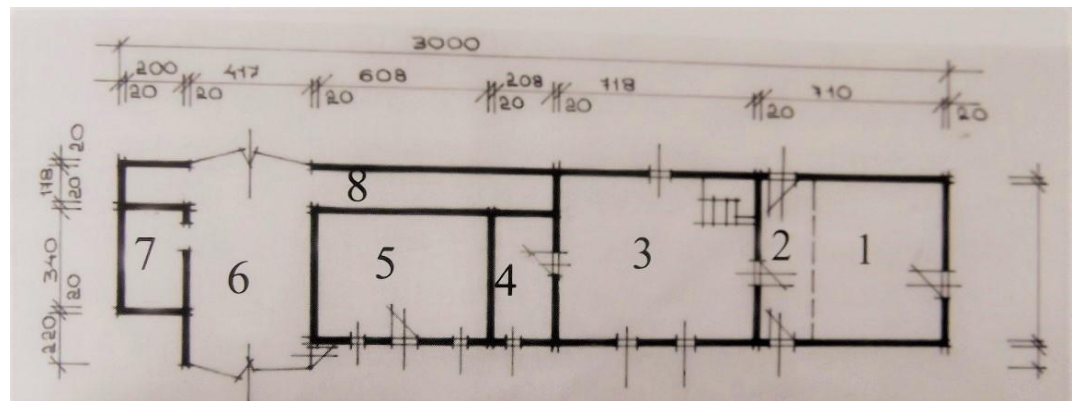
Usadlosť z obce Kečkovce (chyža, komora, šini, stajňa, bojisko, šopa, pelevnyk)
Skanzén Svidník

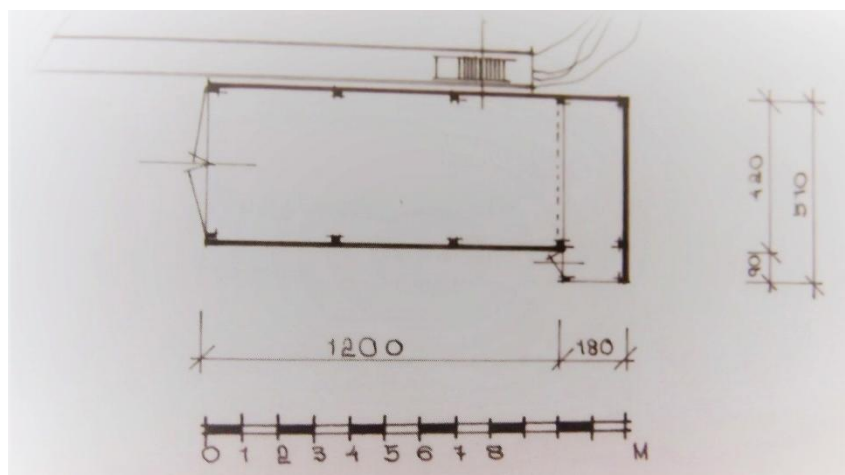
Zrub z obce Jakubany (chyža, šini, komora)
Skanzén Svidník

Mlyn z obce Bogliarka (mlynica, šini, chyža, komora, stajňa, bojisko, pryčulok, šopa
Skanzén Svidník

Vodná píla – gáter, Livov, Skanzén Svidník

Zoznam obcí Makovického panstva z rokov 1414 – 1416

Komárov	Kamerow, Komaro	Komaróc	1355
Bardejovská Nová Ves	Vyfolu, Nuouavilla	Bártfujfalu	1320
Beloveža	Belawesa	Bélaveszó	1355
Dlhá Lúka	Huzuymezeu	Hoszúrét	1320
Mokroluh	Mokurlang, Saarpotok	Sárpatak	1277
Rokytov	Rikatho, Rykatow	Rokitó	1414
Tarnov	Tarnow, Taarno	Tarnó	1355, 1414
Sveržov	Scywyrsou, Ferso, Fersow, Zsuerso	Sverzsó Ferzsó	1355, 1414 1416, 1427
Kurov	Curo	Kuró	1330
Gaboltov	Gyboltho, Guebold	Gáboltó, Gibolt	1247, 1277
Petrová	Peteruagasa, Pitrova	Pitrova, Vágpétri	1414
Cigel'ka	Checleuagassa, Czygloka	Czigolka, Csetlevágasa	1414
Vyšný Tvarožec	Thurospathaka, Felsewthwarocz	Felsötvaroszc Felsötároc	1414, 1492
Zlaté	Aranpatak, Aranaspathaka	Aranypataka	1355, 1414
Zborov	Zboro, Wzbro, Wzbrow,Ozboro	Zboró	1355, 1414 1416, 1427
Stebník a Stebnicka Huta	Vollia Huta	Sztebnikhuta Szobapataka	1600
Chmeľová	Comlos	Komlósa	1414
Smilno	Zemelnye, Zemeldene, Scemella	Smilnó, Szemelnye	1250, 1269 1277
Mikulášová	Miklosuagasa	Miklós völgye	1414
Šarišské Čierno	Fekethepathak, Czárno	Csarno	1414, 1618
Andrejová	AndrasVagasa	Endreuagasa	1355
Hrabovec	Grabo, Garbolch	Hrabócz	1338, 1352
Poliakovce	Polyak, Polyakowycz	Polyakócz	1414
Dubinné	Kurima al. n.	Dubina	1327,

	Dubynna KorinaetDobina		1329
Šašová	Sasow, Sassuitha	Sasova, Sasó Sasanicza	1352, 1414
Ortuřová	Ortholth, Orthowle	Ortutó	1414
Hařlín	Hensling, Ezleng	Haszlin	1414, 1427
Kurimka	Kwrymka, Hirima	Kurima, Kiskurima	1548
Rovné	Rouna	Rovna, Zemplénróna	1567
Mlynářovce	Molnarwagasa	Mlinarócz, Molnárvágása	1414
Beňadikovce	Benedukwagasa	Benedikócz	1414
Mestisko	Wywaros	Mesztiskó	1414
Stročín	Strachyna, Oostrachina, Struchlina	Szorocsin Szorocsány	1317, 1414 1427
Vislava	Vyzlou, Wayzlo, Wazlo, Wyslowa	Viszlava, Kisvajszló	1353, 1414 1551
Vyřkovce	Wyskwagasa, Wysk	Viskócz, Viskó	1414, 1427
Potoky	Potaczky, Potoky	Pataki, Agyagos	1551
Nová Polianka	Merguswagasa, Mergesuagas	Mérgeska, Mérgesvágása	1414, 1427
Jurkova Voľa	VulliaStredni, Szuidnicze, Jurkowolia	Jurkowolya, Orosfalu	1610
Kožany	Kozan	Koszán, Czizeny	1427
Bokša	Baksaugasa	Boksa, Baksa	1379
Kučín	Kuchin, Kowchyn, Kulchyn	Kuczin, Felsőkocsény, Kenczölvágása	1315, 1337
Fijař	Fyas	Fias	1414
Soboř	Zabus, Zobos, Soowos	Szobos	1414, 1427
Štefurov	Stufferka, Stwfurka	Stefuró, Istvánd	1414, 1427
Kapiřová	Capysowa	Kapissó, Kaproncza	1548
Radoma	Radoma, Rodamyn	Radoma	1272, 1315
Okrúhle	Kerekreth	Kerekrét	1414
Šapinec	Sapynecz	Sapinyecz,	1567

		Sápony, Tapolyszeg	
Kurima	Kurima al. n. Dubynna	Kurima	1327
Porúbka (N. a V.)	Porubaka, Porwbka	Tapliporubka, Sztaskvágása	1427
Duplín	Dublen	Bányavölgy, Duplm	1379
Bukovce	Bokoch, Bokouch, Bukolch, Bokwa	Sárosbukócz, Nagybukócz	1379,
Svidník (N. a V.)	(villa) Sudnici, Syuednik, Zuydnegh	Felsőszvidnik Felsővízköz	1330, 1355, 1357 1414
Ladomirová	Ladamerwagasa	Ladomér, Ladomérvágása	1414
Vyšný Orлік (V. a N.)	OrlyhetaalteraOrlyh	Felsőorlich Felsőodor	1414
Dubová	Dobawycha, Dombovicha	Dubova	1335, 1355
Becherov U	Kwbeher, Byharo	Biha, Köberher	1414, 1427
Cernina	Cyronna, Czernina	Czernyina	1414

Uvedený prehľad obcí Makovického panstva poukazuje na niekoľko zaujímavostí. Predovšetkým to bol nejednotný a pomerne nepravidelne roztrúsený priebeh osídľovania územia panstva v tomto období.

Majetok, najmä jeho rozsah sa v 1. a 16. storočí značne menil. V roku 1414 – 1416 Makovické panstvo tvorilo spomínaných 65 obcí. Na základe neskorších kráľovských donácií a postupným osídľovaním ďalšieho územia sa Makovické panstvo do roku 1619 rozrástlo na 92 poddanských obcí (podľa urbárií a súpisov majetku rodu Rákoczyovcov):

Makovica (Mákocza) – dnes neexistuje

Ladomirová (Ladomér)

Vagríneč (Vagrincz)

Krajné Čierne (KraynajiCzarno)

Hunkovce (Hunkócz)

Korejovce (Koreocz)
Medvedzie (Medvedza)
Krajná Porúbka (Porubka)
Šarbov (Šarbova)
Krajná Poľana (Poloma alias Polianka Kraynaij)
Veľká a Malá Driečna (Dricsna)
Suchá (Sukha)
Vyšná a Nižná Vladiča (Ladicsa)
Bodružal (Bodrudsá)
Miroľa (PstrinnaaliasMirolyá)
Pstrinná (FelsőPsztrinna)
Kožuchovce (Kozsuchocz)
Gribov (Gribov)
Veľké a Malé Staškovce (Sztaskocz)
Olšavka (Olsawka)
Svidník (FelsőSwidnik, AlsoSwidnik)
Šemetkovce (Semetkocz)
Nová Polianka (Mergeska)
Kapišová (Kapissova)
Nižná Pisaná (AlsoPiszana)
Kružľová (Kruslyova)
Svidnička (Swidniczka)
Dlhoňa (Dohonya)
Havranec (Gawrinecz)
Vyšná Pisaná (FelsőPiszana)
Vyšná Jedľová (FelsőJedlowa)
Nižná Jedľová (AlsoJedlowa)
Dobroslava (Dobroszlawa)
Belejovce (Beleocz)
Kečkovce (Keczkoz)
Vápeník (AlsoWapenik, FelsőWapenik)

Roztoky (Roztoka)
Vyšný Orlík (FelsőOrlich)
Nižný Orlík (AlsoOrlich)
Becherov (Bicharo)
Chmeľová (Komlos)
Regetovka (UengerskijRegetow)
Varadka (Uaradka)
Vyšná Polianka (FelsőPoliana)
Ondavka (Ondawka)
Nižná Polianka (AlsoPoliana)
Hutka (Hutka)
Jedlinka (Jedlinka)
Mikulášová (Niklova)
Cigľa (Czigla)
Vyšný Mirošov (FelsőMiroso)
Nižný Mirošov (AlsoMiroso)
Dubová (Dubowa)
Stročín (Sztrocsin)
Mestisko (Meszticzko)
Hrabovčík (Hrabocsik)
Rakovčík (Rakocz)
Cernina (Czernina)
Fijaš (Fias)
Šarišský Štiavnik (Sczawnik)
Beňadikovce (Benedikócz)
Ortuťová (Ortutowa)
Hažlín (Haslin)
Rovné (Rowna)
Šarišské Čierne (Czarno)
Kurimka (Kurimka)
Jurkova Voľa (JurkowaWolya)

Soboš (Szobocz)
Hrabovec (Hraboczij major)
Poliakovce (Polyakocz)
Lipová (Lipowa)
Brezovka (Brezowka)
Gabolto (Gaboltko)
Nižný Tvarožec (AlsóTuarosza)
Cigelka (Czigelka)
Vyšný Tvarožec (FelsőTuarosza)
Petrová (Petrova)
Frička (Fricska)
Andrejová (Andreowa)
Dlhá Lúka (Hoszúmezö)
Beloveža (Belovesa)
Smilno (Szmilno)
Stebník (Sztebnik)
Stebnícka Huta
Zborov (ZboróUarallya)
Tisinec(Tissincz).

Z porovnania oboch zoznamov vidno, že za obdobie takmer dvoch storočí sa počet obcí zdvojnásobil.

1.1.2 Existujúce drevené sakrálne stavby východného obradu charakteristického pre valašskú kolonizáciu, súpis kultúrnych pamiatok - drevených cerkví

Vrcholom architektonickej ľudovej tvorby Rusínov sú drevené chrámy – cerkvi, ktoré sú u nás chránené ako národné kultúrne pamiatky a právom považované za perly ľudovej kultúry svetového významu. Je nesporné, že v tomto prípade máme do činenia predovšetkým s východoslovanským, respektíve východokresťanským prejavom kultúry. V regióne, kde žijú Rusíni, sa ich zachovalo takmer tridsať.

Charakteristickým znakom drevených cerkví na východnom Slovensku je ich trojzrubovosť, ktorá zároveň symbolizuje Svätú Trojicu. Trojitosť priestoru je aj navonok v mnohých prípadoch zdôraznená trojicou smerom na západ gradujúcich veží (Nová Sedlica, Bodružal, Miroľa, Príkra, Šemetkovce, Hunkovce, Dobroslava, Nová Polianka, Korejovce, Kožuchovce, Ladomirová, Jedlinka, Lukov-Venécia, Matysová). Vyskytujú sa však aj cerkvi s dvoma vežami (Hrabová Roztoka, Inovce, Kalná Roztoka, Ruská Bystrá, Ruský Potok, Topoľa, Uličské Krivé, Tročany).

Trojzrubovosť, trojdielnosť a trojvežatosť je originálnou a najviac charakteristickou črtou pre monumentálne staviteľstvo vôbec. Takéto znaky boli typické aj pre murované cerkvi z obdobia Kyjevskej Rusi.

Rusínske sakrálne stavby v oblasti východného Slovenska sa vyznačujú bohatou výzdobou. Dekorácia sa uplatňovala dokonca v spôsobe kladenia a profilovania šindľov, šalovacích dosák, líšt. Tesársko-rezbárske geometrické ornamenty nachádzame na rôznych architektonických detailoch.

V rôznych dekoratívnych a doplnkových funkčných detailoch sa uplatňoval aj kov (kríže, mreže, kovania okien a dvier). Zvláštnu pozornosť si zasluhujú najmä kovové kríže, a to nielen z umeleckého hľadiska, ale aj z hľadiska konfesionalnej príslušnosti. Vyznačujú sa pestrosťou foriem a veľmi bohatým, takmer nikdy neopakujúcim sa ornamentom. Každý kríž má odlišný, originálny a svojrázny tvar.

Najvýznamnejšou a nevyhnutnou súčasťou drevených cerkví je ikonostas. Je výtvarným a funkčným jadrom sakrálneho objektu a zároveň hmatateľným dokladom východnej proveniencie. Svojou koncepciou ikonostasy z Haliča, Zakarpatskej oblasti Ukrajiny a východného Slovenska sú blízke byzantským a balkánskym pamiatkam

tohoto druhu. Najstaršie ikonostasy, respektíve ich detaily, ktoré sa v skúmanej oblasti zachovali, sú zo 16. storočia.

Drevené cerkvi

Okres Svidník

Cerkva je zaužívaná názov, ktorý používajú ľudia gréckokatolíckeho a pravoslávneho vierovyznania pre pomenovanie svojich chrámov. Hlavným znakom cerkví je ikonostas, t.j. drevená stena s ikonami oddeľujúca oltár od ostatných častí chrámu. Drevené karpatské cerkvy stavali karpatskí Rusíni, ktorí popri terajších slovensko-poľsko-ukrajinských hraniciach žili už od 14. storočia. Na východe Slovenska sa nachádza vyše 50 drevených chrámov, z ktorých 28 bolo v roku 1958 a 1985 vyhlásených a národnú kultúrnu pamiatku. Z toho v Prešovskom kraji je ich 26. V roku 2008 boli štyri z nich zapísané medzi svetové kultúrne pamiatky UNESCO.

Drevené cerkvi sú z hľadiska atraktivity významnou súčasťou regiónu, ktoré sa svojou originalitou, technicko-umeleckým riešením a spoločenským významom radia medzi národné kultúrne pamiatky. Cenné skvosty ľudovej architektúry navštevuje veľa turistov obdivujúcich zručnosť a šikovnosť našich predkov, ktorí vytvorili nádherné dielo a zachovali ho pre terajšie a budúce generácie.

Drevené kultové stavby sú cenné stavebné pamiatky, ktoré patria do klenotnice svetovej kultúry. Najviac drevených chrámov sa zachovalo v severovýchodnej časti Slovenska, prevažne zo 17. a 18. storočia, ktoré sa svojou originalitou, technicko-umeleckým riešením a spoločenským významom zaradili medzi národné kultúrne pamiatky. Charakteristická je ich bohatá umelecká výzdoba. Zachovali sa rôzne ozdobné kupoly, ktoré sa vyznačujú pestrosťou foriem a tvarov. Na vežiach sa objavujú barokové makovicky, ukončené kovanými železnými krížmi.

Drevené chrámy tohto regiónu sú najčastejšie navštevované domácimi i zahraničnými turistami, ktorí obdivujú zručnosť a šikovnosť našich predkov, ktorí vytvorili také nádherné dielo a napriek rôznym vplyvom ho zachovali pre terajšie a budúce generácie.

Prírodné podmienky na regiónu už od najstarších čias umožňovali použitie dreva ako základného a najrozšírenejšieho stavebného materiálu. Ľudia si z neho vytvárali

nielen jednoduché obytné domy a hospodárske prístrešky, ale aj honosné sakrálne stavby. Časť týchto stavieb sa zachovala priamo v dedinách a niektoré v prírodných múzeách. Do drevenej architektúry patria drevené cerkvi, kostolíky a skanzeny.

V okrese Svidník je možné obdivovať 11 takýchto hodnotných umeleckých klenotov ľudovej architektúry. Väčšina z týchto chrámov je „funkčná“, vykonávajú sa v nich náboženské obrady.

Medzi najstaršie drevené cerkvi patrí gréckokatolícky chrám – **cerkva sv. Mikuláša v Bodružali**, postavená v r. 1658, ktorá bola v r. 2008 zapísaná do svetového zoznamu kultúrneho dedičstva UNESCO. V tom istom roku bola do zoznamu kultúrneho dedičstva UNESCO zapísaná aj **cerkva sv. archanjela Michala v Lodomirovej**, ktorá bola v r. 1742 postavená bez použitia klinec.

Základnou časťou týchto chrámov je ikonostas, ktorý je výtvarným i funkčným jadrom celej stavby. Charakteristické je prísne usporiadanie ikon, ich vopred učený počet a kompozícia námetov. V umeleckej syntéze spája v sebe architektúru, maľbu a dekoratívnu drevorezbu. Mnohé interiéry boli dekorované nástennými a nástropnými maľbami.

Starodávne drevené cerkvi so svojou bohatou interiérovou výzdobou sú skvostami ľudovej kultúry svetového významu. Jedinečné sú interiéry, ktoré boli pôvodne zdobené nástennými maľbami, s námetmi vychádzajúcimi z evanjelií. Maliari jednoduchými výrazovými prostriedkami oboznamovali ľud s obsahom Starého i Nového zákona.

Trojdielnosť zrubovej stavby, ktorá symbolizuje sv. Trojicu, je zdôraznená trojicou sa zväčšujúcich veží so šindľovou krytinou. Chrám obklopuje drevená ohrada, ktorej pôvab pridáva jednospádová šindľová strieška. Vnútoraná výzdoba je baroková bielo-zlato maľovaná. Ikonostas je z konca 18. st. s námetom z Nového zákona. Je maľovaný na drevených doskách pôvodného, ktorý je ukrytý na opačnej strane ikonostasu. Sú zachované fragmenty nástennej barokovej maľby z 18. storočia znázorňujúce strašný súd a Golgotu.

Cerkva sv. Mikuláša

v Bodružali bola postavená v roku 1658 na vyvýšenine nad

zákrutou cesty nad dedinou. Trojpriestorová zrubová stavba pozostáva z menšieho štvorcového presbytéria, z väčšej štvorcovej lode a z obdĺžnikového podvežia – babinca, s bohato členenou šindľovou strechou a s trojicou smerom na západ sa zvyšujúcich sa veží. Zrubová stavba je krytá vertikálnymi doskami. Pri chráme je malá drevená zvonica. Veža ako aj poschodové pyramidálne strechy nad loďou a svätyňou sú ukončené cibulovitými kupolami. Babinec má

rovný strop, loď i svätyňa sú zaklenuté vysokými stupňovitými zrezanými ihlanmi zo širokých stien. Loď je osvetlená dvojicou okien z južnej strany, svätyňa oknami z juhu a východu. V interiéri hlavnej lode sú na severnej stene zvyšky malieb z 18. storočia. Oltár

je barokový a bohato zdobený ikonostas pochádza z 18. storočia.

Chrám je postavený na kamenných základoch, ktoré sú tvorené pieskovicami žltkastej farby s typickou lavicovitou odlučnosťou. Opláštenie objektu a strešná krytina boli v rámci

rekonštrukcie v r. 2003-2004 nahradené novými doskami a šindľami z jedľového dreva.

Na spájanie šindľu aj vertikálnych drevených dosiek sú použité železné klince.

V interiéri je podlaha celoplošne prekrytá kobercami (v presbytériu, lodi aj v babinici).

Kobercami sú obložené aj južná a severná stena lode pozdĺž lavíc do výšky 90cm. Na

severnej stene v lodi sú zvyšky nástennej maľby z 18. storočia. Strop v lodi je

poškodený, poškodenie vzniklo pravdepodobne v rokoch 1944-45 po zásahu kostola

delostreleckým granátom, ktorý neexplodoval. Vzhľadom na vonkajšie prekrytie otvoru

šindľovou krytinou, nepredstavuje v súčasnosti nebezpečenstvo zatečenia dažďovej vody do cerkvi.

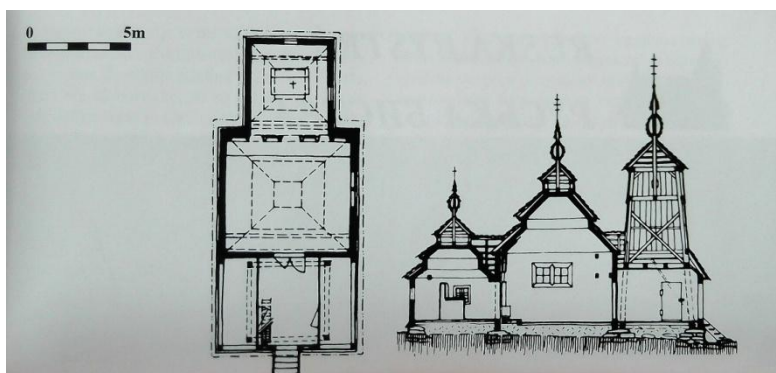
Zrubová **cerkva Ochrany Presvätej Bohorodičky v Miroli** bola postavená v roku 1770. Veže i stupňovité štvorhranné kupoly sú zakončené makovičkami so slepými tamburmi a krížmi. Vstupná brána je stĺpcovej konštrukcie s vežatou šindľovou strieškou. Chrám má drevené opláštenie, v dôsledku čoho loď a babinec pôsobia dojmom jednej miestnosti. Ikonostas je riešený presne podľa ikonografických zásad. Štyri dolné ikony, tzv. miestny rad: Bohorodička, Kristus, Pokrova a sv. Mikuláš sú namaľované na dreve so zlatou podkladovou farbou a pochádzajú z 18. storočia. V strednom páse sú zachytené výjavy z poddanského prostredia (pastieri a ženy v typických miestnych krojoch).

Drevená zrubová **cerkva sv. archanjela Michala v Príkrej** bola postavená v roku 1777. Jej fundátorom bol JoanSkrjavskij, ktorý pochádzal z Príkrej a tu pôsobil ako kantor - učiteľ.

Samonosná veža i trojstupňovité štvoruholníkové kupoly sú zakončené malými cibulkami a kovanými krížmi. Strecha objektu i

veže sú pokryté šindľom, zrub i 2 horné poschodia veže sú obité doskami a lištami.

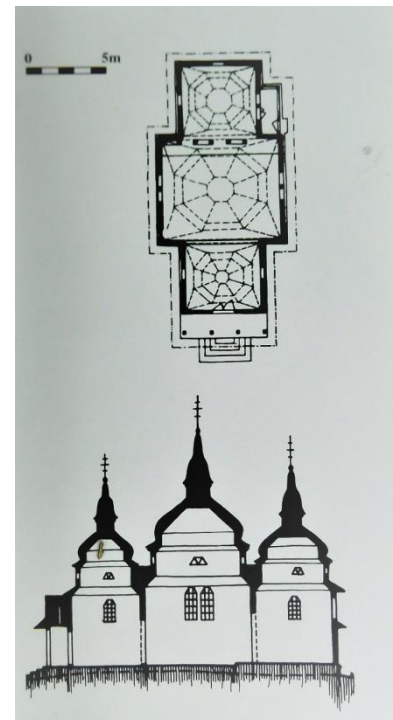

Ikonostas a oltár je drevená polychrómovaná architektúra so 4 rádmi ikon a cárskymi dverami, pochádzajúcimi z 2. polovice 18. storočia. Na oltári zdobenom zľudoveným rokajom je skriňový bohostánok a ikona „Ukrižovanie“.

Podľa návrhu architekta Sičinského bola v roku 1938 postavená **cerkva Ochrany Presvätej Bohorodičky v Nižnom Komárniku**. Jednoloďová zrubová stavba postavená

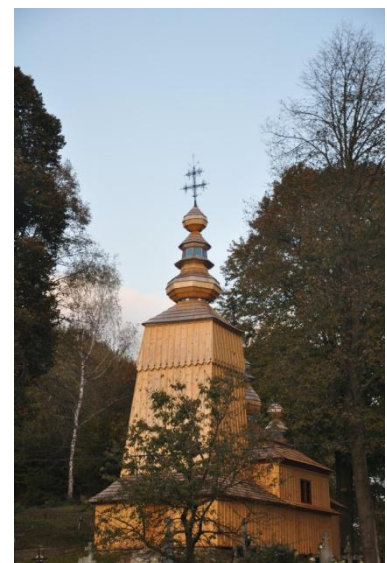

na vyššej podmurovke má dispozične i materiálovo

opakujúci sa trojpriestorový typ. Nad loďou je oktogonálna kupola. Na kupolách sú ihlicovité vežičky. Svojím vonkajším stvárnením sa odlišuje od ostatných lemkovských pamiatok tohto druhu a má charakteristické črty bojkovskej sakrálnej ľudovej architektúry. Ikonostas je dovezený. Nakoľko nebol vyhotovený pre tento objekt, apoštoli a proroci boli sekundárne umiestnení v kupole.

Zrubový, trojpriestorový chrám na nízkej kamennej podmurovke zasvätený **Ochrane Presvätej Bohorodičky v Hunkovciach** bol postavený koncom 18. st.. Veže i stupňovité kupoly nad svätyňou sú zakončené makovičkami a cibulkami s ornamentálne riešenými krížmi, sú pokryté šindľom. Ikonostas a ďalšia pôvodná interiérová výzdoba chýba. V tomto chráme sa už nekonajú bohoslužby a slúži pre expozičné účely.

V roku 1705 bola postavená **cerkva sv. Paraskievy v Dobroslave**. Prístavbou dvoch bočných kaplniek v roku 1932 sa pôvodný trojdielny pôdorys stavby zmenil na 5 dielny a má tvar kríža. Veža i stupňovité kupoly nad svätyňou i loďou sú zakončené baňami, obité

vertikálne doskami a lištami, sú pokryté šindľom. Dominantou interiéru je ikonostas a ikony z 18. st. s námetom z Nového zákona. Sv. Paraskieva, je ochrankyňou dievčat, snúbencov a šťastia domu. Ikona z 2 pol. 17 st. je epizodickým zobrazením jej životnej cesty. Interiér dopĺňajú aj iné umelecky a historicky cenné predmety.

Bez použitia klincov bola v roku 1742 postavená zrubová **cerkva sv. archanjela Michala v Ladomirovej**. V roku 2008 bola táto **cerkva zapísaná do svetového zoznamu kultúrneho dedičstva UNESCO**.

Trojitosť pôdorysného členenia v exteriéri je zvýraznená tromi vežami so šindľovou strechou a dekoratívne tepanými krížmi. Pri chráme je zvonica stĺpikovej konštrukcie opláštená doskami. Areál je obklopený zrubovou ohradou so zaujímavou brámkou.

Za ikonostasom z polovice 18. st. stojí hlavný oltár so stĺpovou architektúrou s ústrednou ikonou Milosrdnej Bohorodičky. Má duté stĺpy obtočené viničom. Podobne je riešený bočný oltár s ikonou Piety. Ikony na

ikonostase pochádzajú od rôznych autorov. Na Poslednej večeri v strede je až 13 učeníkov s Kristom.

Drevený grécko-katolícky chrám sv. Michala archanjela z roku 1742 je situovaný na rovinatom teréne pri brehu rieky Ladomirky na východnom okraji obce Ladomirová. Areál chrámu je obohnaný zrubovou ohradou so vstupnou brámkou. Trojpriestorcerkvi pozostáva z hlavnej lode štvorcového pôdorysu, štvorcového presbytéria a babinca v podveží, ktorý je na západe doplnený o doskové zádverie obklopujúce stĺpovitú konštrukciu veže a babinca z troch strán. Tým vznikol úzky priestor predsiene. Priestor pod vežou s rovným stropom je z troch strán rozšírený otvorenou dvojistou podstrešnou chodbičkou. Stupňovité zastrešenie jednotlivých priestorov s výraznou výškovou gradáciou k západnej veži je zdobené barokovými baňami. Krytina je šindľová, obloženie zruba doskové s lištami, rovnako ako v prípade zvonice, ktorá ma stanovú šindľovú strechu. Babinca má rovný strop, loď je zaklenutá zriedkavou oktogónálnouklenbou, presbytérium zrezaným ihlanom. Empora je v lodi prístupná dreveným rebríkom. Hlavná loď je osvetlená dvoma dvojicami okien na severnej a južnej strane, presbytérium je osvetlené troma okienkami. Vnútorne zariadenie je zväčša barokové z 18. storočia. Dopĺňa ho niekoľko samostatných starších i mladších ikon, ktoré voľne visia v interiéri lode a svätyně. Ikonostas bol počas druhej svetovej vojny poškodený a niektoré ikony boli buď zničené alebo odcudzené. Ikonostas bol v

rokoch 1999-2003 zreštaurovaný a chýbajúce ikony boli doplnené. Chrám má nové opláštenie ako aj šindľovú krytinu striech a vežičiek. Okenné rámy sú natreté hnedočervenou farbou. Okná v lodi sú v exteriéri chránené malými šindľovými strieškami. Chrám je postavený na kamenných základoch, pričom samotný sokel pozostáva zo svetlých, béžových až hnedastých strednozrnných pieskovcov s typickou lavicovitouodlúčnosťou. Zo strednozrnného svetlého pieskovca sú aj vstupné schody. Pieskovce sú spájané cementovým spojivom.

Drevená zrubová trojdielna **cerkva sv. archanjela Michala v Šemetkovciach** je z roku

1752. Dvojstupňovité kupoly nad svätyňou a loďou pokryté šindľom, sú zakončené kužeľovitými vežičkami s kovanými krížmi. Vedľa nej samostatne stojí novšia drevená zvonica stĺpcovej konštrukcie so šindľovou

strieškou. Bola zasvätená arch. Michalovi, ktorý vystupuje ako ochranca ľudu. S mečom v ruke bojuje proti nečistým silám pekla. Ikonostas je tradičný zo štyroch radov ikon z rôznych období. Baroková, štvorradová drevená architektúra s ikonami a cárskymi dverami, ktoré pochádzajú z obdobia výstavby chrámu. Vo svätyni sú zbytky nástenných malieb a niekoľko vzácnych ikon: Bohorodička so 14 prorokmi a 2 anjelmi z 18. st., Golgota zo 16. st. a ikona sv. Mikuláša so scénami jeho životnej cesty zo 17. st..

Cerkva sv. Bazila Veľkého v Krajnom Čiernom bola postavená v roku 1730. Je to zrubová stavba, v ktorej je veža čiastočne samostatná a čiastočne opretá o konštrukciu objektu. Šírka lode sa zhoduje so šírkou babinca, hoci ide o 2 samostatné, funkčné i konštrukčné celky, čo je zvláštnosťou pôdorysného členenia. Veža i kupoly sú zakončené kužeľovitými vežičkami a kovanými krížmi. Súčasťou je drevená trámová ohrada pokrytá šindľom. V cerkvi sú len ikony miestneho radu. Barokový ikonostas, polychromovaná drevorezba s ikonami pochádza z 18. st.. Je riešený atypicky, má iba dvojce vráta a ikony s tematikou Nového zákona maľované na dreve sú zo 17. st..

Drevený chrám východného obradu **Ochrany Presvätej Bohorodičky v Korejovciach** bol postavený v roku 1764. Na plytkom kamennom podklade stojí trojpriestorová zrubová stavba. Veža, strecha nad loďou a svätyňou sú zakončené

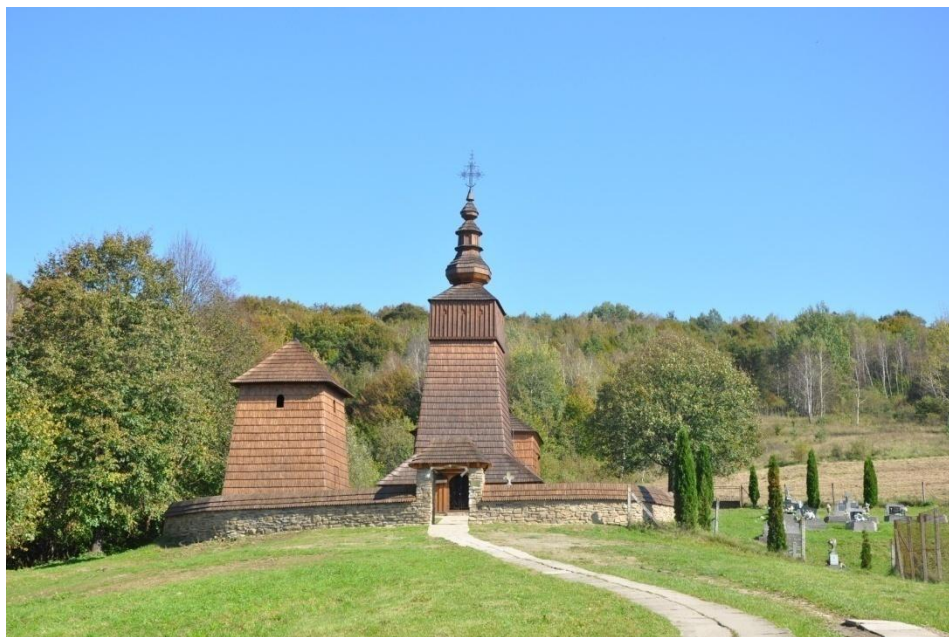

cibuľkami s pekne kovanými železnými krížmi. Pri chráme sa nachádza drevená zvonica, v ktorej sú 3 zvony. Jeden z roku 1769 s nápisom a reliéfom sv. Rodiny, druhý z roku 1771 s dekórom kríža, pod ním Panna Mária Sedembolestná, sv. Trojica a nápis, tretí z roku 1835 s dekórom dubových listov a nápisom. Ikonostas nie je kompletný, zachovali sa len jeho jednotlivé časti. Časť ikon zo 17. a 18. st., pochádza z ikonostasu chrámu Sv. Michala v Krajnej Bystrej, ktorý sa nezachoval. Cárske dvere sú bohato zdobené rezbou s rastlinným ornamentom a maľbou s postavami evanjelistov.

Súčasťou **Svidníckeho skanzenu je cerkva premiestnená z Novej Polianky, postavená v roku 1763 a zasvätená svätej Paraskieve**. V roku 1961 bola po deštrukcii rozobratá a podľa presnej dokumentácie obnovená. Je to typický lemkovský variant trojdielných a trojvežových zrubových chrámov. Cerkva po vysviacke v roku 1993 je funkčná a konajú sa v nej príležitostné bohoslužby. Steny pôvodného interiéru boli dekorované nástennými maľbami. Ikonostas, ktorý oddeľuje loď od svätyne je z 18. st. a bol do chrámu umiestnený dodatočne.

Okres Stropkov

Drevený **chrám sv. Paraskievv Potokoch** bol postavený v roku 1773. Trojdielna drevená zrubová stavba sa skladá z oltárnej miestnosti, hlavnej lode a podvežia. Prekrytá je valbovou šindľovou strechou. Nad vežou a strechou sú barokové cibulky pokryté šindľom, ktoré sú ukončené dekoratívne kovaným železným krížom. Cerkva je

ohradená nízkym kamenným múrom. Pri kostole je novšia drevená zvonica stĺpovej konštrukcie. Na zvonici je zvon z roku 1839 so signatúrou Pavla Šnitca. Vo vnútri cerkvi sa zachovali fragmenty nástennej maľby, prevažne s rastlinným ornamentom. Dominantou chrámu je ikonostas z roku 1773, drevená trojradová architektúra uprostred s cárskymi dverami zdobená bohatou drevorezbou, ktorá je pestro polychrómovaná. Pozornosť návštevníkov pútajú ďalšie ikony, drevené svietniky a iné bohoslužobné predmety.

Gréckokatolícka drevená cerkva sv. biskupa Mikuláša z roku 1741. V roku 1927 bol chrám so súhlasom vlastníka prenesený do Košíc, kde bol osadený v areáli múzea. Rok pred prenesením dreveného chrámu do Košíc bol v Kožuchovciach postavený nový murovaný chrám, zasvätený Narodeniu Presvätej Bohorodičky. Drevený chrám bol opravovaný v roku 1959. Zo stavebného hľadiska je chrám trojdielny, trojvežový s tromi krížmi. Má jednoduchú zrubovú konštrukciu, u veže je konštrukcia stĺpová, ktorá sa dohora značne zužuje. Veža je vsadená do predsiene a je obložená doskami a listami. Na menšom kónuse je cibulka s úzkym vyšším kónusom a jednoramenný ozdobný kríž s

lunetkou. Telo lode a svätyne je sčasti obložené doskami a sčasti väčšími šindľami. Veža je ukončená cibuľou a ozdobným jednoramenným krížom. Obdobne je riešená strecha svätyne, ktorá má malé podvežie s cibuľou a jednoramenným ozdobným krížom. Vchod do chrámu je zo západnej časti do predsieni. V súčasnosti je chrám bez ikonostasu a ostatných liturgických predmetov. Tie by sa mali nachádzať v zbierkach košického múzea, alebo v súkromných zbierkach, možno dokonca v zahraničí.

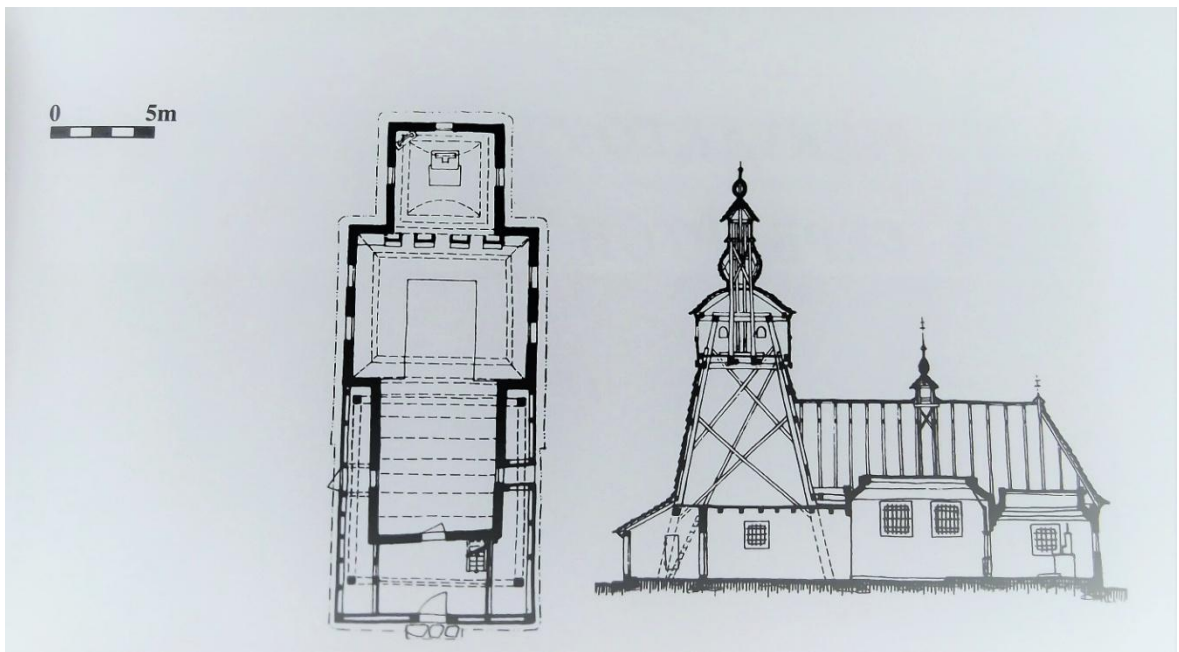
Gréckokatolíckacerkva sv. biskupa Mikuláša z Malej Poľany. Drevený filiálny chrám v Malej Poľane bol postavený v roku 1759. Po roku 1929 bolacerkva prenesená do Hradca Králové (ČR), kde je doteraz inštalovaná v Jiráskových sadoch. V súvislosti s prenesením dreveneicerkvi bol v obci Nová Poľana vybudovaný nový, murovaný chrám

Narodenia Presvätej Bohorodičky, dokončený v roku 1929.Drevenácerkva je trojdielna, trojpriestorová, trojvežová. Konštrukcia cerkvi je zrubová, veže stĺpová. Vstup je zo západnej časti do predsieni. Veža sa smerom hore podstatne zužuje. Vsadená je do predsieni. Telo veže je pokryté šindľami a doskami. Strecha je v tvare zrezanej pyramídy s osadenou cibuľou, zaslepenou laternou, strieškou, menšou cibuľkou a krížom. Celý vrch je ošindľovaný. Strecha predsieni, lode i celé telo svätyne sú ošindľované klasickým spôsobom. Strecha nad loďou je prekrytá strieškou a cibuľkou. Obdobne je riešená svätyňa, ktorá má pod strieškou nízke telo vežičky. V cerkvi boli pôvodne tri zvony. Ikonostas sa v chráme nenachádza, predpokladá sa, že je v rôznych múzeách, alebo v súkromných zbierkach.

Okres Bardejov

V okrese Bardejov je možné obdivovať 9 drevených chrámov z toho 8 drevených cerkví (východný obrad) a 1 drevený kostol (západný obrad). Väčšina z týchto chrámov je „funkčná“, vykonávajú sa v nich náboženské obrady.

Zrubový, trojpriestorový gréckokatolícky **chrám sv. Michala Archanjela vo Fričke** bol postavený v 18.st., prestavaný v roku 1829, stavebné úpravy urobené v rokoch 1933 a 1971. Vnútoraná výzdoba je prevažne z 19. a20. st. a zo staršieho obdobia pochádza len niekoľko ikon. Ikonostas je zostavený z ikon z dvoch časových období. Časť je z

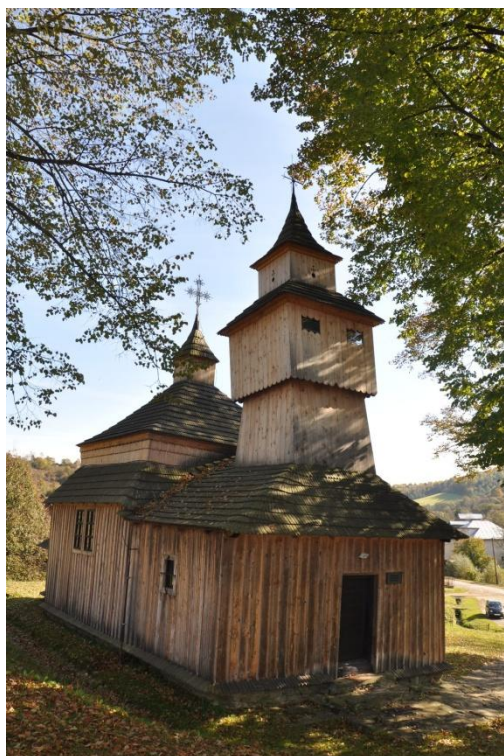

obdobia výstavby chrámu, doplnená obrazmi z konca 19. st. pri prestavbe chrámu. Zachovali sa tu výjavy namaľované na predele pod hlavnými ikonami z 18 st..

Cerkva ochrany Panny Márie v Jedlinke má štvorcovú svätyňu, loď a Babinec, ktorý je rovnako široký ako zrub lode. Stavba so stupňovitým trojvežím bola postavená v roku 1763. V kostole je zachovaný takmer celý pôvodný interiér a ikony zo staršieho barokového ikonostasu z roku 1744. Ikony sú bohato zlatené a polychrómované.

Rokokový ikonostas z čias výstavby chrámu patrí medzi najvzácnejšie a najkompletnejšie na Slovensku.

Trojpriestorový typ sakrálnej stavby so štvorcovou svätyňou a loďou v **Kožanoch** je zasvätený sviatku Stretnutie Pána so Simeonom. Pochádza z konca 17.st.. V interiéri je zachovaný bohatý súbor vzácných nástenných malieb s výjavmi zo Starého a Nového zákona z rokov 1793-1797. Do biblických tém sú zakomponované charakteristické problémy života miestnych obyvateľov.

Na mieste staršieho objektu v obci **Krivé** bola v roku 1826 postavená zrubová trojpriestorová **gréckokatolícka cerkva svätého Lukáša**. Pri radikálnej prestavbe bola urobená nová sedlová strecha, čím sa stratila trojvežatosť, typická pre lemkovské stavby tejto oblasti. Interiér tvoria pamiatky prevažne z čias výstavby chrámu a zachovalo sa niekoľko hodnotných ikon zo staršieho objektu z konca 16. st. Aj ikonostas tvoria vzácne ikony z rôznych časových období 17. a 18. st. s dvoma kráľovskými dverami.

Na kamennej podmurovke stojí v obci **Lukov** zrubová trojpriestorová **cerkva sv. Kozmu a Damiána** z rokov 1708-1709. Ako jediná na Slovensku je podpivničená. Hlavné časti objektu sú ukončené 3 vežami s originálne profilovanými kovovými krížmi.

Vnútoraná výzdoba je prevažne baroková z 18. st. ale sú tu aj vzácne ikony zo 16. a 17. st.. Najhodnotnejšou časťou výzdoby je ikonostas, ktorého spodná časť je z roku 1736 a horná z druhej polovice 18. st.. Je koncipovaný podľa ikonografických zásad, ale jeho autor zvýraznil strednú časť s postavami apoštolov s centrálnym obrazom Krista Veľkého.

Gréckokatolícka zrubová **cerkva sv. Lukáša evanjelistu v Tročanoch** je trojpriestorová s dvomi vežami na kamennej podmurovke a bola postavená v roku 1739. Vnútoraná výzdoba je rôznorodá. Ikonostas je zostavený z niekoľkých častí. V miestnom rade sú vzácne ikony maľované temperou na dreve a sú z konca 17. st.. Interiér dotvára súbor ikon maľovaných na plátne a obrazy ikonografického typu Bohorodičky Hodegétie namaľované v priebehu 17. a 18. st..

Rímskokatolícky kostol z červeného smreka sv. Františka z Assisi v Hervartove je z 15. st. a predstavuje najstarší typ dreveného kostola na Slovensku. **V roku 2008 bol kostol zapísaný do svetového zoznamu kultúrneho dedičstva UNESCO.** Chrám tvorí polygonálna svätyňa, loď,

sakristia a veža s predsieňou. Interiér je bohato zdobený nástennými maľbami a prešiel viacerými zmenami vo výzdobe. Hlavný oltár z rokov 1460-1470, kde je zobrazená

Panna Mária, sv. Katarína a sv. Barbora, bol v rokoch 1985-1990 reštaurovaný do pôvodnej podoby. Rímsko-katolícky kostol sv. Františka z Assisi bol postavený v druhej polovici 15. storočia na miernej vyvýšenine v centre obce. Areál kostola je obohnaný kamenným obranným múrom. Monumentálna drevená stavba pozostáva z polygonálneho presbytéria, obdĺžnikovitej lode a z veže, ktorej priestor na prvom podlaží tvorí predsieň, otvorenú do lode. K presbytériu prilieha malá sakristia. Prízemnú zrubovú časť lode a presbytéria chráni po celom obvode pultová strieška, vrchnú časť zvislý

drevený obklad. Vysoká strecha ako aj pultová strieška je pokrytá dreveným šindľom.

Na hrebenu sedlovej strechy medzi loďou a presbytériom sa nachádza malá vežička, tzv. sanktusník.

Vnútorňý priestor lode pokrýva rovný trámový strop. Strop v presbytériu bol v 19. storočí prestavaný do lomenej klenby s rebrovaním. Zrubová konštrukcia je v interiéri prekrytá doskovým obkladom, na ktorom je po celej ploche bohatá maliarska výzdoba s

figurálnymi a rastlinnými motívami z konca 16. storočia. Empora s mladším organom z prelomu 19. a 20.storočia zasahuje do podvežia. Dominantou mobiliáru je gotický hlavný oltár s vyobrazením Panny Márie, sv. Kataríny Alexandrijskej a sv. Barbory so štyrmi štítovými nadstavcami z rokov 1460 a 1470. Zrubová konštrukcia kostola stojí na kamenných základoch, ktoré sú zložené zo stredno až jemnozrnného svetlého pieskovca. Kamenný sokel je z východnej a južnej strany omietnutý hlinenou mazanicou s bielym vápenným náterom. Šindel je morený tmavohnedým náterom. Pozemok, na ktorom je kostol postavený, je po obvode obohnáný múrmi, ktoré pozostávajú z nepravidelných blokov svetlého pieskovca a svetložltého vápenca. Vstupné bránky, ako aj krytina múrov sú drevené. Podlaha je v celom objekte plošne prekrytá kobercom. Hlavný oltár, reštaurovaný v rokoch 1985 – 1990. Na stenách hlavnej lode sa nachádza bohatá maliarska výzdoba. Vstupné dvere do babinca boli v nedávnej minulosti vymenené za nové.

Cerkva Troch hierarchov, pôvodne postavený v roku 1766 v obci Zboj, má od roku 1967 svoje miesto **v Múzeu ľudovej architektúry** v Bardejovských Kúpeľoch. Predstavuje trojdielnu zrubovú stavbu s trojvežím. Súčasťou je pôvodný kompletný rokokový ikonostas a ikony prevezené spolu s chrámom.

Chrám Ochrany Bohorodičky (trojdielna zrubová stavba so štvorcovou svätyňou) bol postavený v roku 1730 v obci Mikulášova, v roku 1931 bol premiestnený do **Bardejovských Kúpeľov**. Je jedným z mála kostolíkov v regióne s pomalovaným exteriérom. Na veži sú

namaľované dekoratívne hodiny.

Okres Snina

Cerkva sv. archanjela Michala z roku 1764 v Novej Sedlici, v roku 1977 premiestnená do skanzenu v Humennom. Stavba má zrubovú konštrukciu osadenú na kamennom základe. Veža a prístrešok majú stĺpovú konštrukciu. Chrám je trojdielny, trojpriestorový, trojvežový s tromi krížmi. Vnútri je chór, ktorý je prístupný z juhozápadnej časti lode po drevenom rebríku. Spodnú časť lode tvoria horizontálne poukladané trámy. Veža vyrastá z valbovej strechy, ktorá sa rozprestiera cez loď až po svätyňu. V lodi sú tri okná na juh, vo svätyňi po jednom na juh, sever a východ. Nad hlavnou vežou a loďou je trojramenný kovový kríž, nad svätyňou ozdobný jednoramenný kríž. Vo veži by mal byť zavesený jeden zvon z roku 1811. Na portáli (vrchné brvno nad dverami) sa zachoval dátum 1764. Ikonostas má päťradovú architektúru na piatich poschodiach. Pochádza z prvej polovice 18. st., rad prorokov je novší. Cárské dvere sú vzácne tým, že neobsahujú klasických šesť medailónov s evanjelistami a Zvestovaním, ale na oboch krídlach dvanásť medailónov Jesseho stromu. Ikonostas je ladený do modra, horizontálne pásy sú zdôraznené úzkymi červenými pásikmi. Tehlovočervené sú i vrchy hlavných ikon.

Cerkva sv. archanjela Michala z roku 1740 v Ruskom Potoku. Ide o trojdielny, trojpriestorový, dvojvežový chrám s dvoma trojramennými krížmi. Areál cerkvy je ohradený kamenným múrom s dvoma bránkami.

Zvonica v južnej časti cerkvy nie je pôvodná. Sú v nej zavesené tri zvony, ktoré pochádzajú zo zvonice vo veži. Konštrukcia je zrubová, pri veži, predsieni a zvonici stĺpová. V lodi sú dve okná na južnej stene. Vstup na chór v západnej časti vedie po drevených schodoch. Loď má jedno okno na južnej stene, svätyňa má tri okná. Ikonostas má štvorradovú architektúru s ikonami rozmiestnenými na štyroch poschodiach.

Možno ho datovať do polovice 18. st., tak ako ostatný mobiliár. Keďže dispozičný priestor cerkvy je užší ako šírka ikonostasu, prvé a posledné dvojice ikon sú po celej vertikále zošikmené, takže ikonostas má tvar akéhosi plytkého písmena u. Cenné sú liturgické knihy, ktoré boli ešte v polovici 17. st. vytlačené cyrilikou vo Ľvove na Ukrajine.

Cerkva sv. Juraja z roku 1792 v Jalovej. Cerkva bola obnovená v roku 1831. V roku 1944 bol silne poškodená. Cerkva bola postupne po častiach obnovovaná, z pôvodného materiálu ostal v podstate iba interiér. Zo stavebného hľadiska ide o zrubovú konštrukciu. Pôvodne bola stavba ohádzaná hlinou a obielená, strecha po roku 1950 bola prekrytá plechom. Hlina ani plech sa po zreštaurovaní už nepoužili. Chrám je trojpriestorový, trojdielny, dvojvežový s dvoma kovovými krížmi. Vchod je iba jeden – zo západnej strany do predsieni. Základ je z lámaného kameňa. Pred vchodom sú kamenné schody. Vo veži sú zavesené dva zvony. Jeden je z roku 1908, druhý bol preliaty v roku 2001. Svätyňa a loď sú vybavené malými oknami. K zvonom je prístup z predsieni po rebríku. Chór v chráme nie je. Diakonské dvere sú bez krídel. Cárské dvere sú dvojkrídlové, osadené šiestimi medailónmi.

Cerkva sv. Jána Krstiteľa z konca 18. st. v Kalnej Roztoke, v roku 1839 bol obnovený, v roku 1859 opravovaný. Zo stavebného hľadiska ide o posledný „chrám v kožuchu“, t.j. omietnutý a obielený. Chrám je trojdielny, trojpriestorový, jednověžový s dvoma krížmi. Konštrukcia je klasická, zrubová, pri veži stĺpová. Vchod je v západnej

časti do predsiene. Veža je vsadená do sedlovej strechy pokrytej šindľami. Strecha veže je nízka, v tvare zrezanej pyramídy. Na nej je nad prstencom osadená cibuľa, zaslepená laterna, strieška, cibulka a trojramenný kríž. Celý vrch je ošindľovaný. V lodi sú dve okná na severnej a dve okná na južnej strane. Vo svätyni je po jednom okne na severnej, južnej a východnej strane. Pri cerkvi je drevená zvonica. V nej sú zavesené dva zvony, jeden z roku 1908 a druhý z roku 1933. Ikonostas pochádza z konca 17. st., má päťradovú architektúru s ikonami rozmiestnenými na piatich poschodiach.

Cerkva sv. Bazila Veľkého z polovice 18. st. v Hrabovej Roztoke. Stavba je trojdielna, trojpriestorová, dvojvežová s dvomi krížmi. Areál cerkvi je ohradený. Ohrada je tvorená horizontálne uloženými trámami, hore je prekrytá šindľovou strieškou. Konštrukcia cerkvi je zrubová, konštrukcia veže stĺpová. Strecha je valbová a pokrýva v podstate celý objekt, je pokrytá šindľom. V západnej časti lode je chór, ktorý je prístupný po rebríku. Rebrík pokračuje až do veže. Z čela veže vyrastá veža, vertikálne obložená doskami. Je prekrytá prehnutou zrezanou pyramidálnou strechou, na ktorej je

osadená cibuľa a dva kónusy. Na vrchu je trojramenný kríž. Z troch strán sú ozvučné otvory. Nad svätyňou je druhá vežička

vyrastajúca zo strechy. Má štvorcový pôdorys. Strecha v tvare zrezanej pyramídy je osadená cibulou s malým kónusom. Strieška a cibuľa sú pokryté šindľom. Na vrchu je osadený trojramenný kríž. Vo veži sú zavesené tri zvony – jeden s nepresne určeným rokom pôvodu, dva z roku 1796. V lodi je jedno okno na sever a juh, vo svätyni po jednom okne na sever, juh a východ. Oprava exteriéru bola vykonaná v roku 2000. Boli vymenené šindle na streche a všetky šindle na vežičkách, boli ošetrené kríže a nakonzervovaná strecha. Ikonostas pochádza z roku 1794, má štvorradovú

architektúru a je ladený do sivomodrej farby s tehlovočervenými horizontálnymi pásmi. Veľmi raritné cárské dvere sú osadené Jesseho stromom s desiatimi medailónmi Kristovho rodokmeňa, namiesto zvyčajne sa vyskytujúcimi štyrmi evanjelistami a Zvestovaním. V roku 2003 bolo z chrámu odcudzených päť ikon. Tie sa neskôr našli, ale keďže boli pri vyrezávaní z rámov, neodbornom nakladaní a nevhodnom uložení značne poškodené, bolo ich treba reštaurovať. V interiéri sa nachádza zaujímavá skriňa zhotovená v gotickom slohu.

Cerkva Nanebovstúpenia Pána v Šmigovci. Drevená zrubová trojpriestorová cerkva Nanebovstúpenia Pána z roku 1775. Zo stavebného hľadiska ide o malý trojdielny, trojpriestorový, jednověžový chrám s dvoma krížmi. Má len jednu vežu stĺpovej konštrukcie ukončenú krížom. Ďalší kríž stojí nad svätyňou. Chrám patrí medzi najmenšie v regióne Snina. Konštrukcia je zrubová. Veža je vsadená do predsiene a má stĺpovú konštrukciu. Vchod je zo západnej časti do predsiene. Chór v západnej časti lode je prístupný drevenými schodmi. Cerkva je postavená na kamennom základe. Päťradový ikonostas z 18. storočia má neobvyklý počet 24 ikon prorockého radu. Diakonské dvere sú bez krídel. Cárské dvere sú dvojkrídlové so šiestimi medailónmi. Komplexná obnova chrámu začala v roku 2013, v rámci nej aj statické zabezpečenie a výmena plechovej strechy späť za šindľovú. Vzácny ikonostas a tiež ikona z prestola sa od ukončenia reštaurovania v roku 2009 nachádzajú v depozite Gréckokatolíckeho arcibiskupského úradu v Prešove. Tri zvony z veže boli v minulosti kvôli havarijnému stavu chrámu umiestnené do drevenej zvonice pri murovanom chráme. Začiatkom roka 2016 boli realizované práce zamerané na výmenu šindľovej krytiny veže, obnovu náterov strechy, opravu vonkajšieho opláštenia chrámu, vnútorných omietok a podláh, nové elektrické vedenie a signalizačné zariadenie.

Cerkva sv. Michala Archanjela v Topoli bola postavená na prelome 17. a 18. storočia (v literatúre najčastejšie uvádzané roky výstavby 1650 a 1700). Pôvodne stála na nižnom konci obce, v roku 1780 bola prenesená na terajšie miesto. Zrubová konštrukcia na nízkom kamennom základe je trojpriestorová, s mohutnou strechou v tvare zrezanej pyramídy, ukončenej len jednou vežou. Tri zvony z veže cerkvi sa v súčasnosti nachádzajú v murovanom chráme. V lodi na južnej strane sú štyri okná, vo svätyňi po jednom na juh, severe a na východ. Priestor okolo predsiene, lode a svätyne

je prekrytý presahujúcou strechou podopretou trámami. Na západnej strane chrámu je umiestnená drevená zvonica. Ikonostas z polovice 18. storočia má štvorradovú architektúru. Vyniká pestrosťou farieb. Cárské dvere sú dvojkrídlové so šiestimi medailónmi, diakonské dvere sú bez krídel. Na priečelí chóru sa vyníma vzácna ikona Deesis. Ďalšia vzácna ikona Posledný súd sa nachádza v SNM MUK vo Svidníku. Od roku 2012 je v predsieni chrámu umiestnená expozícia o histórii Gréckokatolíckej cirkvi a jej kňazovi Alexandrovi Duchnovičovi – významnom rusínskom buditeľovi, ktorý sa v Topoli narodil aj pôsobil. Expozícia je trojjazyčná – v slovenskom, anglickom a rusínskom jazyku.

Cerkva sv. Michala Archanjela v Uličskom Krivom bola v roku 1718.

Gréckokatolícka drevená cerkva bola postavená v roku 1718. V kresťanstve je Michal považovaný predovšetkým za premožiteľa diabla v podobe draka, ako aj za vodcu nebeských vojsk, ktoré stoja na východe pred Božím trónom. Už veľmi skoro sa Michal zobrazoval ako ochranca brány do raja. Počas druhej svetovej vojny, v roku 1944, bol tento chrám značne poškodený. Jeho architektonické riešenie vyvoláva dojem masívnosti. Cerkva bola postavená v zrubovom štýle na kamennom základe. Pozostáva zo svätyne, chrámovej lode a predsieni, má dve veže. Vyššia veža je nad predsieňou, nižšia veža je nad svätyňou. Každá chrámová veža má kupolu a trojramenný železný kríž. Chrámové veže a chrámová strecha sú pokryté štiepanými drevenými šindľami. Vo vyššej veži chrámu visia tri zvony. Najstarší z nich pochádza z roku 1811. Hlavný vchod do cerkvi je zo západnej časti do predsieni. Ikonostas pochádza z 18. storočia. Pozostáva z piatich radov ikon. Cárské dvere pozostávajú z dvoch krídel s vyobrazeniami Kristovho rodokmeňa (tzv. „Jesseho strom“). Z priestorových dôvodov na tomto ikonostase chýba kríž. Vo svätyni za ikonostasom je oltár s nádhernou ikonou Piety,

Vo vyššej veži chrámu visia tri zvony. Najstarší z nich pochádza z roku 1811. Hlavný vchod do cerkvi je zo západnej časti do predsieni. Ikonostas pochádza z 18. storočia. Pozostáva z piatich radov ikon. Cárské dvere pozostávajú z dvoch krídel s vyobrazeniami Kristovho rodokmeňa (tzv. „Jesseho strom“). Z priestorových dôvodov na tomto ikonostase chýba kríž. Vo svätyni za ikonostasom je oltár s nádhernou ikonou Piety,

teda Bohorodičky, ktorá drží v náručí telo mŕtveho Krista. Tieto ikony pochádzajú zo 16. a 17. storočia. Patrili pravdepodobne k mobiliáru predošleho chrámu.

Okres Prešov

Cerkva sv. evanjelistu Lukáša z roku 1727 v Brežanoch. Cerkva je zo stavebného

hľadiska trojdielny, trojmiestny, jednovežový s dvoma krížmi. Lod' a svätyňa majú zrubovú konštrukciu, veža stĺpovú. Vstup do chrámu je cez predsieň v západnej časti. Chór je v západnej časti lode a odtiaľ je i prístupný. V lodi vyniká obielenie medzi trámami, kontrastné s farbou moreného dreva. Zaujímavo pôsobí prístrešok pod oknami lode. Nad svätyňou je osadený jednoduchý kríž. V lodi sú na južnej stene tri okná, na severnej jedno. Vo svätyni je jedno okno na juh, sever a východ. Podľa rekviračného zoznamu z roku 1915 tu boli dva zvony s hmotnosťou 50 kg z roku 1600. V súčasnosti sú vo veži zavesené tiež dva zvony. Na portále na tráme je zachovaný nápis ANNO MDCCXXVII OCTO bris. Chrám bol z časti reštaurovaný v roku 1999, keď bol obnovený vonkajší náter, a v roku 2001, keď boli na južnej strane vymenené narušené dtrámy. Je plne funkčná a slúžia sa v nej bohoslužby.

Okres Sobrance

Gréckokatolíckacerkva Prenesenia ostatkov sv. Mikuláša v Ruskej Bystrej.

Cerkvabola postavená v roku 1720. Z architektonického hľadiska ide o klasické trojpriestorové členenie objektu na predsieň, chrámovú loď a svätyňu. Zrubová stavba je uložená na kamenných základoch. Zrubovú konštrukciu chráni mohutná valová

strecha so šindľovou krytinou. Zo západnej strany z predsiene vyrastá mohutná veža, ktorá je ukončená cibulou a trojramenným krížom. Druhá

menšia vežička je podobného tvaru a nachádza sa nad svätyňou. Obe sú pokryté dreveným šindľom. Vstup do objektu je krytý strešnou konštrukciou podopretou dreveným stĺpmi. V interiéri dominuje neskorobarokový ikonostas. Ikonostas bol pôvodne vytvorený pre iný chrámový objekt, pretože jeho rozmery nie sú v súlade s priestorom v tomto chráme. Ide o päťradovú architektúru na piatich poschodiach. Cárské dvere sú zdobené výjavmi Zvestovania a štyroch evanjelistov. Pochádzajú zo 17. st. Za zmienku stojí aj vzácna ikona Ukrižovania na prestole. Dňa 7. júla 2008 bol tento chrám spolu s ďalšími ôsmymi zapísaný do Zoznamu svetového dedičstva UNESCO pod názvom „Drevené chrámy slovenskej časti Karpatského oblúka“.Cerkva aj v súčasnosti plní svoju pôvodnú funkciu a v objekte sa konajú bohoslužby.

Gréckokatolícka cerkva sv. Michala Archanjela v Inovciach z roku 1836.Cerkva stojí nad obcou a je iba 2 km od štátnej hranice s Ukajinou. S dvoma vežami ukončenými cibulkami s trojramennými kovanými krížmi je jednou z najmenších drevených cerkví na východnom Slovensku. Z historických archívnych dokumentov a máp je ale zrejmé, že v Inovciach stál drevený chrám už v polovici 18. storočia.

Drevený chrám v Inovciach sa spomína už v Súpise rusínskych cerkvi humenskej krajne z roku 1732.

Zaujímavosťou cerkvi je hrotito ukončená svätyňa, väčšia chrámová loď a menšia predsieň. Celý zrubový trojpriestor je zastropený rovným stropom. Ikonostas je nezvyčajne len trojradový, bez radu starozákonných prorokov a Ukrižovania pravdepodobne pre nedostatok priestoru. Jeho zvláštnosťou je aj asymetria – namiesto zvyčajných dvoch má len jedny diakonské dvere. Cárske dvere sú zdobené medailónmi Zvestovania a štyroch evanjelistov. Polychrómia ikonostasu je výrazná biela a zlatá, pričom ikony sú poznačené vplyvom západnej, teda latinskej maľby.

Okres Stará Ľubovňa

Cerkva Nepoškvrneného počatia Panny Márie v Hraničnom, postavená v roku 1785. Cerkva slúži nielen pre potreby veriacich východného, ale aj západného rímskokatolíckeho obradu. Objekt stojí pri hlavnej ceste v strede obce. V súčasnom geografickom postavení predstavuje najzápadnejšiu stavbu v súbore drevených chrámov Slovenska. Je to trojdielna zrubová stavba zmiešaného typu. Bola 2 krát renovovaná a v roku 1972 prestavaná. Vnútorne vybavenie cerkvi je zo zvyškov starých renesančných a barokových oltárov, prenesených z kostola sv. Mikuláša v Starej Ľubovni, ktorý bol v polovici 18. st. opravovaný a vybavený novou výzdobou. Najväčnejší je hlavný oltár. Pochádza z pol. 17. st. ako polychromovaná drevorezba. V strede je výklenok z barokovou plastikou z 18. st.. Stĺpová veža tvarom pripomína neskorogotické kostoly, ale je ukončená pyramídálnou strieškou s cibulovou vežičkou a je trojpriestorový. V cerkvi nikdy nebol ikonostas.

Cerkva sv. archanjela Michala z Matysovej. Drevená gréckokatolíckacerkva v Matysovej bola pravdepodobne postavená v druhej polovici 18. st. Opravovaná bola v roku 1938. Následne po tom, ako bol v obci vybudovaný nový murovaný chrám zasvätený sv. Petrovi a Pavlovi, bola v roku 1973 drevená cerkva prenesená do staroľubovnianskeho skanzenu. Objektcerkvi je dvojdielny, trojpriestorový s troma vežami a krížmi. Konštrukcia je zrubová, u veže stĺpová. Vstup je cez portál v západnej časti do predsieni a z nej do lode. Hlavná veža je obložená šindľom, taktiež aj predsieň

a loď. Ma hlavnej veži je osadená cibuľa, laterna a malá strieška. Je ukončená ozdobným dvojramenným krížom. Vežičky nad chrámovou loďou a svätyňou sú si podobné, pričom nad loďou je osadený dvojramenný kríž, nad svätyňou jednoramenný. Pôvodne sa v hlavnej veži nachádzali tri zvony, tie však boli premiestnené do murovaného chrámu v Matysovej ešte pred prenesením dreveného chrámu do skanzenu. Ikonostas pochádza približne z 18. st.. Má štvorradovú architektúru na štyroch poschodiach. Diakonské dvere nie sú osadené krídlami. Cárske dvere sú klasické dvojkridlové a sú osadené šiestimi medailónmi (štyria evanjelisti a medailóny Zvestovania). Ikonostas je ukončený tabuľovou ikonou Ukrižovania. Z mobiliára možno uviesť oltár s ikonami Snímanie z kríža a bývalý oltár s ikonou Premenenia Pána z 18. st..

Skanzeny – múzea v prírode

Skansen – múzeum v prírode, tvorí súbor pôvodných drevených stavieb, v ktorých žili ľudia na dedina v minulosti. Ide o obytné domčeky, poľnohospodárske budovy a remeselné dielne s vybavením poukazujúcim na niekdajší život a zvyky. Okrem skanzenov sa zachovali takéto ľudové stavby aj v niektorých dodnes obývaných dedinách. V nich je určitá časť vyhlásená za skansen ľudovej kultúry. Hovoríme im aj tzv. „živé skanzeny“ ako sú napr. Ždiar a Osturňa.

Skansen v Humennom

Reprezentuje ľudovú drevenú architektúru východokarpatskej oblasti. Nachádzajú sa tu najtypickejšie stavby ľudovej architektúry a jedna sakrálna stavba. Hlavným stavebným materiálom objektov je drevo, hlina a slama.

Areál expozície je umiestnený takmer v strede mesta na pomerne atraktívnom a členitom teréne vystihujúcom charakter Horného Zemplína a má rozlohu 4 ha. Prehliadka expozície začína v objekte obytného trojpriestorového zrubového domu bez hospodárskej časti, pozostávajúci z izby, siene a komory. Bol postavený pred 1. svetovou vojnou v Klenovej a do skanzenu presťahovaný v roku 1977. Steny sú zhotovené z tesaných trámov, spojené v rohoch zrubením a omastené hlinou. Je to

charakteristická usadlosť chudobného roľníka s pomerne skromným interiérom slúžiacim na základné pokrytie životných potrieb. Inventár pozostával iba z nevyhnutných kusov nábytku, ktorý bol zväčša sústredený v obytnej miestnosti. Ďalší obytný hospodársky dom pochádza z Kalnej Roztoky a do areálu skanzenu bol presťahovaný v roku 1976. Je to pozdĺžna zrubová stavba o celkovej dĺžke 25,2 m, pozostávajúca z obývacej izby „chyži“, predsieni „sini“, komory, stodoly a maštale so slamenou strechou. Steny z bukových trámov sú osadené na kamennej podmurovke a omastené hlinou. Je to typická drevená stavba v uvedenom regióne z druhej polovice 18. st., pretrvávajúca na rôznych miestach v Nízkych Beskydoch a Bukovských vrchoch až do 50-tych rokov 20. st.. Domček bol obývaný až do roku 1974. V obytnej miestnosti sa nachádza stôl, posteľ, lavice - šafárne, riad na varenie a textil. V komore je nainštalovaná výroba metiel z brezového prútia. V stodole je uložené poľnohospodárske náradie (voz, sane, pluh, plužňatá, mlynok na čistenie obilia, sečkáreň, cepy a hrable. Pivnicu so sypancom z Ruskej Volovej presťahovali do múzea v roku 1976.

Objekt z Olšínkova, priestorovým riešením podobný predchádzajúcemu domu, nemá stodolu a je krytý šindľom. V komore je nainštalovaná dielňa kolára s typickým inventárom (stojan a výrobu kolies, pítky, hoblíky, vrtáky, kružidlá a pod.) Objekt podľa signovania na mašternom tráme je novšieho dáta - 1921. Neďaleko od domu z Olšínkova je vybudovaný samostatný objekt pivnice s malým senníkom. Objektom pochádzajúcim z obce Zemplínske Hámre je obytný hospodársky dom obdĺžnikového tvaru, dlhý 21,85 m, pozostávajúci z obytnej a hospodárskej časti. Objekt je osadený na kamennej podmurovke, steny drevené, z vnútornej a vonkajšej strany omastené hlinou, pokrytý šindľovou strechou. V komore a čiastočne v predsieni je nainštalovaná hrnčiarska dielňa s ukážkami hrnčiarskych výrobkov od majstra J.Halamku zo Sniny.

Dominantou každej obce bol kostol, vybudovaný spravidla na vyvýšenom mieste v teréne. Drevená cerkva z Novej Sedlice je medzi všetkými objektmi v skanzene najstaršia a do areálu skanzenu bola premiestnená v roku 1974 ako prvá. Nad vstupom do cerkvi je na drevenom tráme vyrytý dátum jej postavenia, rok 1754. Ide o trojpriestorový východokarpatský typ sakrálnej stavby so zrubovou konštrukciou.

Trojpriestorovosť zvonku zdôrazňuje trojica veží nad centrálnymi priestormi s drevenými kupolami. Jeho jednoduchý vzhľad vzbudzoval dôveru, priťahoval veriacich vo chvíľach odpočinku po ťažkej týždennej práci. Cerkva mala vyjadrovať skutočnosť, že je sídlom Boha, ku ktorému s pokorou sa obracali nielen pastieri, ale aj drevorubači a roľníci, starci i mládež. Všetci tu hľadali porozumenie, lásku a šťastie. Dnes tento skvost ľudovej architektúry každoročne obdivujú tisíce návštevníkov múzea, a to nielen jeho vonkajší vzhľad, ale hlavne jeho zreštaurovaný ikonostas a oltár. Z drevenej cerkvi smerujú kroky návštevníka k obytnému hospodárskemu domu z Nechválovej Polianky. Prízemná zrubová stavba obdĺžnikového tvaru pozostáva z obývacej izby, predsieni a dvoch maštali. Jedna slúžila na ustajňovanie dobytku, druhá pre ovce a kozy. Obytná a hospodárska časť je prekrytá spoločnou strechou. Interiér je vybavený len najzákladnejším inventárom. Vedľa domu je postavená sýpka z Výravu. Obvodové steny vyhotovené z drevených trávov bez vonkajšieho omazania hlinou, vyplnené je len špárovanie. Slúžila na uskladňovanie obilia a poľnohospodárskeho náradia.

Neodmysliteľnou súčasťou dedinskej architektúry a koloritu obce boli kováčske dielne. Jedna na ukážku bola prevezená z Nechvaľovej Polianky. Je to obdĺžniková zrubová stavba rozmerov 6 x 3 m s dielňou s prístreškom. Špáry zrubu vyplnené hlinou, krytina dosková. Inventár dielne zodpovedá jej poslaniu. Ohnisko s kováčskym mechom (dúchadlom), kovadlina, rôzne typy kladív, klieští a vybíjakov tvorili základnú výbavu dielne. Pod prístreškom sa podkúvali kone, v dielni sa vyrábali podkovy a rôznych poľnohospodársky inventár (pluhy, plužňatá, brány, motyky a pod.). Cestou k ďalšiemu objektu sú tri drobné stavby rozložené severne od kováčskej dielne: je to váhadlová studňa, senník „oboroh“ a zrubená sýpka s pivnicou. Obytný hospodársky dom z Výravu stojí na podmurovke z riečneho kameňa. Pozdĺžna zrubová stavba pozostáva z prednej obývacej izby, predsieni a komory. K obývaciemu traktu je pripojená maštaľ s vetracími okienkami. V obývacej izbe a v predsieni je vyinštalovaný postup spracovania konopí a výroba plátna (trlice, štec, kolovrátky, praslice, krosná a pod.) V komore možno obdivovať rôzne typy drevených stúp s tĺčkami a lis na výrobu jedlého oleja.

Za dedinou pri vodných tokoch sa nachádzali mlyny. Jeden z nich pochádza z Vyšnej Jablonky. Ide o obytný dom spojený s mlynicou. Vchod do obývacej izby je riešený cez mlynicu. Obývací priestor je zvonku i zvnútra omazaný hlinou a obielený. Na zruhe stien mlynice sú hlinou zaplnené iba špáry medzi trámami. Z bežného inventáru obývacej izby sa vymyká prekrásna svadobná truhlica, bohato zdobená geometrickými vzormi. V mlynici upúta pozornosť veľký drevený mechanizmus mlyna s násypníkom, s jedným stabilným a jedným rotujúcim kameňom. Voda z výšky padala na lopatky mlynského kola a tým dávala do pohybu celý mechanizmus.

Osturňa

Obec leží na hranici s Poľskou republikou. V minulosti to bola najľudnatejšia obec Zamaguria, dlhá takmer deväť km, s charakteristickou reťazovou formou zástavby a s átriovými hospodárskymi usadlosťami. Prevažná časť zástavby je od roku 1979 vyhlásená za pamiatkovú rezerváciu ľudovej architektúry.

Ľudová architektúra je základom kultúry spoločnosti, jej vzťahu k svojmu územiu, vyjadrením kultúrnej rôznorodosti sveta. Ľudové stavebné dedičstvo vzbudzuje hrdosť všetkých ľudí, ako atraktívny produkt spoločnosti je utilitárne a pritom zaujímavé a krásne. Sústreďuje zároveň obraz súčasného života. Ako aj obraz histórie spoločnosti. Pre ľudstvo by bolo nedôstojné, keby neexistovala snaha o zachovanie tejto tradičnej harmónie, ktorá je pre človeka základom jeho vlastnej existencie. (Charta ICOMOS o ľudovom stavebnom dedičstve, október 1999, Mexiko) Vo vidieckej krajine Slovenska nachádzame mnoho objektov, ktoré si pre svoju vysokú kultúrnu a historickú hodnotu zasluhujú štátom garantovanú ochranu. Poskytujú najlepšiu možnosť ako sa preniesť do minulosti a zoznámiť sa s vtedajším životom vidieckeho obyvateľstva v rôznych regiónoch Slovenska. V rázovitej goralskej obci sa zachovalo viac pôvodných stavieb – goralských usadlostí. Zástavbu obce tvoria jednotlivé hospodárske dvory, ležiace na jednej, alebo druhej strane cesty pri potoku. Sú od seba nepravidelne vzdialené a tiahnu sa v dĺžke až 9,5 km. Dlhý pozemok jedného hospodárstva sa tiahne v pruhu na obe strany od cesty, pri ktorej je situovaný hospodársky dvor. V prednej časti typického dreveného zrubového osturnianskeho dvora je osadený dom so sedlovou strechou krytou šindľom, v zadnej časti stojí stodola

s maštaľou. Menšie hospodárske časti dopĺňajú charakteristický uzavretý pôdorys dvora po stranách. Obec s charakteristickými goralskými usadlosťami má 157 pamiatkovo chránených objektov a jej obyvatelia dodnes nosia typický goralský odev.

Vyhlásenie obce za Pamiatkovú rezerváciu ľudovej architektúry v roku 1979 zachováva dedičstvo našich predkov ďalším generáciám. Osturňa, pamiatková rezervácia, nie je umelo vytvorená, ale je živým skanzenom nášho Slovenska, je skvostom Zamaguria, ktorú vytvorili pracovité ruky tunajšieho ľudu. Osturňa patrí k najperspektívnejším obciam Zamaguria z hľadiska rozvoja turistiky.

Ždiar

Rázovitá podhorská goralská obec leží v prekrásnom prírodnom prostredí medzi Belianskymi Tatrami a Spišskou Magurou. V obci je zachovaná pôvodná ľudová architektúra, ľudové zvyky, goralský kroj a tanečný folklór, ako aj ľudová umelecká tvorba. Typické ždiarske drevenice sú trojpriestorové drevené domy, zdobené ornamentmi a modrým škárovaním. Strechy sú pokryté šindľom a zakončené zdobenými štítmi. Najvzácnejšie z týchto ľudových stavieb sa nachádzajú na hornom konci obce, v Bachledovej a Blaščatskej doline a na Antošovskom vrchu. V roku 1977 boli vyhlásené za pamiatkovú rezerváciu ľudovej architektúry. V strede obce pri kostole je Ždiarsky dom s muzeálnou etnografickou expozíciou Ždiarska izba.

Legenda o obci hovorí, že v lesoch v širokej Doline potoka Biela pod Belianskymi Tatrami pálili ľudia z okolitých dedín drevené uhlie. Jeden z uhliarov si postavil malú chalúpku a jediné okno na drevenici bolo obrátené na tú stranu, z ktorej do izby v noci svietilo svetlo „Zorničky“. Ľuďom, ktorým učarovalo tatranské prostredie si postavili dreveničky vedľa uhliara a svoju osadu pomenovali „Zor“ – Ždiar.

Prvá písomná zmienka o obci Ždiar je z roku 1590. Vznik obce sa predpokladá na začiatok druhej polovice 16. storočia. Zakladateľom bol František Lužinský, kastelán zemepánov Horvátovcov, ktorí boli najväčšími feudálmi na severnom Spiši.

V listinách z roku 1628 a 1629, v súvislosti s panstvom Pavla Rákociho, už Ždiar nazývali obcou – possessiones. Obyvatelia sa zaoberali drevorubačstvom, uhliarstvom a pastierstvom.

So zakladaním lazových osád je spojené nové rozdelenie pozemkov, kde chotár bol rozdelený na rovnaké diely na tzv. zárubky podľa počtu osadníkov a osadníci si mohli postaviť dom iba na svojom laze. Podľa ústnej tradície sa prví osadníci usadili v Bachledovej doline a nové osady vznikli na Antošovskom vrchu, v Pavlovskej doline, Blaščackej doline, Bartušovskej doline a na Slodičovskom vrchu.

Obec Ždiar patrí medzi klenoty Slovenska, je rázovitou podtatranskou obcou so svojimi typickými tradíciami, zvyklosťami, folklórom a kultúrou s vyše 1300 obyvateľmi. Je špecifická ľudovou architektúrou, goralským osídlením a typickou goralskou monoštruktúrou. Jej celé priľahlé územie je začlenené do chráneného územia TANAP-u, prírodnej rezervácie Goliasová, prírodnej rezervácie Belianske Tatry, UNESCO a PRĽA. V celej oblasti je výskyt ohrozených druhov flóry a fauny. Kataster je súčasťou národnej ekologickej siete NECONET.

Kultúrno-historické zaujímavosti a prírodné krásy sú prednosťami tejto podtatranskej oblasti. Je vyhľadávanou lokalitou pre turistiku a oddych našimi aj zahraničnými návštevníkmi vďaka prírodnej scenérii a pohostinnosti Ždiarčanov.

Ľubovniansky skanzen

Situovaný je pod hradom v Starej Ľubovni. Obsahuje 25 objektov, z toho 11 obytných domov. Popri dreveniciach sa v skanzene nachádza taktiež stará kováčaňa, hájovňa, škola a mlyn. Zariadenie jednotlivých objektov dokumentuje kultúru bývania, hospodárske činnosti a ľudové zvyky pri významných životných udalostiach. Skanzen predstavuje jedinečnú rôznorodosť etnicky zmiešaného regiónu severovýchodného Spiša a severozápadného Šariša, kde vedľa seba žili Slováci, Rusíni, Nemci, Gorali a Židia.

Ľubovniansky skanzen patrí k najmladším na Slovensku, verejnosti bol sprístupnený v roku 1985. Dominantou expozície je zrubová gréckokatolícka cerkva východného obradu z Matysovej z roku 1833, zasvätená sv. Michalovi archanjelovi. Neoddeliteľnú súčasť interiéru tvorí barokovo-klasicistický ikonostas. Cerkva patrí k významným pamiatkam drevenej sakrálnej architektúry na východnom Slovensku.

Z ďalších objektov sú v expozícii najpočetnejšie zastúpené zrubové obytné domy postavené na začiatku a v prvej tretine 20. st. z Veľkého Lipníka, Litmanovej, Veľkej Lesnej, Údola, Jakubian, Kremnej, Kamienky a Jarabiny. Okrem tradičných

hospodárskych objektov, ktoré sú súčasťou usadlostí (maštal, stodola, sýpka) sú tu postavené aj sezónne poľné obydlia, charakteristické pre región Spiša.

Súčasťou expozície sú aj technické stavby, ktoré prezentuje zrubová kováčska vyhňa z druhej polovice 19. st. z Torysy, mlyn s valcovou stolicou z Malého Sulína a dielňa stolára – naturalistu z Piľhovčička. Pri tvorbe expozície ľudového bývania v jednotlivých obytných domoch sa rešpektoval princíp tradičného bývania, ktorý sa v tejto oblasti zachoval až do polovice 20. st..

Bardejovský skanzen

Šarišské múzeum Bardejov sa rozsahom svojich zbierok a výsledkami odbornej práce zaraďuje medzi najvýznamnejšie a jedno z najstarších múzeí na Slovensku. V súčasnosti dokumentuje historické, prírodné a spoločenské pomery regiónu Horného Šariša. Spravuje vyše 700 000 zbierkových predmetov z rôznych oblastí muzeálnej práce. Jeho umelecko-historické a prírodné zbierky patria k najcennejším na Slovensku. Celoslovenskú pôsobnosť má v oblasti dokumentácie ikonopisnej tvorby východného obradu. Tým, že mesto Bardejov je zapísané do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO, aj hnutelné zbierky múzea získavajú charakter svetového významu.

Múzeum má niekoľko expozícií. Historická expozícia Bardejov - slobodné kráľovské mesto prezentuje stredoveké dejiny Bardejova, jeho hospodársky, spoločenský a kultúrny život od prvej písomnej zmienky z r. 1241 po koniec 18. st..

Expozícia Ikony je jedinou samostatnou špecializovanou expozíciou ikonopisných pamiatok východného obradu na Slovensku. Prezentuje ikony - maľby na dreve a na plátne - od 16. storočia do polovice 19. st..

Prírodovedná expozícia Príroda severovýchodného Slovenska a jej ochrana má vyše 1 700 exponátov z našej prírody, ktoré dopĺňa stála výstava svetovej exotickéj fauny delená podľa jednotlivých zoogeografických oblastí.

Vysunutá expozícia Skanzen - múzeum ľudovej architektúry v Bardejovských Kúpeľoch sa rozprestiera na ploche 1,5 ha a v etnoparku je rozmiestnených 24 expozičných objektov, ktoré prezentujú ľudovú kultúru a staviteľstvo slovenského a rusínskeho obyvateľstva, žijúceho v regióne horného Šariša a severného Zemplína.

Národopisná expozícia v Bardejovských Kúpeľoch prezentuje kroje, domácu výrobu a výrobky ľudových remeselníkov, sakrálne ľudové umenie ako plastiky a maľby na skle. Jej súčasťou je expozícia Dejiny Bardejovských Kúpeľov a Lekárska expozícia.

Skansen je najstarším zariadením svojho druhu na Slovensku. Bol sprístupnený v roku 1965. Pochádzajú z 19. a 20. st. a typologicky patria k dreveným stavbám karpatského typu. Sú tu zastúpené 4 druhy stavieb:

Obytné zrubové domy a ich najrozšírenejšie varianty :

- dom chudobného roľníka z dediny Frička, postavený v r. 1887,
- dom chudobného roľníka z Hrabovej Roztoky z r. 1896 ,
- dom stredného roľníka z Petrovej z r. 1896,
- obytná stavba drobného roľníka z Maľcova z r. 1899
- dom roľníka z Kračúnoviec z konca 19. st.

Rôzne hospodárske stavby:

- sýpkny alebo sypance (z lokalít Petrova, Kračúnovce, Maľcov a Andrejovej)
- stodoly (z Hankoviec a Tarbaja)
- studňa
- kováčska dielňa z Abrahámoviec z 30 rokov 20. stor.
- sušiareň ovocia
- chliev z Veľkropu
- včelín s drevenými úlmi, najstarší datovaný úl na Slovensku z roku 1691

Technické stavby:

- unikátne vrtne zariadenie na výrobu drevených, (prevažne borovicových) vodovodných rúr na vodný pohon, ktoré pochádza z Bardejova, časť z 18. st. a r. 1932, rekonštruované v roku 1963
- technické zariadenie na domácku výrobu súkna - valcha z Livova (ktorá slúžila na spracovanie vlnenej tkaniny do hustého súkna), časť z roku 1888 a časť z 1948

Sakrálne stavby:

- drevená cerkva východného obradu z dediny Zboj z roku 1766, prevezená do Bardejovských Kúpeľov v roku 1967
- Zvonica s brámkou z Nižného Orlika z roku 1763

- Zvonica z Nemcoviec
- Kaplnka sv. Jána Nepomuckého z druhej polovice 18. st.
- Gréckokatolícka drevenácerkva z Mikulášovej z roku 1730, zrekonštruovaná v roku 2005.

Objekty sú zariadené nábytkom a náradím zodpovedajúcim obdobiu vzniku stavieb. Mimo skanzenu je umiestnená drevenácerkva z Mikulášovej, postavená v roku 1730, do Bardejovských Kúpeľov prevezená v roku 1931 a v súčasnosti je v správe Šarišského múzea.

Najcennejšie exponáty:

- unikátne vrtné zariadenie na výrobu drevených vodovodných rúr na vodný pohon, 18. st..
- technické zariadenie na domácku výrobu súkna - valcha z Livova, z r. 1888 a časť z r. 1948.

Svidnícky skanzen

Slovenské národné múzeum - múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku

Slovenské národné múzeum - múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku, jediné svojho druhu na Slovensku, už viac ako 60 rokov zhromažďuje a prostredníctvom svojich expozícií sprístupňuje historické doklady o Rusínoch a Ukrajincoch, ktorí obývajú okolo 250 obcí severovýchodného Slovenska pozdĺž slovensko-poľskej hranice, počnúc najvýchodnejšou dedinou Nová Sedlica v okrese Snina a končiac najzápadnejšou obcou Osturňa v okrese Poprad. Má tri expozície a je jedným z najvýraznejších a najstarších štátnych špecializovaných národnostných múzeí na Slovensku.

Hlavnou expozíciou múzea je **kultúrno-historická**, ktorá dokumentuje základné etapy kultúrno-historického, politického a sociálneho vývoja tohto obyvateľstva. Sú tu exponované unikátne archeologické nálezy ako mamutí kel a mamutí zub z okolia Svidníka, kamenné sekeromlaty, amforovité nádoby, stredoveké písomné pamiatky o vzniku jednotlivých obcí, dokumenty o sociálnom a národnostnom postavení obyvateľstva, ukážky hmotnej a duchovnej kultúry, vrátane dokumentácie literárneho úsilia Rusínovna Slovensku.

Druhou expozíciou je **Galéria Dezidera Millyho**. Nachádza sa v barokovom kaštieli z 18. storočia. Centrálné miesto v expozícii majú diela Dezidera Millyho, jedného z najvýznamnejších maliarov z radov Rusínov Slovenska, príslušníka Generácie 1909, ktorý vošiel do dejín moderného výtvarného umenia na Slovensku ako jeden z jeho zakladateľov.

Medzi najstaršie a najcennejšie zbierkové predmety múzea a exponáty umiestnené v galérii patria ikony. Zbierky prezentujú chronologický vývoj ikonopisného umenia 16. – 18. st.. Expozícia predstavuje vývoj výtvarného umenia Rusínov od 15. storočia po súčasnosť a sú v nej vystavené diela predstaviteľov staršej a mladšej generácie výtvarníkov.

Na rozlohe 11 hektárov je **národopisná expozícia múzea v prírode – skanzen**, kde je umiestnených 50 objektov. Okrem 11 obytných domov sa tu nachádzajú aj všetky druhy hospodárskych stavieb. V prenesených a zrekonštruovaných objektoch je inštalovaný typický ľudový nábytok, domáci inventár, tradičné pracovné náradie a ukážky ľudového umenia.

Okrem hlavných typov obydli sú v expozícii zastúpené všetky druhy tradičných hospodárskych budov: stodoly, chlievy, sýpky, senníky, pivnice, studne a ďalšie menšie stavby. Tieto objekty sú využité na inštaláciu tradičného poľnohospodárskeho náradia (rôznych typov vozov, pluhov, brán, súdek, košov na obilie a iného rozmanitého náčinia).

Technicko-priemyselné objekty reprezentuje vodný mlyn z obce Bogliarka, vodná píla a stupy z obce Livov a ďalšie menšie objekty. Tieto sú umiestnené pozdĺž potoka, kde sú všetky nevyhnutné podmienky na demonštrovanie ich činnosti. Ďalšími pamiatkami sú požiarna zbrojnica z obce Nižné Repaše z prvej polovice 20. storočia, drevená zrubová škola z obce Kurov z roku 1928 a sezónne obydli. Atraktívne prostredie s možnosťou občerstvenia poskytuje tradičná zájazdová (furmanská) krčma s vozárňou zo začiatku 19. st..

Dominantou expozície je drevená cerkva z roku 1766, premiestnená z obce Nová Polianka so zvonnicou i prícestnými krímkami a kaplnka.

Komplex usadlostí vzájomne pospájaných komunikačnou sieťou, doplnený agro a zoo expozíciou, vytvára vhodnú príležitosť na celkové poznanie života a kultúry tejto národnostnej menšiny, ako aj na oddych v atraktívnom prostredí tradičnej tradičnej miestnej dediny s možnosťou občerstvenia vo furmanskej krčme.

1.2 Zvyky a obyčaje pohraničného regiónu Prešovského kraja

1.2.1 Rituály pastierskej kultúry, napr. pastierske sviatky a obrady, život valašských komunít

Valašská kultúra výrazne ovplyvnila pasienkárstvo a pastierstvo v Západných Karpatoch. Šírila sa z Valašska – krajiny na juhu Rumunska, ktoré bolo kolískou valašskej kultúry. Od XIV. st. valasi prenikali karpatským oblúkom na naše územie z východnejších oblastí Karpát. Valašský spôsob chovu oviec na vyššie položených horských pasienkoch ovplyvnil pôvodné pastierstvo, súvisel nielen s novou organizáciou pasenia, vytvorením salašného miesta (salaša), kolibou, náradím, ale aj s organizáciou práce a spôsobom výroby výrobkov z ovčieho mlieka. S chovom oviec súviseli mnohé prejavy v oblasti duchovnej kultúry a folklóru, ako napríklad pracovné zvyky a obyčaje, predstavy pastierov o prírode, liečebné praktiky, povery, magické úkony, pranostiky, estetické cítenie pastierov prejavené v hudobnom a slovesnom folklóre a vo výtvarnom umení. Tento systém chovu oviec ovplyvnil a obohatil nielen kultúru, ľudové umenie, stravu ale aj osídlenie a celkový spôsob života Slovákov. Karpatské horské salašníctvo sa vo svojom ďalšom vývoji začalo modifikovať. Pod vplyvom nových myšlienok pôvodného obyvateľstva sa utvárali nové formy. Pôvodný tradičný salašnícky spôsob sa zachoval až do dnešných dní. Všetky tieto súčasti sú vďaka rôznym okolnostiam dodnes živé, predstavujú živú kultúrnu tradíciu.

Pastierska a salašná kultúra výraznou mierou prispeli k formovaniu slovenskej ľudovej kultúry. Okrem znakov typickej valašskej kultúry prebratej z Valašska sa tvorili aj nové formy kultúry, rovnako vlastné ako aj prevzaté od valachov z juhu, ktoré cez zimu prenášali do dedinskej kultúry. Valašská kolonizácia priniesla do dnešného salašníctva jeden z jeho základných kameňov. S chovom oviec súvisia mnohé prejavy z oblasti duchovnej kultúry a folklóru, ako napríklad pracovné zvyky a obyčaje, predstavy pastierov o prírode, liečebné praktiky, povery, magické úkony, pranostiky, estetické cítenie pastierov prejavené v hudobnom a slovesnom folklóre a vo výtvarnom umení. Valašská kolonizácia a s ňou spojené salašníctvo výrazne ovplyvnilo nielen Slovákov, ale aj Rusínov a Goralov (Prekop, 1970; Podolák, 1982; Novák, 2008).

Ľudové zvyky a tradície oddávna ovplyvňovali život našich predkov. Príčinou ich vzniku býval strach z neznáma, neschopnosť vysvetliť prírodné javy, ako aj snaha zabezpečiť si šťastie, zdravie či krásu. V dôsledku toho sa objavilo množstvo povier, mýtov a legiend. Najviac zvykov bolo spojených s narodením a úmrtím človeka. Keďže naši predkovia žili v úzkom

spojení s prírodou, zvyky a tradície slovenského ľudu sa viažu najmä na prírodný cyklus (najmä tie z predkresťanských čias). S príchodom kresťanstva sa objavujú aj kresťanské

sviatky a obyčaje. Zvyky a tradície mali vždy regionálny charakter, t.j. viazali sa na určitý región. Dokonca môžeme povedať, že čo dedina - to iné zvyky.

HROMNICE

Hromnice sa už oddávna chápali ako súčasť prechodu medzi zimou a jarou. Viazalo sa k nim veľa úkonov a čarovaní.

Gazdinky sa šmýkali po ľade, sánkovali sa, či varili dlhé cestoviny. K najbohatším, najzaujímavejším, ale aj najkomplikovanejším patria zvyky medzi Vianocami a Novým rokom. Sú spojené s vítaním znovu sa rodiaceho Slnka a boli tak hlboko zakorenené v tradícii európskych národov, že v štvrtom storočí nášho letopočtu presunula cirkev výročný deň narodenia Ježiša Krista na 25. december, ktorý bol dovtedy oslavovaný ako deň renesancie Slnka. Slnovrat v spojení s novým rokom bol z hľadiska duchovnej kultúry najvýznamnejším obdobím celého roka. Príkazy a zákazy, ktoré sa k nemu viazali, boli síce iracionálne, no z praktického hľadiska pôsobili pozitívne. Verilo sa, že ak cez Vianoce visel v dome kožuch, bude hynúť dobytok, ak šaty, do roka zomrie ten, komu patria. Vianočné pečivo sa pieklo na Štedrý deň, muselo byť hotové do východu Slnka. V priebehu pečenia si gazdiná očistila ruky od cesta na dvore, aby sliepky dobre znášali. Ak rukou od cesta potrela tvár dospievajúcemu chlapcovi, ušetrila ho ešte na dlhý čas od holenia. Keď už boli chleby v peci, podskočila, aby boli pekne vysoké.

Podľa počasia na Štedrý deň ľudia hádali, aké hospodárenie ich čaká na budúci rok. Tmavé nebo veštilo tmavé - teda plné stodoly a veľa ovocia. Veľký, svetlý mesiac bol predzvesťou neúrody, veľa hviezd znamenalo veľa kureniec a hrozna, zatiahnutá obloha dobrú doživnosť kráv. Zlou predzvesťou bola hmla - ak bola na horách, malo zomrieť veľa starých ľudí, ak v dolinách, mali zomierať mladí. Najviac a najzáhadnejších povier sa viaže k štedrovečernej večeri, ktorá sa mohla začať, až keď vyšla prvá hviezda.

VEĽKÁ NOC - VELYKDEŇ - PASCHA – VOSKRESENYJE (VOSKRESIN´A) YSUSA CHRYSTA

Veľkonočné sviatky majú svoje zastúpenie v mnohých krajinách sveta a známe sú napríklad pod názvami Easter, Ostern, Pascha, Pasen, Páske či Pâques. Majú veľký význam nielen pre kresťanov, ale udržiavajú sa počas nich aj rôzne ľudové tradície a zvyky, ktoré sú pre jednotlivé národy výrazne odlišné. Prinášajú jedinečné náboženské

obradu pripomínajúce ukrižovanie i zmŕtvychvstanie Krista, ale aj príchod jari a prebúdanie života. Veľká noc patrí spolu s Vianocami k najväčším kresťanským sviatkom.

Obdobie kresťanského veľkonočného týždňa začalo Kvetnou nedeľou, na ktorú nadväzoval Zelený štvrtok, ktorý by mal do kresťanských domácností po vzore poslednej večere priniesť „zelené jedlá“. K ľudovým zvykom v tento deň patrilo skoré vstávanie a umývanie sa rosou, aby ľudia predišli chorobám. Bolo treba tiež predchádzať hádkam a požičiavaniu peňazí, čo malo ľudí ochrániť pred spormi a zabezpečiť im dostatok peňazí.

Veľký piatok bol dňom prísneho pôstu. K ľudovým zvykom patrilo kúpanie v studenej vode, mládenci, ktorý sa potopili pre kamienok a hodili ho cez ľavé rameno nemali mať problémy so zubami. V tento deň sa vyrúbali takzvané pašiové nite, pričom košeľa utkaná z tohto materiálu mala majiteľa ochrániť pred bleskami.

Biela sobota prinášala najdlhšie cirkevné obrady, ktoré sa konali vždy po západe slnka a začínali sa svätením ohňa a následne sa ním zapálila veľkonočná svieca. Tento deň je prípravou na vzkriesenie. Obyvatelia obcí sa starali o svoje polia a úrodu, na role sa dávali krížiky s ohorených drievok a na lúky sa zase sypal popol s posväteného ohňa. Doma sa upratovalo, zdobili sa veľkonočné vajíčka a piekli sa baránky. Veľkonočná nedeľa je najväčšia slávnosť kresťanského roka, oslavuje sa počas nej Kristovo vzkriesenie. Svätili sa jedlá, ktoré sa predchádzajúci deň navarila a napiekli. S týmito pokrmami sa hostili návštevy, ale dávali sa i do studne, na záhrady a na polia.

Veľkonočný, nazývaný aj červený pondelok prinášal ľudové zvyky šibania a oblievania, pričom mládenci chodili v minulosti na obchôdzky už skoro ráno. Od dievčat dostávali za odmenu ručne zdobené vajíčka, drobné peniaze i

slaninu. Voda, ktorou sa oblievalo, mala zabezpečiť zdravie a krásu. Okrem toho sa

robili rôzne magické pokrmy a nápoje, ktorými dievčatá častovali vyvolených mládencov.

Šibanie nebolo vnímané ako niečo ponížujúce, ale zelený prútik mal na ženu preniesť ohybnosť, mladosť, plodnosť a krásu.

RUSAĽA

Na 50. deň po Veľkonočných sviatkoch pripadá sviatok Zostúpenie Svätého Ducha (Sošestvije Svjatoho Ducha, Сошествие Святого Духа). Dátum závisí od toho, či sa veriaci riadia podľa juliánskeho alebo gregoriánskeho kalendára. U Rusínov je tento sviatok známy ako Rusaľa (Русаля, Трійця, Зелені свята). Pôvodne bol sviatkom zosnulých, ale svoju prastarú pohanskú funkciu už dávno stratil. Dnes je označovaný ako sviatok zelene, rastlinstva a symbolizoval bujnú vegetáciu začínajúceho sa leta. Charakteristickým symbolom sú posvätené lipové alebo lieskové vetvičky, ktoré majú ochrannú funkciu pred nešťastiami a všetkým zlým. Zdobia sa nimi domy a hospodárske budovy. V cerkvi posvätené vetvičky, zapichovali kedysi hospodári do svojej ornej pôdy, aby krúpy nezničili úrodu. Tento sviatok sa slávil zvyčajne tri dni. Po bohoslužbe v prvý deň sviatku obchádzal sprievod so zástavami, ikonami a kňazom polia, posiate obilím, a svätzil ich svätenou vodou. Na medziach dedín sa zakopával drevený kríž, ktorý mal chrániť úrodu.

V niektorých obciach okolo Bardejova považovali Rusaľa za hlavný sviatok pastierov. Tí ho slávil v lese po dobu troch dní a nocí. V deň pred sviatkami si pastieri zhotovili figurínu človeka (džadka - джадка) z dreva a slamy a obchádzali s ňou všetky domy, pričom zbierali dary (potraviny) pre túto figurínu. Časť potravín potom vymenili v krčme za pálenku a zvyšok si vzali so sebou do lesa. Každá pastierska skupina slávila tento sviatok na inom mieste. Niektoré skupiny mali so sebou muzikanta (hudaka - гудака), ktorý im hrával k tancu. Obľúbenou zábavou bola pastierska svadba (pastirske vesil'ja – пастирське весілля).

Ďalším symbolom tohto sviatku bola májka („май“) - smrčok alebo briezka ozdobené farebnými stužkami. Chlapci spoločne stavali májku na pastvine pred cerkovou alebo uprostred dediny. V noci takmer každý chlapec postavil májku dievčine, ktorá sa mu páčila. Tým dával v dedine najavo, že táto dievka je už zadaná. Na dvore

alebo na streche dievčiniho domu sa niekedy objavili dve až tri májky, čo niekedy viedlo k bitke medzi chlapcami o dievča. Po druhej svetovej vojne bol v niektorých obciach tento zvyk prenesený na 1. mája.

Napríklad v obci Sulín (okres Stará Ľubovňa) v sobotu neobrábali polia, dievčatá zdobili dom zeleňou z liesky, jaseňa, brezy a všetkých listnatých stromov. Vešali ju na drevený strop v izbe, na zárubne dverí a okien. Aj pastieri zeleňou zdobili dobytok. Okolo rohov im uväzovali zelené halúzky. Mládenci stavali dievčatám pred dom vysoké máje. Postavené máje sa museli zapiť a pri tejto príležitosti sa za sprievodu harmoniky konala veselá zábava. Zábavy sa usporadúvali v prázdných domoch alebo tam, kde nebola početná rodina.

Zvyky na Rusaľa spojené so stavaním májky sú obľúbeným námetom pódiových programov rusínskych folklórnych súborov. Často používanou je pieseň:

Ej prišli mi rusaľa:

Ej prišli mi Rusaľa, na mij velikyj žal'

Nemam ja frejira, nemam ja frejira

Čto mi postavit maj.

Ej nemam ja frejira, ale ja mam ale brata

Ta vin mi postavit, ta vin mi postavit,

Choc lem z jadlivčaka

Ej nemam ja frejira, ale sobi najdu,

Ked ja dneskaj večur, ked ja dneskaj večur

kolo korčmy zajdu.

SOBITKA NA JÁNA

Letné mesiace boli pre starých Rusínov obdobím intenzívnych prác na poli a preto aj zvykov zviazaných s týmto obdobím bolo menej ako na jar alebo počas zimy. Najväčšia slávnosť v tomto období je spojená so sviatkom Narodenia sv. Jána Krstiteľa pripadajúceho na 24. júna resp. 7. júla (podľa juliánskeho kalendára). Predvečer sviatku sa mladí stretli na určenom mieste, zvyčajne na niektorom z „verchov“ nad dedinou a tam pálili sobitku (oheň), spievali piesne, tancovali a zabávali sa preskakovaním cez oheň. Ak bol prítomný zamilovaný pár,

preskakoval oheň spoločne a zaľúbenci sa pritom držali za ruky. Na Spiši každá dievka priniesla zväzok slamy, ktorý sa zapaloval.

*A ty Jane, svatyj Jane,
Osvet ze nam šyre pole,
šyre pole i pasnycju.
Žyto, oves i pšenicju.*

Ďalšou skupinou piesní spievaných na sobitke, boli piesne zviazané s radosťami a útrapami lásky, ako napríklad nasledujúca pieseň zaznamená v dedine Becherov pri Bardejove:

*A na Jana, na Jakuba,
Kapral'ova Marca hruba.
A od koho? Ta od toho
Od Jozka Lescsynoho.*

Častou témou bolo tiež vzájomne doberanie sa medzi chlapcami a dievčatami. Sobitka bola v živote dediny jednou z málo udalostí, kedy bola mladým umožnená určitá sexuálna sloboda. To že niekedy sloboda zašla príďaleko je vyjadrené aj v piesňach, ako je napríklad táto zaznamená v Kružľove pri Bardejove:

*Na Ivana, na Kupala,
Hanča kabat zaľustala,
Neznala ho vyrajbaty,
Musyla ho chlapcom daty.
Chlopcy kabat postelili,
A Hanču vinka zbavyly.*

Počas sobitky sa zvyklo namazať staré koleso smolou a horiace sa spúšťalo dole z kopca. Koleso znázorňovalo Slnko, ktoré bolo v dávnych dobách považované za božstvo, ktorému sa ľudia klaňali. Niekedy na sobitkách mladí zinscenovali ľudovú svadbu. V tento deň ženy zbierali pred východom slnka bylinky, ktorým sa po posvätení v Cerkvi pripisovala magická sila. Bylinky sa užívali pri liečení, na ochranu obydľí pred úderom bleskom, požiarom a pod. Z mnohých bylín, ktoré boli využívané Rusínmi v ľudovom liečiteľstve, patrili k najznámejším ivanok (*Hypericum perforatum*), devjatsyl (*Inula Helenium*), odylja (*Valeriana officinalis*), mjata (*Menta piporita*), rumjanok (*Matraria chamomila*) a Nirobij (*Hypericum perforatum*). Podobne boli na hojenie používané aj jedovaté rastliny, ako je rostopast (*Chelidonium majus*) a nadragulja (*Atropa belladonna*).

V obrade sobitky sa preplietali tri historické okruhy: uctievanie rastlín, očistná sila ohňa a téma lásky. Po druhej svetovej vojne bol obrad pálenia sobitky uchovávaný stále v menšej miere. V súčasnosti badať snahu o oživenia tejto starej tradície. Tradícia svätenia bylín sa zachováva v Cerkvách až do dnešných časov.

VIANOCE - ROŽDESTVO CHRISTOVO - KRISTOVO NARODENIE podľa juliánskeho kalendára

Vianočné tradície patria ku výročným obyčajom a zvykom, ktoré boli v dávnej minulosti spojené so zimnými predkresťanskými slávnosťami slnovratu. Pravoslávni kresťania a časť gréckokatolíkov, oslavujúcich Vianoce podľa juliánskeho kalendára, si na sviatok Troch kráľov zasadnú k štedrovečernému stolu, to znamená 13 dní neskôr ako ostatní kresťania.

Neskôr najmä počas stredoveku, sa na formovaní vianočných tradícií zúčastňovali predovšetkým zvyky, obyčaje a obrady zamerané na zabezpečenie hospodárskej prosperity a zdravia už v celkom úzkej spätosti s kresťanskými vianočnými tradíciami.

Je potrebné pripomenúť, že už v predvianočnom období na sv. Martina (11.11.), chodili *pastieri* od domu k domu s brezovicami (prútmi), vinšovali zdravia a hojného rozmnoženia na statku (dobytku), šibali prútmi gazdu a gazdinú. Každéj domácnosti zanechali jeden prút, alebo lieskovú palicu, s ktorou na jar pri prvom vyhánaní statku - chudoby, dobytká na pašu šibal gazda tým prútom jednotlivé kusy stáda, aby po celý rok boli odolné voči poraneniam.

Medzi Vianočné ľudové koledy a hry patria Svetské koledy a vinše; Duchovné koledy a vinše; Pastorálne koledy a vinše; Novoročné koledy a vinše; Vianočné hry a vinše s pastierskou tematikou a Traja králi od východu.

Niet v priebehu celého kalendárneho roka sviatočnejších dní, ktoré by boli opradené toľkým množstvom tradičných zvykov, vinšov a magických úkonov, ako sú práve Vianoce.

Ján Kollár píše v *Spivankách* (1834-1835)⁴⁶. ...Koleda je starý pohanský zvyk, súvisiaci so slávnosťami zimného slnovratu a spočíva v tom, že na začiatku zimného slnovratu sa chodilo s oblečenou figúrou prosiť o milodary po domoch. Prosilo sa príslušnými riekankami a piesňami. Tento zvyk na konci rímskej pohanskej doby prešiel k Slovanom...

... Kresťanstvo čelilo tomu zvyku zavedením kresťanskej koledy... že i melódia starej piesne slovanskej na ktorú sa spíva pieseň „Rok nový zase k nám prišiel“ pôvodne pohanskoslovanskou a do cirkvi kresťanskej len prenesenou ...“ („*Kancionál Silvanov* „

– *Písne nové na sedem žalmů kajících a jiné žalmy, r. 1571*). („*Tranovského kniha Zpěvu*“ – *Cithara sanctorum, 1635.*) poz. 20. *Juraj Hrůz*.

V tejto súvislosti treba vidieť, že kresťanstvo absorbovalo do seba predchádzajúcu kultúrnu tradíciu, najmä z územia Predného Orientu a zhrnulo ju do antickej predstavy príchodu biblického spasiteľa, ako stvoriteľa nového sveta.

Koledy (Koljadky) vianočne spevy, ktoré sa spievajú na rusínske melódie. Sú rozšírené taktiež medzi inými slovanskými a neslovanskými národmi. Svojimi textami obsahovo oslavujú narodenie Ježiška (*Isuska*). Podľa tradícií koledy (*koljadky*) spievajú v rusínskych obciach ako neoddeliteľnú súčasť každoročného cyklu vianočných obradov betlehemcov

(koljadnikiv, jasličkariv), ktorí sa obliekali tak, aby

korešpondovali s vianočnými povestami.

Pravidelne sa chodilo od domu k domu z

nižného konca na vyšný koniec obce. Pri obchôdkach spievali a hrali hry spojené s narodením Božieho syna (*Božoho sýna*).

Prvé tlačené texty rusínskych kolied sa objavili v rusínskych cirkevných a duchovných spevoch, ktoré začali vychádzať až na konci 19. st.. Medzi prvé zborníky venované tomuto žánru, vytlačené pre Mukačevského gréckokatolíckeho biskupa patrili "*Kolady, abo písni na roždestvo Christove*" (1936 r.).

Prvý zborník rusínskych kolied s textami a melódiami zostavil Filaret Kolessa (1938 r.). V čase komunistickej vlády (1945 -1989) verejná prezentácia kolied v regiónoch, kde žili Rusíni, bola zakázaná. Verejné spievanie kolied bolo možné až v postkomunistickom období, začali sa vydávať knižne a na CD a DVD nosičoch.

ЗАЧОРНИЛА СЯ ЧОРНА ГОРЕНЬКА, ОЙ ДАЙ БОЖЕ!

Зачорніла ся чорна горонька, Ой дай Боже!

*Вышла зза неї чорна хмаронька,
Чорна хмаронька, овець турмонька.*

*Вышов за ними гордый молодець,
Гордый молодець наперед овець,
Заперазав ся ожинкою,*

За тов ожинков дві-три трубоньки:

*Єдна трубонька та роговая,
Друга трубонька та мідяная,
Третя трубонька та зубровая.*

Ой як затрубив а в роговую,

Пішов голосок попід лісок.

Ой як затрубив а в мідяную,

Пішов голосок по верховинах.

Ой як затрубив а в зубровую,

Пішов голосок попід небеса.

Vinšovačky:

I.

1. Daj boh šťastá tomu domu,

My spivame panu Bohu,

Malomu diťatku,

Christu Jezufatku.

3. Za naše spivaňa

Za koľaduvaňa

Daj boh šťastá

Požehnaňa.

2. Betleheme, narodenomu,

Zberame buchtičky,

I jabločka i hrušičky,

I kolači – medovnyky.

II.

Dajte, že nam dajte,

Što nam mate dati!

Bo my mame kurty huňky,

Zima nam stojati.

III.

1. Radujte sja, vesel'te sja, 2. Što nam bude
vivci pasty,
Viflejemský časy, Ikozy jalovy,
Požehnav nam pan Boh, Kupyme mu huňu
Novoho juhasa. I novy bočkory.
3. Pod'me že my do Viflejema,
Joho pryvytati,
Žeby zme mu mohly,
Dašto daruvaty.

IV.

1. Vinčuju, vinčuju,
Jak i druhy vinčuvaly,
Žeby vy nateperrik,
Zo štiriroma volamy orally.
2. Keď ne zo štyroma
Ta cholem i zdvoma,
Žeby byla pivnica,
I stodola povna.

ЯСЛИЧКОВА ГРА ЗО СВИДНИКА - Jasličková hra zo Svidníka (v pôvodnej podobe v rusínskom nárečí)

Ясличкова гра была записана у Свиднику.

Особы:

1. Ангел.
2. Федор - першый пастырь.
3. Стахо - другый пастырь.
4. Юнак - третій пастырь.
5. Губа.

Ангел: *(Звонить спіжаком і входить до хыжы).*

ХРИСТОС РАЖДАЕТСЯ !

Господарь: СЛАВИМЕ ЕГО !

Ангел. Пане господарю, недали бы сте нам наш Бетлегем преуказати ?

Господарь: Даме, даме.

Ангел:

Посолство з неба. Ходжу по земли, абы людям добру новину принести. Обіщаний пришов на світ- спаситель світа-Ісус наш.

І нашому дому най буде пожегнано, най ван то уділит дітя народжене. Чуйте, што ся стало во Віфлеємі, а между пастырями што ся діє.

(Ангел почінать співати колядку): БОЖЫЙ СЫН ДНЕСЬ НАРОДИВСЯ...

Федор – першый пастырь: (*Приходить до хыжы і говорить*).

Хто ту шпівае за холодной ночі ?

А чі жартуе дахто собі?

І так трясу ся по цілому тілі.

В морозу, страху і зимі.

Так предивна є тато ноч.

От страху непіду нігде помочі.

Пастыре, камаратя ся росзтратили.

Шыткы овечкы ся нам розполошали.

Я стратил пищалку во Віфлеемских горах.

Што значіт тот великий поплах ?

Но, але заволаю я своїх другов.

А чі они дакотрый дома ?

Стахо, Юро, старый Губо, де сте ?

Может шыткы дома несте ?

Стахо - другый пастырь: (*Входить до хыжы*).

Но што братку Федоре ?

А чі єс потратил овці по горе?

Федор – першый пастырь:

Поть ту скоро братку Стаху,

я ту во великом страху.

Стахо - другый пастырь:

Я того страху єм мал тыж дось.

А теперь маю од Губы діплом за смілость

Але што ся той ночі діє –

І того смілого зо страху заліє.

Федор – першый пастырь:

І быв єс у лісі братку стаху ?

Стахо - другый пастырь:

Цілком аж там ніт.

Федор – першый пастырь:

А што єс там віділ ?

Стахо - другый пастырь:

Чуджого народа, великий одділ.

Толпу войска, трубачів, слугів.

Федор – першый пастырь:

А з Юнаком єс не был ?

Стахо - другый пастырь:

А кдеже бы єм з ними могол быти.

По вечери ся дораз стратили.

Теперь незнам де ся поділи.

Федор – першый пастырь:

Авіянція тихо, когось чую, когось чую.

Як бы дахто ближыл ся ту.

Юнак - третій пастырь: (*Чуті голос спіжака і дзвонка.*

До хыжы приходить третій пастырь Юра і здоровить).

Хрістос раждається !

Што я єм за вами находил ся, покаль єм ту трафил.

Федор – першый пастырь:

А деже єс был братку Юнаку,
Чі єс мал неприємність даяку ?
Юнак - третій пастырь:
Дорас приде старый. Нестачіл замнов іти,
його стары ногы уж тяжко можут ходити.
Але кід приде, може розповісти днешнй вечур.
Єсть только страшных вісті.
Што долу у місті, як бы на терню было.
До рана што буде лем Бог знає, ніхто іншый.
Стахо - другый пастырь:
Як єм смільый, так ся днесика бою.
Лем што вітор дує – немаю покою.
Ех, кебы ся могол дагде скрыті.
Днешні день щасливо, спокійно пережыти.
Федор – першый пастырь:
Надія у Бога. В його Руках.
Вытримайте вы його добротах.

Юнак - третій пастырь:
Ага, уже хвала, уж ту старый Губо з лысу бороду.
Губа:
Гей, на ніч валушны, але ня чекате,
Певно ту дашто в порядку немате.
А што роблят овці, а чі мают дось соли?
Під потоком двері заперты были?
А чі є жентіця на завтра готова?
Чі то має быті все старость Губова?
Юнак - третій пастырь:
Не злюб ся, старый, мы не знаме коды ся розышли овцы долинами.
Стахо - другый пастырь:
А хто бы дал позір на овцы той ночі,
Коли про страшкы не найдеш помочі.
Губа:
Што, якы то страшкы? Што ся боіте?
Якоськай сумліня зясь не мате чісте?
Стахо - другый пастырь:
Спокой ся, старый. Овцы погромаді.
Шытко є в порядку на салаші сяді.
Я уш ся постарав о шытко найліпше.
Радше нам розповіч, што знаті є наймілше.
Губа:
Ага, уж розумлю про што вашы страхы.
Што на ваших тварях означають мракы.
Нодем ты, Федоре, найперше мі повіч,
Што шытко скусили пастыре той ночі.
Федор – першый пастырь:
Теперь собі полігайме тихо коло себе,
Най ся нам присніє што мат приті з неба.
(*Вшыткы собі лігають на землю*).
Вера, уж цілый день не маме покоя.

І бо люде в місті цілий день ся роят.
Кідь сме позерали з верху горі долоу,
Вігіли сме всяді барс вельо народу.
Думали сме сой, же може война буде.
Уже давно так псы не брехали.
Бо чужі люде собі ночліг гледали.

Ґуба:

Дось уж, Федоре. Перестань говорити,
Бо я хочу тобі дашто досвідчіти.
Вы знате, што у святому письмі стоїть,
Што спасьтель во Віфлеємі ся народить.
Праві ту є той час, коли має прийти,
Од пресвятой дівы ту ся народити.

Федор – перший пастырь:

Ей, то суть іншы слова, то есть уж радість.
Радше заспівайме, страху уж было дось.

Юнак - третій пастырь:

Вера, есть за што, жебы зме ся радовали,
І дакый пастырьскый танець затанцювали.
Хвала Богу, уже добрі, горі, хлопці, заспівайме,
Най перестане шытка наша псота.)

(Вшыткы співають колядку, притом ходя до кругу а при тым палиціями дуркають до ритму співу о землю). В тым часі колядуваня бетлегем є все положений на столі).

ПАСЛИ ОВЦІ ПАСТЫРЕ...

Ангел:

А теперь , братя, подьме ґу Бетлегему,
А поклоньме ся Ісусу малому.

(Ангел клякать на коліна перед бетлегем, котый йе на столі положений і вінчує).

Ісуску златый, я ті дарую таке яблочко,
Як твоє злате сердечко.

Стахо - другый пастырь:

Ісуску златый, а я ті дарую своє сердечко,
Таке велике, як наше злате сонечко.

Федор – перший пастырь:

Ісуску златый, а я ті дарую таку велику груду сыра,
Жебы тя выховала твоя мати мила.

Юнак - третій пастырь:

Ісуску златый, а я ті дарую таку кобасу,
Же шы з ньом шімдесять шім раз опашу.

Ґуба:

Ісуску златый, а я, старый, што ті можу дати?

Уж лем на гроб маю чекати.

А зато, жем ся тя дочекав, Ісусе Хрісте,

Даю ті до дару своє серце чісте.

(Вшыткы співають). УЖ ЗМЕ ЇЛИ, УЖ ЗМЕ ПИЛИ....

Ангел:

Вінчую вам щастя і веселы святкы Рождества Хрістова.

Господарь дому, або господарька дарують колядникам нагороду, колачі, оріхи, грошы, каждый в міру своєї можливості. По обдаруванню Коляднці (Яслічкарі) одходять з хыжы до далшого газду. Яслічкаре колядують в селах все зо соднього кінце, жебы ся газдам дорі водило а все ішло їм лем горі. Вірило ся, же яки бы пішли колядувати з вышного кінця села, так бы на газдівсті шытко ішло долину.

Обсяг той Ясличковой гры, як видно з тексту, же она найменше зознала духовного впливу. У свої основі є світска гра зо жывота пастырїв.

Ангел, як представник духовной сфери, своїмі выступлениями на початку (просить дозволу колядувати) і на кінці гры (кличе пастырїв поклонитися перед „Яслічками“.

Остатні дві гры записаны в сели Медведже (Медведе) і Сдвиднику, котры цалком підлягли духовном впливу.

Форма языковой стороны є сильно позначана діалектнов формов, же дакотрых припадох доходит аж до незрозумітелности діалогів.

Zvyky a povery

U Rusínov vždy boli silne zakorenené náboženské city, pokorne sa podrobovali náboženským aj svetským zákonom. Existuje však mnoho zvykov a povier, ktoré boli preberané z generácie na generáciu, nemajú ani cirkevný ani svetský základ a napriek tomu mali a sčasti stále majú silný vplyv na život a skutky obyvateľov regiónu Východných Karpát. Svetské zákony sú od ľudí, môžu mať svoje nedostatky a ich porušovanie trestajú iní ľudia, ak sa o nich dozvedia. Božské zákony sú od

Људовá liečiteľka

Najvyššieho, ale pravdou je že Najvyšší je milostivý a hriechy odpúšťa a hriešnika berie na milosť. Zákony prírody sú však nemilosrdné, porušiť ich nemožno, príroda je tvrdá. Jej duchovia sú zlí a pomstychtiví. Preto boli zákony prírody rešpektované a dodržiavané.

Hlavným bohom u východných Slovanov v predkresťanskom období bol Perun – boh hromu, blesku, dažďa a neskôr aj vojny. O jeho mieste v mytológii Rusínov svedčí známe a dodnes používané prekliatie „Бодай ты Перун забив“ (Bodaj ťa Perun zabil), ktoré je považované za jedno z najhorších prekliatí, podobne ako „Бодай ты земля не прийняла“ (Bodaj ťa zemľa neprijala), ktoré svedčí o kulte Zeme. V mnohých obciach

existujú legendy popisujúce napr. Perunov dub alebo Perunovu skalu. Ochrancom dobytku u starých Slovanov bol Veles, ktorého vlastnosti nachádzame v postave Sv. Juraja a sčasti Sv. Mikuláša. Pohanský boh Kupalo bol transformovaný na sv. Ivana. Aj hora Busov (okres Bardejov), ktorá dosahuje 1010 m nad m. Objavuje sa tu možná súvislosť s bohom Bus (Бусови стрили – Busove strely). Nie je vylúčené, že hora bola kedysi pohanským obetným miestom. V stredoveku bol v tejto oblasti, v dedine Gaboltov, kláštor. Dodnes sa tu konajú púte veriacich. S horou je spojených mnoho legiend. Podľa jednej z nich, tam prebývali obry, podľa ďalšej je Busov miestom stretnutia čarodejníc s ich ochrancom Luciferom. V iných oblastiach je za miesto takýchto stretnutí označovaná Lysá Hora. Dodnes sa zachovalo pomenovanie démonických postáv: лисовик (lesný škriatok), свитлонос (Lucifer), лисни жинки (lesné žienky), чорт (čert), вовкулак, мамуни, богиньки. Takmer v každej dedine existovali v minulosti ľudia, ktorým dedinčania pripisovali nadprirodzené schopnosti: vedeli vyvolať búrku, krupobitie, spôsobiť iným nešťastie, chorobu, alebo dokonca smrť. Dokázali vyvolať mŕtveho, predvídať budúcnosť, rozdeliť milencov. Najčastejšie mali títo ľudia výnimočné profesie: pastieri, kováči, pôrodné baby alebo to boli ľudia s telesnými anomáliami. (podľa Růžena Šišková, Mykola Mušinka, Alexandr Mušinka; Ukrajinská nářečí Slovenska : výzkum a zvukové zápisy z let 1957-1967).

1.2.2 Náboženstvo a viera

Typickým znakom rusínskeho valašského obyvateľstva v 14. - 16. storočí bolo pravoslávne náboženstvo, ktoré bolo jeho jediným náboženstvom. Najstarší zápis o pravoslávnom farárovi (baťkovi) z oblasti Zemplína (1492 r.), v Bardejove, keď boli vypočúvaní a súdení členovia zbojníckej skupiny Fedora Hlavatého s ktorou spolupracoval aj „krasnobrodský baťko“. Pravoslávne farnosti v celej Podkarpatskej Rusi i v prešovskom regióne prináležali biskupovi v Mukačeve - začal vládnuť (1440 r.), ktorý udržiaval úzke

kontakty s biskupom v Peremyšli. Všetky biskupstvá boli podriadené pravoslávnenému patriarchovi v Carihrade. Doložené pravoslávne obce v Makovickom panstve (1414 r): Brcherov (1414), Petrova (1414), Rovná (1414), Stebnyk (1414), Šariške Čierne (1329), Vislava (1353), Vyšný Orлік (1355). V Šariši na Makovickom panstve bola doložená rusínska obec Kružľov (1460 r.). V Šariškej stolici v r. 1514 doložených ďalších 15. rusínskych pravoslávnych obcí. V 14. - 15. storočí pravoslávny farár nemal nijaké povinnosti k zemepánom ani ku kráľom, až v druhej polovici 16. storočia došlo ku zmenám. Povinnosti pravoslávnych farárov (popov) k zemepánom v 16. - 17. storočí sa zvyšovali. Zemepáni stropkovského panstva okolo r. 1557 r. vyžadovali od pravoslávneho farára dodanie piatich prútených košov, každý v hodnote 62,5 denárov.

Chrámové spevy:

Pramene liturgického spevu Karpatorusínov: V roku 1969 vyšiel v tlači Irmologion, to je notovaný zborník liturgických piesní mukačevskej diecézy, teda Karpatorusínov. Túto formu liturgického spevu s určitými variantmi užíva aj prešovská oblasť (Východné Slovensko). Je to druhé vydanie zbierky liturgických spevov (Prostopínia) zostavené Janom Bokšaym (Užhorod 1906).

Otázkou je, aké pramene má liturgický spev Karpatorusínov? Tie pramene sú dvojaké: staršie a novšie. Najstarší prameň všetkých liturgických piesní na Východe (z časti aj na západe) je židovský liturgický spev (Jeruzalemská sinagoga.) Keď Kresťania boli vyhnaní z Jeruzalema (v polovici prvého storočia) a rozšírili sa na celom blízkom Východe a v Severnej Afrike všade ich sprevádzala tradícia jeruzalemského chrámu, teda aj spôsob liturgického spevu. V nových krajoch sa však vytvorili nové obrady, nové texty, hymny, bohoslužby, liturgie aj nové nápevy (sirske, arabské, kaptské atď.) Hlavne Sýria mala potom veľký vplyv na ďalší vývin liturgie aj na spôsob spevu a to nielen na východe, ale aj na západe. Milánsky biskup Ambrózius, zvlášť vážil, študoval, zbieral aj presadil v Taliansku veľa z pokladov sýrskej liturgickej pokladnice. Jeruzalem, potom sýrska Antiochia mali veľký vplyv aj na vývin gréckeho liturgického spevu. Grécko zase na staré Bulharsko, na južné Rusko (Krym, Odesa, Kyjev. Cez Kyjev, Soluň a Trnovo potom rozšírila sa východná náboženská kultúra, liturgia aj sakrálny spev na vtedajšie Podkarpatsko, Halič, na Podoliu do Uhorska atď. (Cyrilometodejské obdobie). Lenže

toto všetko sa stalo pred 1100-mi rokmi, vieme, že akou cestou sa k nám dostala východná náboženská kultúra, liturgia, teda aj liturgický spev. Z týchto starších prameňov dnes už nemáme skoro nič, a aj vplyv celého starého východu na náš dnešný liturgický spev je sotva badateľný. Pozornosť si zasluhuje objavený v roku 1970 v Maďarskej obci Maľša, Sabolčská župa notovaný rukopis „Viruju“ - 250 ročný nápev, ktorý je pod zjavným vplyvom gréckeho slohu. Spracoval ho profesor Štefan Orosz z Debrecenu.

Medzi novšími prameňmi nášho sakrálneho spevu je na prvom mieste rozhodne ľvovský sloh. Brest-litovská únia (1596) mala veľký cirkevnopolitický vplyv aj na Podkarpatsko. (Bol tam prítomný poverenec mukačevského biskupa, ako píše o tom Balud'anský.

Medzi propagátormi, Únie boli nielen uhorskí magnati (šľachtici), ako Drugetovci, Korolyovci a rímskokatolícki biskupi (Erdódi, Jakušic, Ezerhady, Lippay), ale aj uniatski biskupi a mnísi z Peremyšľu (Krupecký, Košovic). Samozrejme po zavedení Únie bol ten vplyv ešte väčší, hlavne preto, lebo jednak haličská a podkarpatská oblasť tvorili jeden politický celok (Rakusko - Uhorská monarchia), jednak ešte do roku 1771 nekanonizovaná mukačevská diecéza nemala kníhtlačiareň, teda aj liturgickými knihami bola zásobovaná z ľvovskej a premyšeľskej oblasti. Samozrejme aj na spôsob liturgického spevu mala veľký vplyv Halič. Tak pochopíme, prečo sú naše liturgické nápevy na 60 % podľa haličského slohu. Niektoré spevy (irmosy sú celkom na sto percent prevzaté, iné spevy zase majú zreteľne ľvovský koreň, len sú prispôsobená a zjednodušené.

Cyrilo-metodská tradícia

Snahou byzantskej misie, ktorú viedli svätí Cyril a Metod, bolo založiť autonómnu miestnu slovanskú cirkev, nezávislú od iných, najmä od Frankov (dnes používame termín *cirkev sui iuris* - svojprávna cirkev). Najdôležitejším počinom v tomto smere bolo zavedenie staroslovienčiny ako bohoslužobného, teologického, kultúrneho a administratívneho jazyka

s vlastným písmom. Rastislavovo pozvanie nesmerovalo k byzantskému cisárovi Michalovi III. náhodou, jeho cieľom bolo postupné vymanenie sa spod vplyvu Franskej ríše vo všetkých oblastiach - teda i v cirkevnej. Rastislav nepochybne vedel, že východné cirkvi nikdy nevnucovali používanie určitého liturgického jazyka, ale zvyknú používať ľudu zrozumiteľný jazyk. Tým napomáhali aj rozvoju jednotlivých národov. Práve zavedením zrozumiteľného jazyka (staroslovienčiny) do všetkých oblastí spoločenského života mali Konštantín a Metod prispieť aj k upevneniu zvrchovanosti a samostatnosti Veľkej Moravy. To bol nevyhnutný predpoklad pre rozvoj vlastnej kultúry a vzdelanosti na Veľkej Morave. Táto idea svätých bratov sa uplatnila nielen na Veľkej Morave a v Panónii, ale ešte za života sv. Metoda aj u iných slovanských národov. Po smrti sv. Metoda v r. 885 sa najmä v dôsledku Vichingových intríg cyrilometodské dielo na našom území dostáva do veľkých ťažkostí, mnoho učeníkov muselo opustiť Veľkú Moravu. Uchýlili sa do okolitých slovanských krajín, najmä do Bulharska, a tak sa odkaz solúnskych bratov rozšíril v celom slovanskom svete. Tu treba poopraviť mylnú, ale rozšírenú predstavu, ktorá územne redukuje Veľkú Moravu len na dnešné západné Slovensko a Moravu. Archeológovia odkryli aj na východnom Slovensku viaceré hradiská s veľkomoravským pôvodom, čo dokazuje, že územie východného Slovenska bolo živou a integrálnou súčasťou Veľkomoravskej ríše.

Cyrlometodská úcta

Úcta k sv. Cyrilovi sa začala na našom území šíriť skoro po jeho smrti, čo dosvedčuje napísanie jeho života, pochvalného slova a najmä liturgických textov na večiereň a utiereň (*Služba sv. Konštantínovi - Cyrilovi*). Aj úcta sv. Metoda má svoj pôvod na Veľkej Morave, čo dosvedčuje *Život Metoda*, ktorý bol napísaný ešte pred vyhnaním učeníkov z nášho územia.

Kult sv. Cyrila a Metoda na našom území však nezanikol, ale rezonoval aj po páde Veľkej Moravy (906) najmä v legendách a povestiach, ktoré uchovávali a šíрили igríci (iocolatores) – potulní púťovní speváci, herci a rozprávači. Žiaľ, vo východnom obrade nám chýba dostatok dokladov o tejto úcte v priebehu storočí.

Svätí Cyril a Metod sa od polovice 19. storočia stali patrónmi mnohých slovenských chrámov obidvoch obradov, čo súvisí s národnoobrodenským hnutím,

ktoré sa často odvolávalo aj na svätých solúnskych bratov. Osobitne v Amerike žijúci gréckokatolíci im zasvätili veľa cerkví. V roku 1941 bol v Michalovciach založený spolok *Jednota sv. Cyrila a Metoda*, ktorý bol v roku 1950 komunistami zrušený a obnovený až po roku 1990 ako *Spolok sv. Cyrila a Metoda*. Jeho poslaním je náboženská a kultúrna osveta gréckokatolíkov, čím nadväzuje na činnosť cyrilometodskej misie.

V 20. storočí sa výskumu cyrilometodského obdobia a cyrilometodského odkazu intenzívne venovali viacerí slovenskí gréckokatolíci - prof. Michal Lacko, SJ, prof. Ondrej Halaga, doc. Michal Fedor, zo súčasných spomeňme aspoň jezuitu arcibiskupa Cyrila Vasiľa (a jeho publikáciu *Gréckokatolíci: dejiny – osudy – osobnosti*), sekretára Kongregácie pre východné cirkvi a dlhé roky rektora Pápežského východného inštitútu v Ríme.

V roku 1980 zriadil pápež Ján Pavol II. slovenskú gréckokatolícku eparchiu sv. Cyrila a Metoda v Toronte. A v roku 1997 ten istý pápež zverejňuje dekrét o založení Košického apoštolského exarchátu, ktorý zveril pod ochranu sv. Cyrila a Metoda.

K úcte svätých Cyrila a Metoda neodmysliteľne patrí aj úcta ich žiakov a spolupracovníkov. Máloktorých poznáme po mene, piati známi – Gorazd, Kliment, Naum, Sáva a Angelár – sa spolu s Cyrilom a Metodom označujú ako svätí sedmopočetníci (sedmočislenici). Okrem svätého Gorazda, ktorý pochádzal zo slovenského územia z oblasti Nitry, ostatní pochádzali z južných slovanských kmeňov, a preto po r. 885 museli opustiť Veľkú Moravu. Sedmopočetníci sa nedávno stali patrónmi gréckokatolíckeho chrámu v Sobranciach. V roku 2000 vznikla v Bratislave *Spoločnosť svätých sedmopočetníkov*. Ich úcta je rozvinutá aj u našich pravoslávnych bratov, u rímskokatolíkov sa s výnimkou Gorazda ich mená skoro nespomínajú. V našej cirkvi by sa žiadalo ich úctu posilniť, veď napríklad v Bulharsku sú svätí sedmopočetníci uctievaní ako národní svätci (najmä Kliment Ochridský, ktorý tu po vyhnaní z Veľkej Moravy pôsobil ešte 30 rokov).

Aj úcta sv. veľkomučeníka Demetra Solúnskeho má na Slovensku cyrilometodské korene. Svätý Demeter bol patrónom mesta Solúna, odkiaľ sv. Cyril a Metod pochádzali, a azda aj preto si ho veľmi ctili. Aj v Životoch Konštantína a Metoda sa uvádza, že prekladanie Biblie ukončili 26. októbra – práve na deň sv. Demetra Solúnskeho a v tento deň slúžili aj liturgiu tomuto východnému svätcovi. Nemožno predpokladať, žeby odslúžili liturgiu západného obradu, lebo pamiatka sv. Demetra Solúnskeho sa v

latinskej cirkvi slávila inokedy - 8. novembra. Neskoršie slávenie tohto sviatku v Uhorsku sa už tradične spájalo s východným obradovým chápaním. Najmä na východnom Slovensku sa nachádza viacero chrámov východného obradu zasvätených sv. Demetrovi. (Niekoľkonásobne viac ako rímskokatolíckych, hoci i v západnom obrade sa zachovalo niekoľko starobylych patrocínií sv. Demetra.) Možno odôvodnene predpokladať, že tieto patrocíniá majú svoj pôvod vo veľkomoravskej dobe a pretrvali od čias sv. Cyrila a Metoda až podnes.

Sviatok slovanských rovnoapoštolov Cyrila a Metoda sa vo východnej cirkvi slávi nasledovne: 14. februára sa slávi pamiatka prechodu do večnosti sv. Cyrila Filozofa, učiteľa Slovanov, pamiatka prechodu do večnosti sv. Metoda pripadá na 6. apríla a spoločný sviatok majú 11. mája. Sviatok svätých sedmopočetníkov (*sedmočislenikov*) slávime 27. júla. V minulosti tento sviatok u nás akoby vymizol, je potešiteľné, že sa opäť objavil v kalendári. V západnej cirkvi sa spoločná pamiatka našich vierozvestov slávi inokedy – 5. júla. Tento dátum bol zavedený až v roku 1863 pri miléniových oslavách ich príchodu na Veľkú Moravu, hoci latinská cirkev svätých bratov oficiálne svätorečila až v roku 1880. V súčasnosti je tento deň štátnym sviatkom Slovenskej republiky. Sviatok u nás prijala aj východná cirkev, a tak vlastne slávi spoločnú pamiatku svätých bratov až dva razy v roku (ak počítame aj 27. júl, tak vlastne až tri razy).

Bohoslužobný jazyk

Tam, kde sa zachoval byzantsko-slovanský obrad, sa dodržiavala aj cyrilometodská zásada používania zrozumiteľného jazyka, najmä v bohoslužobnej oblasti. Staroslovienčina prešla istými vývojovými zmenami, postupne od 11. storočia už hovoríme o cirkevnej slovančine. Zo 16. a 17. storočia sa na území východného Slovenska zachovali viaceré cyrilské kódexy, ktoré dosvedčujú živosť tejto tradície. Cirkevnoslovanské knihy tlačené cyrilikou sa pre gréckokatolíkov na Slovensku aj vydávali, a to v univerzitnej tlačiarni v Trnave na konci 17. a začiatku 18. storočia. Cirkevná slovančina sa aj na našom území vo východnom obradovom prostredí dlho vnímala ako ľudu zrozumiteľný jazyk. Dokonca v polovici 19. storočia sa krátke obdobie rusínski národní buditeľia na čele s o. Alexandrom Duchnovičom snažili zaviesť cirkevnú slovančinu ako spisovný jazyk pre Rusínov. Až v prvej polovici 20. storočia sa ukazovala

nevyhnutná potreba prekladu z cirkevnej slovančiny do slovenčiny. Priekopníkom v tomto smere bol o. Pavol Spišák, ktorý v tridsiatych a štyridsiatych rokoch pripravil prvé preklady bohoslužobných textov. Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vždy udržala živú túto najdôležitejšiu časť cyrilometodského odkazu – používanie ľudu zrozumiteľného jazyka v bohoslužbách. Pravoslávna cirkev na Slovensku paradoxne odmieta zavedenie slovenčiny do liturgického používania a ako bohoslužobný jazyk používa iba cirkevnú slovančinu. Rímskokatolícka cirkev pripustila používanie domáceho jazyka v bohoslužbách až po II. vatikánskom koncile (1962-1965), teda 1100 rokov túto myšlienku sv. Cyrila a Metoda neprijímala.

Zaujímavá je tu tiež otázka používania cirkevnej slovančiny. Tá je priamym potomkom staroslovienciny, ktorú do liturgického, kultúrneho a administratívneho používania uviedli sv. Cyril a Metod. Preto by jej “vyradenie” z bohoslužobného života bolo veľkou škodou. Mnohé dnešné cirkevnoslovanské liturgické texty sa len málo odlišujú od prvých prekladov svätých solúnskych bratov a ich spolupracovníkov. K tomu treba čosi povedať aj o písme. Až do polovice 19. storočia sa na našom území používali cirkevnoslovanské knihy tlačené výhradne cyrilikou. Nie je celkom isté, ktoré písmo zostavil sv. Cyril, či hlaholiku alebo cyriliku (väčšia časť bádateľov sa v súčasnosti prikláňa k hlaholike). No isté je, že cyrilika má svoj vzťah k sv. Konštantínovi – Cyrilovi. Ak ju aj nezostavil on sám, urobil to niekto z jeho žiakov a pomenoval ju podľa neho. Rusíni na Slovensku podnes používajú aj upravenú formu tohto písma (tzv. azbuku), a to aj v svetskej oblasti.

Cyrlometodský obrad

K cyrilometodskej tradícii sa gréckokatolíci na Slovensku osobitným spôsobom hlásia tiež preto, že používajú obrad sv. Cyrila a Metoda – teda byzantský. O jeho prítomnosti na Veľkej Morave svedčí napr. zmienka v 15.

kapitole *Života Konštantína – Cyrila*, že sv. Cyril svojich žiakov naučil aj *povečernici*, čo je

preklad gréckeho slova *apodeipnon* (a nie latinského *completorium*). Životy tiež spomínajú, že sv. Metod ukončil preklad celej Biblie 26. októbra, na sviatok sv. veľkomočeníka Demetra podľa byzantského kalendára (k tomu pozri vyššie). Takisto 9. pieseň kánona sv. Demetrovi, ktorú zložili a určite aj používali svätí bratia na Veľkej Morave, je jasne liturgickým textom byzantského obradu. Aj služba sv. Cyrilovi, ktorú krátko po jeho smrti zložil pravdepodobne sedmopočetník sv. Sáva, je súborom menlivých častí na večiereň a utiereň byzantského obradu. Významným dokladom existencie byzantského obradu sú pergamenové zlomky s časťou kánona veľkomočeníkovi Demetrovi, ktoré sa našli v obci Ostrožnica pri Humennom. Pochádzajú z 11. alebo 12. storočia. Postavenie a vplyv východného obradu v Uhorsku až do konca 13. storočia bolo značné, ovplyvňovalo zákonodarstvo krajiny v náboženskej oblasti (predpisy o pôste, o ženatých kňazoch, o cirkevných sviatkoch). Na začiatku 13. storočia pápež Inocent III. vyčítal kráľovi Imrichovi, že v Uhorsku na jeden latinský kláštor pripadá mnoho gréckych. Pápež Lev X. v r. 1521 zostavil bulu, v ktorej hovorí o východnom obrade v Uhorsku, pričom si želá, aby "grécky obrad naďalej zostal a zachoval sa v takej podobe, v akej sa uplatňoval od začiatkov." Ďalším svedectvom sú spomínané Spišské modlitby z roku 1479, ktorých súčasťou sú spoločné modlitby prevzaté a upravené z veľkej (pokojnej) ekténie v byzantskom obrade. Na Spiši sa v 13. storočí spomínajú aj dvaja prepošti gréckeho obradu.

Od vyhnania žiakov svätých bratov bol byzantsko-slovanský obrad na našom území potláčaný. Tento tlak sa ešte zvýšil po vymretí uhorského panovníckeho rodu Arpádovcov a nástupe Anjouovcov (pôvodom z Neapola). Posilou pre veriacich východného obradu bola najmä od 14. storočia valašská kolonizácia. Kolonisti prichádzali z oblastí, kde sa používal byzantsko-slovanský obrad a cirkevnoslovanský bohoslužobný jazyk. Tak sa cyrilometodské dedičstvo na Slovensku posilňuje imigráciou z krajín, ktoré boli síce druhotnými dedičmi cyrilometodskej tradície, avšak pre priaznivejšie dejinné okolnosti mohli tento odkaz lepšie rozvinúť. Vďaka tomu mohol náš byzantsko-slovanský obrad kontinuálne pretrvať na tomto území od čias sv. Cyrila a Metoda až po súčasnosť. (Andrej Škoviera).

1.3 Kuchyňa pohraničného regiónu Prešovského kraja

1.3.1 Charakteristické jedlá a produkty, ich výroba v pohraničnom regióne

História každého regiónu sa prejavuje aj v jeho gastronómii. Kuchyňa v minulosti nezávisela len od prírodných podmienok, ktoré ovplyvňovalo poľnohospodárstvo, ale aj od majetnosti rodiny a od toho, či išlo o kuchyňu mešťanov, alebo obyvateľov vidieka.

Prírodné produkty, dokonalé chute, syntéza rôznych kulinárnych tradícií – tak v skratke sa dá charakterizovať kuchyňa prihraničného regiónu. Tradičná kuchyňa obyvateľov regiónu to sú jedlá jednoducho sýte, založené hlavne na domácich produktoch. Veľkú rolu zohrali tiež kulinárne obyčaje obyvateľov nášho regiónu, nakoľko prihraničný región patril mnohým rôznym kultúram, ktoré sa v priebehu vekov vzájomne prelínali. Možno v ňom nájsť aj vplyvy rusínskej, židovskej, nemeckej, rakúskej a maďarskej kuchyne.

Región v slovensko-poľskom pohraničí je región, ktorý nerozmaznával svojich obyvateľov hojnosťou plodín. Nie najlepšia zem a surové horské podnebie spôsobovali, že často pod strechu chalúp zazrel hlad, zvlášť v čase nedostatku. Často sa hľadala požíveň v lese a na lúkach, preto sa v jedálnom lístku tunajšieho obyvateľstva objavovali hríby (nakladané klobúky z rýdzikov a podpňoviek), lieskové orechy či čučoriedky, ba dokonca žihľava, šťavel, borievky či láskavec (mrlík biely), vďaka ktorým sa dalo prežiť najťažšie obdobia. V čase neúrody, aby usporiť, tak sa do múky slúžiacej na pečenie pridávala pomletá brezová alebo dubová kôra, často takisto pomleté výpestky pýru či žalude.

V tomto regióne sa vo veľkom množstve pestovali najmä zemiaky a pohánka. Aj v produkcii ľanu a konôp bol región na poprednom mieste na Slovensku. Rozvinuté bolo ovocinárstvo, v mnohých dedinách sa v sušiarňach vo veľkom sušilo ovocie na predaj. Povest' ražnianskych čerešní a sabinovských marhúľ presiahla aj hranice regiónu. Tradičné jedlá predstavovali napr. pankuch, adzimky, kapušníky, nalešniky, karpela, mačanka, cyr, brozovníky, trešeňa, lečky, gugel', svadzba, rosoľank, jucha, fazuľa na husto, bandurky na kvasno, holubky, gombovce či bandurečnik. Medzi tradičné vianočné jedlá v minulosti patril aj chlieb kračun. Kračun mal zvyčajne veľké rozmery, cesto sa pripravovalo z viacerých druhov múky, posypaný bol obilninami, makom a strukovinami. Tie symbolizovali hojnosť a plodnosť. Do chleba sa pred pečením

vkladali hrudky medu. Pomenovanie chleba kračun mohlo byť pravdepodobne odvodené od pôvodného sviatku slnovratu, dni v tejto časti roku sú totiž najkratšie.

K základným surovinám, z ktorých sa chystali jedlá patrilo kravské, kozie a ovčie mlieko. Robili sa z nich tvaroh, maslo, cmar, srvátka či žinčica. Mäso sa jedlo málo a riedko, obvykle počas väčších sviatkov či na svadbách. Vo všedný deň sa na kuchynskej platni piekli placky na chlebovom, pivovom kvásku alebo napr. z kapusty tzv. „strambanyky“. Základom výživy boli zemiaky, ktoré sa využívali na rôzne spôsoby. Populárny bol cyr – postrúhané na strúhadle zemiaky sa formovali na malé rezance, ktoré sa vhadzovali do vriacej vody. Do vriacej vody v hrnci sa vhadzovali zvyšné staré zemiaky. Celé sa to podávalo s mliekom alebo škvarkami. Leveš sa varil s kmínom alebo s hrachom a fazuľou. Taktiež sa v peci piekli pirohy zo strúhaných zemiakov so zemiakovou plnkou a smaženou cibuľkou. Dávnejšie v kuchyni pohraničia dominovali rôzne kaše či už z jačmeňa alebo prosa. Jačmenná kaša sa spájala napr. s fazuľou alebo sušenými slivkami. S chuťou sa siahalo po šošovici, bôbe či hrachu. Na stole sa objavovala mamalyga vyrábaná z kukuričnej múky a mlieka. Na pomastenie sa používali oleje z ľanu a konope, používala sa aj slanina.

V každodennej strave dominovali potraviny rastlinného pôvodu. Všetky pre život potrebné produkty dávalo gazdovstvo a les. Pestovali sa základné obilniny. Zo žitnej múky, mletej na domácich mlynoch, sa piekol ražný chlieb. Pšenica takisto mletá v mlyne dávala múku na cestoviny a pirohy. Často sa varili polievky: cesnaková a kmínková, ale aj z čerstvého alebo sušeného ovocia: z jablák – jabčanka; z hrušiek – hruščanka; zo sliviek – slivčanka; z dyne – dyňanka, pridávali sa do nich aj cestoviny. Využívali sa plody divoko rastúcich čerešní, ktoré sa dávali ako plnka do pirohov. Pirohy sa tiež plnili pohánkovou kašou, kapustou a zemiakmi. Zemiaky sa používali na rôzne spôsoby: varené, pečené, robili sa z nich zemiakové guľky. Polievky ako fazuľová, hrachová, kapustová, boršč a var z kapusty sa často jedli ako prvé jedlo. Každodennou potravinou bol čír – múka vhadzovaná do horúcej vody a miešaná miešadlom až do vzniku jednoliatej zmesi, občas sa dochucovala soľou). Populárna predovšetkým na Vianoce bola fazuľa so slivkami a bobáľky s makom (po vypracovaní cesta sa z kúskov točili valčeky o veľkosti prsta a vhadzovali sa do vriacej vody, uvarené sa posypali makom, niekedy sa poliali medom). Na Veľkú noc sa piekla páska „pascha“.

V každodennej výžive dávnej dediny dominovali potraviny rastlinného pôvodu. Do tejto skupiny jedál patria cestoviny rôzneho druhu (hádzané, mrvené, krájané), vyrábané z pšeničnej alebo žitnej múky a následne zalievané prevareným mliekom alebo kyslou juškou z kapusty alebo vývarom. Rezance sa jedli tak isto s tvarohom, slaninou a dokonca s varenými jablkami. Pirohy s tvarohom, kyslou kapustou, jablkami, lekvárom boli obľúbenou obedovou stravou tunajšieho obyvateľstva. Všetnou potravinou bol príslovečný hrach s kapustou. Často sa jedol boršč na srvátke s vajcom, smotanou a múkou. Za pochúťku sa považovala pohánková kaša s mliekom a sušenými slivkami.

Zvyčajne sa varilo raz denne. Na raňajky sa jedol napr. boršč so zemiakmi, kaše alebo rezance s mliekom, zemiaky s mliekom, riedka obilninová káva alebo čaj s chlebom. O 12. hod. sa jedol obed, ktorý tvorili jedlá ako napr. kapusta s chlebom, zemiaky, bôb, hrach, fazuľa, jačmenná kaša na srvátke alebo na sladkom mlieku, pirohy, výnimočne vývar a mäso. Na olovrant – chlieb s mliekom, syrom alebo pôstny, studené zemiaky s kyslým mliekom. Na večeru – boršč s bôbom alebo fazuľou, zemiaky s kyslým mliekom, rezance mrvené, mlieko.

1.3.2 Receptúry starých tradičných jedál pohraničného regiónu

ADZIMKY

Ingrediencie:

4 veľké zemiaky uvarené v šupke, soľ, hladká múka podľa potreby

Uvarené a ošúpané zemiaky roztlačíme alebo najemno postrúhame, pridáme soľ a toľko hladkej múky, aby sme vypracovali tuhšie, hladké cesto. Vypracované cesto rozdelíme na guľky, ktoré na pomúčenej doske vyvaľkáme na placky a pečieme na platni bez tuku.

NALEŠNIKY

Ingrediencie:

800 g zemiakov, 180 g hladkej múky, soľ, mleté čierne korenie, 1 vajce, 1 strúčik cesnaku, 100 g masti.

Zemiaky očistíme a postrúhame, pridáme múku, soľ, mleté čierne korenie, vajce, pretlačený cesnak a všetko spolu dobre premiešame. Z redšieho cesta opekáme v rozpálenej masti placky z obidvoch strán.

TATARČANÉ PIROHY

Ingrediencie:

50 g pohánkovej múky, 600 g hrubej múky, soľ, voda, 100 g cibule, 120 g masla.

Plnka: 500 g tvrdého tvarohu, 1vajce, soľ.

Z obidvoch druhov múky, soľ a z vody pripravíme mäkšie cesto, ktoré rozvaľkáme, pokrájame na štvorce a naplníme plnkou z postrúhaného tvarohu vymiešaného s vajcom a soľou. Štvorce zlepíme do tvaru trojuholníkov a uvaríme v osolenej vode. Uvarené pirohy vyberieme, opláchneme teplou vodou a každú porciu polejeme pokrájanou cibuľou opraženou na masle.

STRAPAČKY S TVAROHOM (kyslou kapustou)

Ingrediencie:

1,2 kg zemiakov, soľ, 1 vajce, asi 400 g polohrubej múky, 30g masti, 250 g tvrdého tvarohu (alebo kyslej kapusty), 100 g údenej slaniny.

Zemiaky očistíme, postrúhame, osolíme, pridáme vajce, múku a vypracujeme cesto, z ktorého nahádzeme do vriacej osolenej vody halušky a varíme asi 9 minút (zhruba pokiaľ voda nedôjde do varu). Potom ich scedíme, opláchneme teplou vodou, pomastíme a posypeme postrúhaným tvarohom a pokrúpanou vyškvařenou slaninou. Takisto môžeme pripraviť aj strapačky s kyslou kapustou (namiesto tvarohu použijeme udusenú kyslú kapustu).

VARIANKA

Ingrediencie:

500 ml vody, 500 ml vody z kyslej kapusty, 2 strúčiky cesnaku, soľ, 4 veľké zemiaky, za hrst' bôbu alebo fazule vopred namočenej, za hrst' húb (podpřoviek), 2 lyžice hladkej múky.

Vodu zmiešame s vodou z kyslej kapusty podľa chuti, pridáme roztláčený cesnak, posolíme a dáme zovrieť. Zvlášť uvaríme zemiaky v šupke, bôb (ak nemáme, tak veľkú fazuľu) aj huby. Uvarené zemiaky ošúpeme, nakrájame na kocky a pridáme do polievky spolu s uvareným bôbom a povarenými hubami. V troche vody rozhabarkujeme 2 lyžice hladkej múky. Takto pripravenú zátrepku pomaly vylejeme do varianky, zamiešame a niekoľko minút povaríme. Nakoniec podľa potreby dochutíme.

ZÁMEŠKA

Ingrediencie

250 g kukuričnej múky (krupice), voda, soľ, 50 g hrubej múky, 100 g masla, kyslé mlieko (acidofilné mlieko).

Premytú kukuričnú múku (krupicu) varíme v osolenej vode spolu s múkou do zhutnutia. Potom kašu polejeme roztopeným maslom a podávame s kyslým mliekom. Zámešku môžeme na tanieri pocukriť a podávať na sladko.

VIHORLATSKÁ HUBOVÁ POLIEVKA

Ingrediencie:

500 g zemiakov, 100 g čerstvých húb, soľ, mleté čierne korenie, 1 bobkový list, 40 g hladkej múky, 2 dl kyslého mlieka, cukor, ocot, 2 dl 12% smotany, 30 g masla, kôpor.

Očistené pokrájané zemiaky a huby dáme do osolenej vody, pridáme mleté čierne korenie, bobkový list a uvaríme do polomäkka. Z múky a kyslého mlieka pripravíme zátrepku, ktorú vlejeme do polievky, ochutíme cukrom, octom a zjemníme rozšľahanou smotanou a maslom. Nakoniec pridáme posekaný kôpor.

FAZUĽOVÁ POLIEVKA S KLOBÁSOU

Ingrediencie:

200 g bielej fazule, 40 g masť, 40 g cibule, 50 g hladkej múky, mletá červená paprika, mleté čierne korenie, 130 g klobásy, 2 strúčiky cesnaku, 1 dl 12% smotany.

Fazuľu umyjeme, deň pred varením namočíme do vody na druhý deň ju uvaríme do polomäkka. Z masť, cibule, múky a mletej červenej papriky pripravíme zápražku, ktorú

rozriedime vodou

a vlejeme do fazule.

Dobre spolu povaríme,

pridáme mleté čierne

korenie, olúpanú,

pokrájanú a trochu

opečenú klobásu,

rozotretý cesnak

a trochu polievkového

korenia. Smotanu

pridáme až tesne pred

podávaním.

HRUŠČANKA

Ingrediencie:

700 g sušených hrušiek, 500 g sušených sliviek, chren podľa chuti

Slivky a hrušky namočíme cez noc do vody, ráno ich scedíme, každé zvlášť dáme do studenej vody a uvaríme. Uverené slivky vykôstkujeme, hrušky zbavíme zvyšku kvetu a stopky a oboje roztlačíme. Hrušky a slivky zmiešame, pridáme postrúhaný chren podľa chuti. Hotovú hruščanku môžeme zriediť troškou vody z hrušiek. Podávala sa na Veľkú noc k údenému, klobáse a hrudke (syrku).

SLIVČANKA

Ingrediencie:

2 hrste suchej fazule, 500 ml jušky (vody z kyslej kapusty), 1 hrst' sušených sliviek, slivkový lekvár, soľ, cukor

Fazuľu na noc namočíme do vody. Potom ju v tej istej vode spolu s juškou a sušenými slivkami uvaríme do mäkka. Keď je fazuľa mäkká, omáčku zahustíme slivkovým lekvárom. Podľa chuti posolíme a môžeme osladiť, slivčanka však má byť kyslastá. Bolo to jedno z tradičných jedál aj na Vianočnom stole.

ŽIVÁNSKA V ALOBALE

Ingrediencie:

250 g bravčového mäsa zo stehna, 250 g bravčovej pečene, soľ, mleté čierne korenie, 800 g zemiakov, 100 g údenej slaniny, 50 g cibule, 150 g moravskej klobásy, 100 g leča, 2 feferónky.

Mäso a pečeň pokrájame na malé plátky, zľahka naklepeme, osolíme a okoreníme. Zemiaky uvaríme v šupke, ošúpeme a pokrájame na plátky. Pokrájanú slaninu a cibuľu opražíme, Na väčší kus alobalu rozložíme pokrájané zemiaky, osolíme na ne rozložíme pokrájanú klobásu, pripravené plátky mäsa a pečene, polejeme opraženou slaninou a cibuľou a obložíme lečom a posekanými feferónkami. Alobal dobre uzavrieme a dáme piecť do vyhriatej rúry.

PEČENÁ HUS NA SEDLIACKY SPÔSOB

Ingrediencie:

1 malá hus (asi 2,5 kg), soľ, vývar z kostí.

Plnka: Striedka z bieleho chleba, 1,5 dl mlieka, 80 g cibule, trochu masť, husacia pečeň, asi 150 g kuracej pečene, 50 g údenej slaniny, zelená petržlenová vňať, 2 vajcia, soľ, mleté čierne korenie, muškátový oriešok, 150 g kyslejších jablák, 40 g masla.

Očistenú hus naplníme pripravenou plnkou a otvor zašijeme. Potom hus osolíme, dáme na pekáč a vo vyhriatej rúre upečieme do polomäka. Počas pečenia hus polievame vlastnou šťavou a podlievame vývarom.

Plnka: Striedku z chleba namočíme do mlieka, vytlačíme pridáme posekanú cibuľu opraženú na troche masť, husaciu a kuraciu pečeň pokrúpanú na kúsky, zomletú slaninu, posekanú zelenú petržlenovú vňať a vajcia, osolíme okoreníme mletým čiernym korením, postrúhaným muškátovým orieškom a nakoniec primiešame očistené, postrúhané jablká udusené na masle a vychladnuté.

KAČKA NA SABINOVSKÝ SPÔSOB

Ingrediencie:

1 kačka (asi 2 kg), soľ, 800 g malých jablák, 40 gramov oleja, 100 g cibule, 1 dl kyslej smotany.

Kačku zvnútra i zvonku osolíme, naplníme umytými jablkami a otvor zašijeme. V pekáči v rozohriatom oleji opražíme rozohriatu cibuľu, vložíme pripravenú kačku a dáme piecť. Ak je kačka veľmi masťná, tuk na pekáč nedávame, masťné časti na kačke počas pečenia viackrát popicháme vidličkou a prebytočný tuk odoberám aby sa neprepaľoval. Pred pečením kačku potrieme kyslou smotanou. Upečenú rozdelíme na porcie a obložíme upečenými jablkami. Šťavu podávame osobitne v omáčniku.

GAZDOVSKÉ GUĽKY V KYSLEJ KAPUSTE

Ingrediencie:

300 g bravčového mäsa, z pliecka, 150 g ryže, 1 vajce, soľ, mleté čierne korenie, 50 g oleja, 50 g cibule, 500 g kyslej kapusty, potlačená rasca, mletá červená paprika, 20 g hladkej múky, cukor, ocot.

Mäso umyjeme a zomelieme. Pridáme ryžu uvarenú do polomäkka a vajce, osolíme, okoreníme, pridáme asi 1/3 opraženej a vychladnutej cibule a premiešame. Na polovici oleja opražíme cibuľu pokrújanú nadrobno, pridáme kyslú kapustu, podusíme a ochutíme potlačenou rascou a mletou červenou paprikou. Z mäsovej zmesi sformujeme guľky, ktoré pomaly naukladáme do hrnca s kapustou, trocha podlejeme horúcou vodou a prikryté varíme ďalej. Kapustu zahustíme zápražkou pripravenou zo zvyšného oleja a múky, povaríme a ochutíme cukrom a octom podľa chuti.

VÝCHODNIARSKA VEĽKONOČNÁ HRUDKA

Ingrediencie:

1 l mlieka, 15 vajec, mleté čierne a nové korenie, soľ.

V mlieku rozšľaháme vajcia, pridáme trocha mletého čierneho i nového korenia, osolíme a znova rozšľaháme. Zmes uvedieme do varu a za stáleho miešania pomaly varíme, až kým sa vajcia v mlieku nevyzrážajú. Potom odstavíme, precedíme cez čisté biele plátno, pevne zaviažeme a necháme dobre odkvapkať. Vychladnutú hrudku pokrújame na plátky a podávame s postrúhaným chrenom, cviklou a chlebom.

ŠTEDROVEČERNÁ MÁČANKA

Ingrediencie:

1,5 l šťavy z kyslej kapusty, 40 g sušených húb, 2 lyžice hladkej múky, 2 dl sladkej smotany, 1 strúčik cesnaku, mleté čierne korenie, soľ, 40 g cibule, 20 g masla, 50 g údenej slaniny.

Šťavu z kyslej kapusty uvaríme spolu s vopred umytými, namočenými a scedenými hubami. Z múky a zo smotany urobíme zátrepku, ktorú vlejeme do šťavy z kyslej kapusty a dobre povaríme. Nakoniec máčanku ochutíme rozotretým cesnakom, mletým čiernym korením, soľou a zamiešame do nej pokrújanú cibuľu opraženú na masle a pokrújanú, vyškvařenú slaninu. Podávame s čiernym chlebom.

1.4 Umenie pohraničného regiónu Prešovského kraja

1.4.1 Ľudové piesne, muzika a tance rusínskeho etnika žijúceho v pohraničnom regióne

Ľudové piesne sú významným prejavom duchovného života každého národa, vznikali od najstarších čias a pri rôznych príležitostiach. Ľudová pieseň je druh piesne, ktorá je výtvorom neznámeho kolektívneho autora a zachovala sa ústnym podaním. Obsahom a melódiou ľudová pieseň vyjadruje city, nálady, myšlienky a túžby ľudí. Patrí medzi najstarší druh lyriky. Poznáme niekoľko druhov ľudových piesní: uspávanky, lúbostné, zbojnícke, pracovné (pastierske, valašské...), obradové, regrútske a vojenské, žartovné. Ľudové piesne sú zväčša lyrické a stali sa základom pre umelú poéziu.

Pokusy o vykreslenie histórie ľudovej piesne regiónu sa opiera o nepriame doklady, hypotézy, ktoré čerpajú zo všeobecnej genetiky, kultúrnej histórie a interetnickej komparistiky.

Za pomoci hudobnej genetiky môžeme sledovať rozvoj ľudovej piesne od najjednoduchších foriem po zložitejšie, čo sa týka tonality, rytmickej stavby, formy, alebo iných hudobných prvkov.

Z prvých písomných dokladov o ľudovej piesni môžeme skôr registrovať jej existenciu a kultúrne postavenie ako študovať jej charakteristické znaky.

Dôležité udalosti z minulosti skúmaného regiónu sú obsahom historických piesní. Historické ľudové piesne zobrazujú významné historické udalosti alebo historické postavy. Ich častou témou bol boj proti Turkom, povstania proti feudálom, život zbojníkov...

Obradné piesne spájali sa s nimi narodenie človeka, príchod jari, svadba, smrť. **Pastierske** a valašské piesne vznikali hlavne pri pasení dobytky, na lúkach, v lese. Ospevovali hory, ich krásu, spojenie človeka s prírodou. Mali ťahavú melódiu, často boli sprevádzané hrou na píšťalke. Boli pomerne dlhé.

Koledy sú obradové piesne, ktoré vznikli v predkresťanskom období. Viazali sa najmä k výročným sviatkom zimného slnovratu. Prebralo a obľúbilo si ich kresťanstvo. Koledy sa stali pevnou súčasťou Vianoc, víťania Nového roku. Náboženské prvky sa miešali s prvkami svetskými, preto niektoré obsahujú zaklínadlá, v ktoré ľudia verili a dúfali, že sa stanú skutočnosťou.

Krstové piesne súviseli s narodením dieťaťa a jeho krstom. Spájali sa s obradnými úkonmi, ktoré mali chrániť dieťaťko, jeho matku, rodičov. Ochrana bola smerovaná najmä proti zlým silám.

Lúbostné piesne patria k najrozšírenejším. Spievajú o láske, šťastnej, nešťastnej, vernej i nevernej,...

V rodinných piesňach sa spievalo o manželskej láske, o spolužití muža a ženy, o ťažkom údele ženy v manželstve, najmä chudobnej ženy,... Častou témou boli majetkové prekážky v manželstve,...

Svadobné piesne súviseli samozrejme so svadbou a obradmi, ktoré sa počas svadobných dní vykonávali. Najčastejšie to boli piesne o mladuče, o jej kráse, o láske medzi mladučou a ženíchom, často aj o tradičných rodinných zvykoch a vzťahoch.

Uspávanky sú určené deťom a ich obsahom je predovšetkým vyjadrenie veľkej lásky matky k dieťaťu. Mali vždy pokojný, ukludňujúci rytmus, dopĺňané boli pokojným pohybom kolísky.

Vo vojenských a regrútskych piesňach sa spieva o lapačkách – násilnom odvádzaní mládencov na vojnu a o verbovaní – získavaní mládencov na vojnu sľubmi. Mládenci sa ťažko lúčia s rodinou, s milou a naopak. Často sa v nich spieva o živote

v kasárňach, o ceste na bojisko, o boji, o návrate vojaka domov. Zobrazujú život ľudí a vojakov na pozadí vojnových udalostí.

Zbojnícke piesne vykresľujú zbojníka ako hrdinu. Zbojníci boli veľmi obľúbení hrdinovia. V piesňach sa spieva o významných dňoch v ich živote - o odchode zbojníka do hôr, o jeho slobodnom živote, o jeho láske k milej, o posledných dňoch jeho života, o jeho smrti, o plači ľudu za zbojníkom.

Za to, že sa nám ľudové piesne zachovali dodnes, vdáčíme zberateľom, ktorí putovali po regióne, zbierali a zapisovali piesne a vydali ich knižne.

Andrej Kmeť (1841-1904) bol kňaz, historik, etnograf, archeológ, geológ. Okrem archeológie sa venoval aj folkloristike. Už ako študent vydal zbierku vianočných ľudových piesní, počas kňazskej činnosti zapisoval ľudové povesti a rozprávky, skúmal zvyky, obyčaje, zbieral výšivky a čipky, ktoré propagoval doma i v zahraničí. Okrem malieb, výšiviek, folklóru zbieral aj ľudové piesne. V rokoch (1863-1868) zozbieral 282 vianočných piesní, pastorál s množstvom textových variantov. Zbierka je unikátnym dokladom ľudovej tvorivosti i tvorby umelej poznačenej vplyvom baroka a raného klasicizmu. Andrej Kmeť sa ako intelektuál zaujímal o celý hmotný a duchovný svet obklopujúci človeka, zanechal po sebe jedinečné dedičstvo a vytýčil aj smer, akým treba vykročiť pri jeho zveľaďovaní. Jeho pričinením v roku 1893 znikla Muzeálna spoločnosť, ktorej sa stal predsedom. Zo zbierok Vianočných nápevov Andreja Kmeťa si zasluhujú pozornosť tri pastorely z cyklu Bardejovské pastorely, ktoré boli objavené v roku 1990 muzikológom PhDr. F. Matušom. Textová zložka prezrádza, že autor sa inšpiroval Vergíliovou tvorbou a tvoril ešte pred zrodom Bernolákovej slovenčiny.

Hudobná zložka pastorál potvrdzuje, že autor čerpal z pastierskej kultúry. Sú v nej motívy pastierských signálov, ľudových kolied ba i poľskej a rusínskej folklórnej tvorby. To všetko naznačuje, že dielo vzniklo pravdepodobne v čase baroka.

Od roku 1973 venoval pozornosť zbierke Vianočných nápevov a piesní Andreja Kmeťa hudobný skladateľ Svetozár Stračina (1940-1996) Pri hudobnom spracovaní Bardejovských pastorell Svetozár Stračina rešpektoval ich dobový pôdorys, ale i zretelné folklórne prvky.

Rusínske obyvateľstvo prinieslo so sebou piesne cyklu jarnej kalendárnej obradnosti (*Chorovody*), ktoré majú vegetatívny charakter. (*Do sadu divčata do sadu..., A pohaňaj moja divko pohaňaj..., Hoja Ďuňďa, hoja...*).

Chorovody sú ženské kolektívne spevno-tanečné prejavy spojené s hrovými, pantomimickými a dramatickými prvkami. Ich hlavnými interpretmi boli dievky a mladé ženy, ojedinele sa zapájali i mládenci. Prevažnú časť chorovodov môžeme zaradiť k archaickým hudobno-tanečným druhom. Mali obradnú funkciu, ale uplatňovali sa aj v zábavnej funkcii – napríklad na priadkach, počas prestávok na tanečných zábavách alebo pri pasení dobytká. Pomenovanie chorovodov, resp. chorovodných hier bolo rôzne, najčastejšie ich označovali incipitmi sprievodných piesní: *Hoja, Ďuňďa, hoja; Šijeme mechy; Zlatá brána*, nazývali sa aj podľa dominantného hrového motívu či znaku: *mak; Morena; letečko; na mosty; na kráľovnu; pávička; sviečkový; parta* a iné. Základ tvorila pravidelná alebo jednotempicky rytmizovaná dôstojná chôdza, miestami zrýchlená do poklusu až behu, prizdobovaná rôznymi tanečnými prvkami a motívmi, priestorovo rozvinutá v početných a variabilných pôdorysných útvaroch: v kruhoch a rôznych krivkách, líniách, menej v krížových a voľnejších skupinových formáciách. V chorovode boli účastníčky reťazovite pospájané a postupovali dedinou po cestách a pažitách, pričom sa rôznymi spôsobmi prepletali, podchádzali pod spojenými pažami – bránami, obchádzali určité body alebo zotrvali na určitom mieste (v svadobnej či priadkovej izbe). Hudobný sprievod k chorovodom tvoril výlučne spev piesní bez sprievodu hudby, spravidla v pomalšom, prípadne mierne rýchlom tempe, prevažne s 2/4 alebo 3/4 taktom. Rozoznávame jarné alebo veľkonočné, letné a svadobné chorovody.

Proces zániku chorovodov začal v 1. polovici 20. storočia. Blízkosť hudobných motívov chorovodných piesní k detským piesňam a hrám spôsobila, že mnohé po strate obradovej funkcie a zániku zaužívaných príležitostí k tancovaniu prešli z prostredia dospievajúcej mládeže do detského repertoáru hier.

Ľudová hudba alebo hudobný folklór je hudobný žáner širokých mas obyvateľstva, často neznámych autorov, tradične zachovávaný ústnym podaním. Môže ísť o hudbu reprodukovanospevom, ale aj o nástrojovú hudbu. Hudba má v

tradičnej kultúre mimoriadny význam. Ľudová hudba a jej prostriedky sú podstatou alebo súčasťou mnohých poetických, dramatických, či pohybových foriem. Ľudová hudba je v kontraste s komerčnou a klasickou hudbou. Je spontánnym prejavom ľudovej hudobnosti. Ľudovou hudbou sa zaoberá hudobná folkloristika.

Tanec bol a stále je kultúrnym prejavom kolektívu, súčasťou a spolutvorcom spoločenského života.

Pastierske tance

Základný folklórny materiál podľa druhu výrazových prostriedkov členíme na:

1. Slovesný folklór – rozprávky, legendy, mýty, piesne, poézia.
2. Hudobný folklór – ľudové piesne, ľudová inštrumentálna hudba.
3. Tanečný folklór – tanec, ľudové hry s rytmicky vzajomným pohybom.
4. Zložené folklórne prejavy - ľudové hry, zvyky, ľudové slávnosti, dráma.

Samotný tanec delíme do troch vzájomne prepojených prúdov:

1. Tanec národný, tanečná hudba, tanečný folklór.
 - Ženské tance
Chorovody, Karička (Хороводы, Карічка)
 - Mužské tance
Hajduk, Verbunk, Sólo – Maďar, Bašistovska, Marhaňska
(Гайдук, Вербунг, Соло – маляр, Башістовска, Марганьска)
 - Párové tance
Chromka, Čardáš, Polka, Valčík, Valcer, Mazurka, Krakoviak, Kolomyjka,
Riadový tanec, Detské tance, Hry s motívom tanca
(Хромка, Кручена, Чардаш, Валчік, Валцер, Полька, Ляпкана, Черяна,
Цеперка, Мойше полька, Бринкана, Опалана, Паньска, Мазурка,
Сраковяк, Коломыйка, Рядовый, Дітячі танці, Гры з мотивом танцю).
2. Tanec spoločenský, dobový, módny.
3. Tanec scénický

Piesne pastierske a valašské (Kollár, J.: *Národne spievanky*. I. IX. PASTIERSTVO, str. 595 – 615).

Juhási, vy ste psi

Juhási, vy ste psi,	Ty brešeš jako pes,
vy ste moju lúčku,	nebola to lúčka,
moju šošovičku	ani šošovička,
vypásli.	len oves.

Ovce moje, ovce majú liate zvonce

Ovce moje, ovce majú liate zvonce,
budu mi vyzváňať, keď puojdem k frajerce.

Idu ovce, idú popod Surovinu

Idu ovce, idú popod Surovinu
hotuj, bača, kotál, variť baraninu.

Zadudaj, dudášku, na našom salášku

Zadudaj, dudášku, na našom salášku,
kým si ja donasiem cedidlo, valášku.
Zadudaj, dudášku, zadudaj valasku,
ak mi ne zadudaš, veru mi gajdy dáš.

Trebars som ja valach

1. Trebars som ja valach jen, predsa rád mám ja stav ten, žijem sobe bez starosti, v samej rozkoši, radosti, ja valášku ovčárskú nedám za húl císarskú.	2. Ráno když slunce vstává a v rose stojí tráva, tu ja s veselím spívaním do zelenej jedliny trebars som sám jediný...
--	--

Po valasky od zeme !

1. Po valasky od zeme !

Kto mi kozy zaženie ?

A ja by ti bou zahnau,

ale som sa vlka báu.

2. Hojže, hojže bača moj !

Tebe kožka a mne loj.

Tebe kožka na dudy,

a mne lojik pod zuby...

Pri tejto piesni sa **hjduchuje** t.j valasky čiže **kozacky tanec** tancuje pri gajdách, pričom sa s telom uchýleným k zemi, hneď pravá, hneď ľavá noha dopredu podľa taktu vystiera a dlaňou sa na členok tleska. Ples tento ako prostý a prirodzený, tak príliš unavujúci je.

Hej ani ja ne juhas

Hej ani ja ne juhas, hej ani ja ne bača,
išče mojo ovečky švarne dzivče zavraca.

Mojo ovce jalovy,

daju mleka jak vody,

ej, chtože mi ich podoji ?

Kiedz ja mladý parobok,

ta me boli pravý bok.

Handwritten musical score for the song "Hej ani ja ne juhas". The score is written on three systems of staves. The first system consists of two staves (treble and bass clef) with a key signature of one flat (B-flat) and a 3/4 time signature. The second system also consists of two staves with the same key signature and time signature. The third system consists of two staves with the same key signature and time signature. The score includes various musical notations such as notes, rests, and chords. Chords are labeled with letters and symbols: B, G#, Cm, F#, F, FB, cm, C#, F#, B, G#, cm, F#, B, C#. The score ends with a double bar line and the instruction "D. S. a P." (Da Capo).

Ідте вы овечкы... Обр. М. Кереканіч. Спів М. Бабяк, М. Лабік

1.4.2 Formy hudobného prejavu s dôrazom na lokálne varianty

Načrtnúť históriu takeého hudobného žánru, ktorý sa po stáročia traduje ústne, bez písomnej pomoci prechádza z generácie na generáciu, je takmer nemožné.

Skromné pramene ľudových piesni s melódiami z obdobia valašskej kolonizácie na celom

území skúmaného regiónu nestačia na plnohodnotnú rekonštrukciu dejín tohto žánru. Z

nášho aspektu Interetnická komparatistika nám umožní konfrontovať štýlové vrstvy ľudovej hudby i jednotlivé melódie a hudobné prvky s podobným prejavom iných národov. Podobnosti nám často svedčia o vzájomne prebratých formách, ktoré vznikali za podobných

historických okolnosti.

Viachlasný spev sa vďaka valašskej kolonizácii na Slovensku rozšíril v hornatých regiónoch. A práve hory vplývajú na ozvenu, či hlasovú nosnosť, čo je pri viachlasnom spevaní nesmierne dôležité. Tradícia tohto typu spievania bola daná aj psychologickými danosťami spevákov z ľudu, ich bojovnosťou, vitalitou, ovplyvnenou etnickým pôvodom a náboženským cítením, ale aj životom v tvrdých prírodných podmienkach. Podstatnú úlohu tu hrá aj hudobný folklór okolitých národov, ktoré sa podieľali na kolonizácii daného územia. Viachlas reprezentuje tak pastiersku, ako aj pastiersko-roľnícku kultúru, ktorá sa do oblasti dostala príchodom Rusínov a valašskou kolonizáciou.

Hudobné nástroje

Pastiersky hudobný štýl, ktorý sa formoval medzi 14. a 18. storočím, významne ovplyvnil hudobnú kultúru. U pastierov nachádzame archaické prvky nielen v technike výroby a výzdoby hudobných a zvukových nástrojov, ako sú zvonce, rohy, trúby, píšťaly, gajdy, ale tiež v hudobnej a tanečnej interpretácií. Celý svoj život, vo všetkých jeho podobách vyspievali pastieri v piesňach, ktoré so svojou očarujúcou prostotou a krásou zaraďujú medzi trvalé hodnoty duchovnej kultúry národa (Stračina, 1980).

Fujara už tradične patrí k salašu. Slúžila na zvolávanie oviec na holiach pri pasení, ale aj ako signálny komunikačný nástroj na vzájomné dorozumievanie sa pastierov. Tento typický slovenský ľudový drevený dychový hudobný nástroj má výnimočný, mumlavý a zádumčivý tón. Hráč na fujare často sprevádza svoju hru spevom. Fujara trombita (obr. 23) dosahuje dĺžku až 5,50 m s priemerom 200 až 250 mm. Svetová organizácia UNESCO fujaru a fujarovú hudbu zaradila od roku 2005 do zoznamu svetového ústneho a nehmotného kultúrneho dedičstva ľudstva (Novák, 2008).

V Karpatskom regióne v ľudovej hudbe rozpoznávame tri typy dialektov.

1. Гуцульський – Huculský.
2. Бойковський – Wojkovský.
3. Лемківський – Lemkovský.
(A. Leng: Slovenské hudobné nárečia. Bratislava, 1993).

1. Абов – Abov,
2. Гемер - Gemer,
3. Спіш - Spiš,
4. Шаріш - Šariš,
5. Земплін - Zemplin).

1. Autentický folklór

- Автентічний фолклор - музыка творена і інтерпретувана нешколенима музыкантами.

2. Imitovaný hudobný folklór

- Імітуваний музичний фолклор – наподобнювання гри автентичних музыкантів.

Музыка інтерпретувана школованима музыкантами на розлічні технічні уровні (народны капелы).

3. Štylizovaný hudobný folklór

- Штілізуваний музичний фолклор – автентічна музыка оброблена на розлічних уровнях гармоніцькы і формално.

4. Prekomponovaný hudobný folklór

- Перекомпонований музичний фолклор залучений композітором до скомпонованых умелецькых діл.

(Бела Келер (1820-1882) Бардеев, музыкант выкорістав русиньскы мелодії у своїх композиціях.(Béla Kéler (1820-1882) v Bardejove, hudobník). і іншы, як Б. Барток, Ш. Ладіжінський, В. Любімов).

1.4.3 Kroje a ich rozmanitosť

Téma ľudový kroj Rusínov nebola vybraná náhodne, veď ľudové kroje sú nosným atribútom ľudovej kultúry každého národa, aj národnostných menšín.

Ľudové kroje (*šaty, lachy*) slúžili ako odev, ako estetický a identifikačný prvok už z dávnych čias svojho vzniku, a to na každom stupni vývoja spoločnosti na akom naši predkova žili, záviselo to od dostupnosti prírodných materiálov, ktoré boli vhodné na vyhotovenie odevu.

Domáca výroba ľudových krojov (konope, ľan, priadza, krosná, plátno). Ťažisko domáckej výroby plátna spočívalo v tom, že plátno bolo existenčne nevyhnutným predmetom dennej potreby každého člena rodiny, ako ošatenie, posteľné oblečenie perín, podhlavníkov (*zaholovkiv*), plachiet používaných pri poľnohospodárskych prácach na nosenie zelenej trávy (*zelenica*), sena, slamy, na vrecia (*michy*) na obilie, zemiaky.

Pestovaniu konopy (*konopeľ*) a ľanu pridelovali gazdovia veľkú váhu už pri výseve, a to tým, že ich zasievali na úrodnejšie lány, aby úroda bola bohatá. Od vysiatia až po konečné spracovanie, teda pretrhávanie, vyberanie, močenie konopy a ľanu, sušenie, lámanie, česanie, pradenie, tkanie, bielenie plátna a šitie odevov, bola to robota najmä žien v rodine okrem iných robôt to bola práca celoročná.

Drevitá konopná a ľanová byľ, ktorá po vybratí z pôdy sa viazala do snopkov, ktoré sa ponechali pár dní rozložené ležať na zemi, aby sa orosili. Potom na 10-14 dní sa namočila do močila a priložila

dreveným kladami po vybraní sa osušila na slnku a v jesenných mesiacoch sa lámala, drvila na trliciach (*lamaňicjach*) prvýkrát a potom na hladniciach (*hladňicjach*).

Keď všetko, konopy i ľan bolo na trliciach ukončené, začala sa priadza (*priadivo*) česať na štíte, kde sa rozdelila na *kloču* a *priadivo*. Z priadze (*kloča*) sa priadli hrubé nite na hrubšie plátno a z priadze (*priadivo*) sa priadli tenšie na jemnejšie plátno. V zimných mesiacoch sa priadlo, snovalo a tkalo a na jar sa plátno bielilo (*bilylo na rosi*) tak, že sa prestieralo na rannú rosu po záhrade pri dome, alebo na rovnejšej lúke. Po niekoľkých dňoch bielenia sa plátno pralo na potoku v čistej vode. Po vypraní sa suché plátno stáčalo do kruhov, uložilo do skrine, alebo do lady, z neho sa potom neskôr, podľa potreby šil odev, plachty na posteľ, periny a pod..

Na výrobu domáceho plátna musela mať každá rodina svoje náradie, trlice (*lamanice, hladnice*), česák (*ščit*) na spracovanie konope a ľanu, na pradenie kudele (*kudil'i, ručna i mašynka s kolesom*) vretená, (*veretena*), motovidla (*motovylo*) na navíjanie - namotanie priadze, snovalnice na zosnovanie priadze (*osnovy*) do krosien, navíjanie nití *fajfy, cievky (špul'ak, fajfy, civky)*. Krosná si v dedine vyrábali gazdovia sami s bohatým zdobením na širších plochách krosien, k ním patrili brda (*berda*), nitelnice (*ničelnici, čonok*). Gazdine tkali najprv hrubé plátna ako (*drelich*) na nohavice, potom jemnejšie plátno s pridávaním kúpenej priadze (*pamutu*) z ktorého sa šili košeľe, (*opličata, ručniky*) a pod. Koberce sa tkali nakoniec, keď už ostatná priadza bola spracovaná na plátno.

Domáca výroba plátna v obci Pstriná sa zachovala až do 60. r. 20. storočia. V súčasnosti sa doma na krosnách ešte v niektorých rodinách tkajú koberce. Priadza na osnovu sa kupuje a na výplň – tkanie sa režú staré už nepotrebné odevné súčasti. Koberce sa používajú doma na podlahu ale aj do chrámu (cerkvi). Niektoré zdatnejšie gazdiné utkané koberce aj predávajú v obchodnej sieti.

Okrem *snovalnic* vlastnil každý gazda všetky súčasti, ktoré patria ku *krosnám* na tkanie plátna. *Snovalnice* vlastnili iba 2 - 4 rodiny. Išlo o to, že *snovalnice* pri rozložení potrebovali pomerne veľký priestor a ten v mnohých gazdovstvách chýbal, nakoľko rozmery izby boli malé a do nich sa *snovalnice* nedali rozložiť.

Brda a nitelnice si medzi sebou gazdiné požičiavali. Od šírky brda závisela aj šírka tkaného plátna (na 6 -12 pásiem).

Nitelnice sa používali pri obyčajnom plátne po 4 a pri tkaní *drelichu* na nohavice sa ich používalo 6.

Ľudový odev, alebo kroj označoval oblečenie ľudu žijúceho na dedinách, ktorý sa v minulosti zaoberal prevažne roľníctvom a pastierstvom. Kroj slúžil ako ochrana ľudského tela proti klimatickým zmenám.

Na vznik a vývoj kroja vplývali najmä domáce suroviny, druh práce a zamestnania, spoločenská a triedna príslušnosť, náboženstvo a svetonázor, styk s cudzinou a s historickou módou vyšších spoločenských vrstiev. Okrem toho naň pôsobili i spoločenské funkcie – odlišoval sa odev pracovný, sviatočný, obradový, svadobný, smútočný i na iné príležitosti. Význam mali aj biologické znaky, príslušnosť k pohlaviu (muži, ženy), vek (deti, mládež, dospelí), stav a zadelenie do rodiny (slobodní, vydaté, ženatí, vdovy).

V Šariši sa z vlny robilo domáce súkno – postav, z ktorého sa šili pre mužov nohavice „chološne“ (*Nohavký*) a vrchné oblečenie pre ženy a mužov „huňki“ (*Huni, huňanký*). Z kože kožušníci šili pre mužov a ženy kožúšky bez rukávov.

Súkno hrúbky 1,80 – 2,30 mm, hustoty 0,36 - 0,40 gr.cm, zloženie 100 % vlna, farba biela, dnes ešte vyrábajú v Rumunsku. Z ovčej alebo kozej kože sa vyrábali sitá na osievanie kukuričnej múky alebo pšenice od nečistôt. Očistená koža sa najskôr namočila aby zmäkla, natiahla sa na obruč z jedle a upevnila s koženým pásom. Dierky sa urobili kovovým pierkom, veľkosť podľa účelu sita.

Materiál na zhotovenie kroja určovali prírodné podmienky a potreby. Spracúvali sa kože a kožušiny; z ľanu, konopí a z ovčej vlny sa dorábala priadza, z ktorej sa tkali alebo pletli textílie. Najstaršie dokumenty (9. – 11. stor.) o využití a spracúvaní týchto a iných surovín (kov, drevo) na odev, ako aj predstavy o jeho formách nám poskytujú archeologické, historické, jazykové a iné pramene. Odev obyvateľstva zostal nositeľom istých archaických foriem, ktoré sa v priebehu stáročí takmer nemenili.

Medzi vývojovo najstaršie časti mužského odevu patrí plátenná košeľa a gate, súkenné nohavice a rozličné druhy trojštvrťových a dlhých kabátov (*kabanica, čuha, halena, širica, guba* a pod.), z kožušín kožúšky, kožuchy, peleríny, čiapky.

V ženskom odevu plátenná spodnica (rubáš), oplecko (rukávce), košeľa, zástera (obruštek), sukňa, čepiec, vlnené zástery, súkenné trojštvrťové kabátiky (kabanica), kožúšky a kožuchy. Sem patrí aj obuv a účesy.

Kroje sú dôkazom diferenciacie a drobenia predtým väčších regiónov na menšie podregióny, resp. ich varianty a podvarianty. Nositeľom týchto krajových alebo lokálnych špecifik je popri iných výzdobených prvkoch výšivka, jej techniky, ornamentika, farebnosť, kompozícia.

Meniace sa hospodárske, spoločenské a politické podmienky v 20. stor., no najmä obidve svetové vojny a ich dôsledky urýchlili postupný prechod od tradičného kroja k mestskému odevu, ktorý v polovici 20. stor. prenikol do všetkých oblastí Slovenska. Dnes je mestský odev prevládajúcim typom oblečenia aj na dedinách.

V oblasti so striedaním chladných a teplých ročných období, v ktorej sa nachádza aj Rusíni, je odev jedným zo základných materiálnych predpokladov existencie človeka. Teda vznikol z prirodzenej potreby chrániť sa pred vplyvom podnebia. Jeho vývoj bol spätý s hospodárskym a spoločenským vývojom celej spoločnosti. Okrem svojej základnej funkcie plnil aj mnohé funkcie spoločenské, vypovedal o dobe, o spoločnosti i konkrétnom nositeľovi jeho veku, stave, spoločenskom postavení.

Vo všeobecnosti môžeme konštatovať, že ľudový i módný odev sa sformovali v začiatkoch ľudskej histórie a odvtedy existujú vedľa seba ako dva systémy odievania. Ľudový založený na tradíciách a zachovával si etnický charakter. Módný odev, vývoj prebiehal v náhlych zmenách.

Historik Szirmay, vlastník majetkov obce Pstriná v XIX. storočí napísal:

...že Rusíni žijú veľmi biedne, z ovčej vlny vyrábajú súkna a z toho oblečenie pre celú rodinu, okrem toho z ovčej kože robia kožušanky a kožuchy na zimu po celý rok chodia bosí, alebo majú niekedy obuté bačkory...

Odev (*lachy*) možno rozlišovať podľa miesta nosenia na pracovný, sviatočný, denný, alebo podľa sezóny a materiálu. Pod pojmom *lachy* sa rozumejú všetky časti odevu mužského, ženského i detského.

Základným materiálom na zhotovenie mužského, ženského aj detského odevu bolo konopné i ľanové plátno, neplstené vlnené tkaniny, domáce súkno a kožušiny. S funkciami a materiálom ľudového odevu veľmi úzko súvisela aj jeho výzdoba, ktorá vznikala na spojoch a švíkoch drobnou výšivkou, rozrástla do širokých farebné zladených motívov a ornamentálnych kompozícií. Zdobenie odevov prevádzali ženy rôznymi výšivkami čo do farieb, ale i ornamentu. Pre celý región boli príznačné ornamentálne výšivky či už išlo o výšivku na ručníky, pilky, šatky na hlavu, vreckovky, čepce, chuščata, šurce a kabáty. Na výšivku sa používali pestrofarebné nite. Bielu niť na výšivku používali iba na svadobný kroj, blúzku, chušču a šurc.

Najstarší kroj mužov i žien bol košeľový neskôr sa jednotlivé súčasti odevu diferencovali muži nosili nohavice, (*nohavký*) gate (*gači*), košele (*soročký*) z domáceho súkna, ktoré sa nosili v domácom prostredí aj po druhej svetovej vojne. Muži ktorí z obce odchádzali za prácou do priemyselných miest už nosili mestský - odev. Deti najmä chlapci v domácom prostredí nosil výlučne odev z doma tkaného plátna

(*drelichu*) nohavice a košieľky z ľanového tiež doma tkaného plátna. Sviatočný odev sa chlapcom podľa finančných možností v rodine kupovali, biele košieľky z továrenského plátna (*patelatu*) a nohavice aké boli v predaji.

Dieťa hneď po narodení okúpali zavinuli do plienky (*pelenky*) uložili do perinky a silno obtočili (zakrútili), verilo sa, že od pevného a rovného obtočenia závisí dobrá a pekná postava dieťaťa. Na hlave dieťa nosilo čepček, často to bol dar od krstnej. Dievčatá i chlapci nosili bohato zdobené čepčky až do troch-piatich rokov. Bohaté zdobenie čepčekov a ostatného odevu deti sa robilo k vôli tomu, aby dieťa nebolo urieknuť (*nedostalo z očí*). Deťom od jeden a pol roka do šiestich rokov sa šili košieľky (*dovša soročka*) chlapcom sa šili aj nohavice (*nohavičky, gačata*). Všetky časti detského odevu šili matky, ktoré často prešivali staré už obnosené súčasti po súrodencoch.

V rámci obuvi prevládali bačkory (*bočkorý*) u mužov, žien i detí, tie chodili často bosé, iba vo sviatočný deň do chrámu (cerkvi) mali deti zakúpené topánky (*bokanči*), prípade viacdetej rodiny nosili do cerkvi striedavo jedny topánky (*bokanči*) najmä chlapci – bratia. Jednu nedeľu obúvalo do cerkvi topánky jedno z detí a druhú nedeľu druhé, ak detí v rodine bolo viac, obuv nosili i ďalší, nebralo sa do úvahy, že sú topánky (*bokanči*) väčšie, alebo tesné, len keď to nie sú bačkory.

Ženy nosili oplecka (*opličata*), lajbiky, šátky (*chustky*), (*zahartačky*) kabáty v pracovný čas z doma utkaného plátna, hlavne spodne podolky (*podilký*) a na nich vrchné kabáty. Na hlave vydaté ženy čepce a chustky (*chusčata*). Dievčatá zapletené do vrkočov vlasy a na hlave šátky chustky (*chuščata*).

Sviatočný a obradný kroj žien zachoval v sebe najviac i najdlhšie prvky ľudového odevu, čo sa týkalo strihu, materiálu a najmä výzdoby.

K odevom ktoré v sebe zachovali znaky ľudového kroja v obci Pstriná najdlhšie ešte aj po skončení druhej svetovej vojny, boli najmä súčiastky obradového odevu vo výbave nevesty (*molodici*). K obradovému odevu náležal svadobný kroj mladuchy (*molodici*) - blúzka, živôtik, kabát, zástera (šurc), šatka (*chuščata*), čepiec, ručníky pre starejšieho (starostu) a družbu, ručník na sobáš (vinčania.), ručník (do mytia). Vyšívané čepce, (*čipci*) kabáty, zástery (*šurce*), šátky (*chuščata*), ručníky (*rušnyký*), plachty na posteľ, obrusy na stoly, *pilky* na nosenie malých detí na rukách do chrámu (*cerkvi*), alebo vo sviatočné dni na Bohoslužby.

Základom ženského odevu boli najmä:

Blúzka (*blúzka*) ušitá z jemného domáceho plátna. Rukávy mierne riasene, dole ukončené výšivkou a šticherajom (*štikerajom*).

Živôtik (*lajbyk*) z lesklého tenšieho hodvábu. Zapínaný malými striebornými gombíkmi.

Vrchná sukňa (*kabat*) má 1 cm sklady (*faldy*) a dole je podšitá bielou podšivkou na 20 cm. Farby staroružová, tmavšia fialova, svetlomodrá, tmavomodrá, ružová. Spodné kabáty boli z bieleho patelatu, ktoré sa nosili o sviatočných dňoch. V pracovné dni ženy nosilo ako spodné pradlo podolky (*podilký*) ušité z domáceho plátna.

Zástery (*šurcý*) ženy nosili stále vo sviatok i v pracovnom čase, boli ušité z továrensky vyrobenej latky, ale i z domáceho plátna. zdobili ich výšivkami, rastlinného ornamentu. Často ženy zásteru (*šurc*) použili aj na prenos drobných predmetov.

Šatka (*chušča*) pokrývka hlavy, z jemného domáceho plátna bielej farby. V strede má šatka výšivku a ukončená je bielym šticherajom (*štikerajom*). Znakom vydatej ženy bol čepiec *na* hlave a tie si ženy šili na mieru svojej hlavy. Čepce boli z rôznych latick, zdobené výšivkou a pacerkami, ktoré sa nosili ako ozdoba aj na šiji, hlavne dievčatá a mladé nevesty.

Šatka (*ranclivka*) zhotovená z menších kvetinových vzorov vo farbách biela, bordó, modrá. Šatka (*ranclivka*) bola vždy ukončená strapcami z tej istej latky (lesklá hrubšia niť), a nosila sa pod lajbikom, najčastejšie o sviatočných dňoch. V zimnom období sa nosili (*chustky zahartačka*), alebo krátke kožúšky z ovčej kože, ktoré sa bohato zdobili výšivkou.

Kúpené materiály u žien prevládali ako kartún, kašmír, brokát, zamat, živších farieb z materiálov sa šili blúzky, kabáty, zástery a čepce.

V čase cirkevných pôstov, na pohreby a nosenia smútku za zomrelým členom rodiny sa v obci Pstriná nosila (čornina) najmä ženy sa obliekali do odevov čiernej farby.

Obuv (*bokanči*) čierne topánky, biele pančuchy /hrubšie/. V zime čižmy, tvrdá sára.

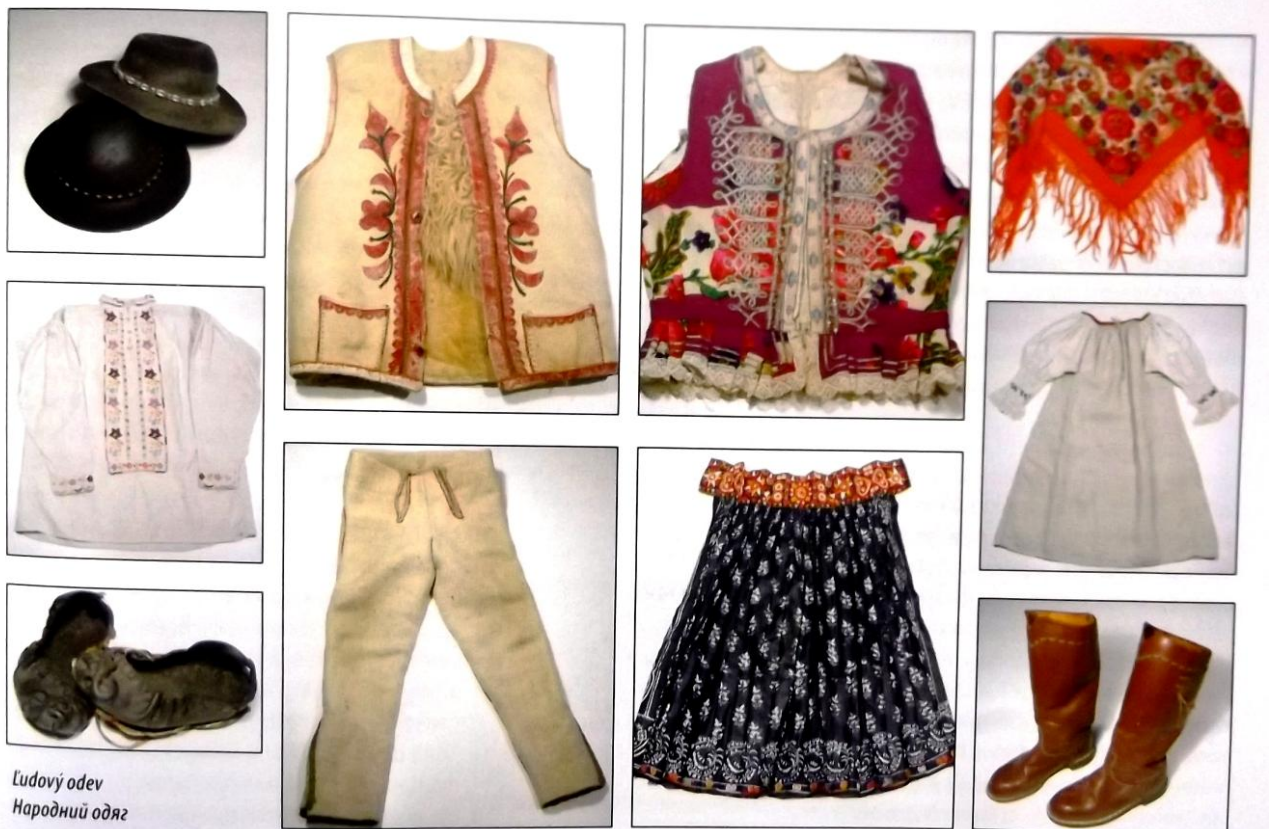
Dlhé obdobie boli však nosené bačkory, ktoré si často vyrábali sami z teľacej alebo kozej kože.

Základom mužského odevu boli:

Z najstarších odevných súčiastok v mužskom odevu je košeľa, (*soročka*), nohavice (*nohavky*), spodky (*gačeň*), kabát (*gerok*) kožušanka, kožuch, na hlave nosili muži čiapku, alebo klobúk (*kalap*) v tuhých zimách na hlave baranicu a na rukách jednorsté rukavice tie sa nosili hlavne pri práci v lese či vození hnoja na saniach.

Muži si obúvali bačkory i topánky (*bokanči*), miesto ponožiek sa nosili onuce (*onučky*). Po návrate z vojenskej služby si často muži doniesli topánky, alebo čižmy (*skrini*), tie potom muži nosili ako pracovnú obuv.

Po 2. svetovej vojne sa odevy už nakupovali v obchodnej sieti. Z tradičných ľudových odevov sa doma donosili už iba tie, čo boli v domácej zásobe, hlavne ženský odev si zachoval niektoré ľudové prvky.

Rusíni v zahraničí a ľudový kroj (Amerika, Česko, Chorvátsko, Rumunsko, Poľsko, Srbsko, Ukrajina)

Nedostatok pracovných príležitostí v karpatskom regióne, malo úrodná pôda, nútila obyvateľstvo hľadať si nové, výdatnejšie zdroje obživy. Jedna z možností bola emigrácia do Spojených štátov amerických, Kanady, Argentíny, Austrálie, Brazílie, Belgicka a Francúzska. Začiatky masovejšieho odchodu obyvateľstva, najmä mladých

ľudí za pracou, za kúskom chleba, za lepším a šťastnejším živobytím, boli v 70. rokoch 19. storočia a vrchol dosiahol pred I. svetovou vojnou.

V tejto súvislosti je potrebné pripomenúť hromadné sťahovanie - migráciu obyvateľstva za lepšími životnými podmienkami na Dolnú Zem. Migrácia prebiehala v troch etapách. Prvá etapa v čase od 1751-1780 roku. Keď administrátor Redl správca majetkov v Banate a Bačke urobí zmluvu v mene cárskej komory s Michalom Munkačiom, aby prisťahovalcov (*pereselenciv*) celkom 200 rodín Ruthenov, Uniakov doviedol na voľnú zem do Veľkého Kerestura.

Druhá migrácia, (kolonizácia) prebiehala v čase od 1848-1880 roku, udialo sa to po 100 rokoch od prvej migrácie. V tejto migračnej vlne boli prisťahovalci (*pereselenci*) z Šarišského komitatu Makovica, Bardejovského regiónu z obcí Kríže, Kružlov, Krivé, Lukov, Bogliarka, Venecia, Ľutina, Gerlachov, Ruská Voľa, Suchá i mnoho iných.

Okolo roku 1895-1899 sa k nim prisťahovala menej početná skupina Lemkov z Poľska. Prvá i druhá generácia migrantov hovorili rodným (*materinským*) jazykom, ďalšie mladšie generácie už hovorili jazykom srbochorvátskym, rodný jazyk počuli už iba v chráme (*cerkvi*) pri Bohoslužbách, v škole sa už nevyučovalo v rodnom jazyku, došlo tak ku pomerne skorej asimilácii.

Tretia vlna migrácie, ktorá prebiehala v čase 1898-1914 roku do Srimu, do Slavonií a do Bačky, prebiehala taktiež etapovite. Migrantami boli Lemkovia z Poľska, najväčšia skupina z okolia Gorlic z obcí Bortne, Lipov, Malastov, Mušinka, Ropice Ruske, ale pripájali sa k nim aj migranti z našich dedín. Táto tretia vlna migrácie si udržiavala svoje kultúrne dedičstvo, dodnes majú základne, stredne i vysoké školy, kde sa vyučuje v rusínskom i ukrajinskom jazyku, majú svoje kultúrne ustanovizne, rozhlas i televíziu, vydávajú periodickú i ne periodickú tlač, literatúru všetkých žánrov.

V súčasnosti môžeme konštatovať, že potomkovia migrantov z Karpát, z našich dedín na Dolnú Zem, žijú v Srbsku kompaktno v lokalitách: Ruský Kerestur, Kocur, Ďjurd'ov, Kula Vrbas a Novi Sad a majú najstabilnejšie garantované práva národnostnej menšiny nielen de iure, ale i de facto.

1.4.4 Charakteristické remeslá a ich produkty spojené s valašskou kultúrou

Pastierska kultúra spočíva v jedinečnom prepojení hospodárskych, ekonomických, právnych a kultúrnych oblastí. Okrem každodenných pracovných povinností, využívali pastieri čas oddychu a zimné obdobie na zhotovovanie rôznych predmetov. Pastierske umenie vzniklo na základe pevného vzťahu medzi pastierom a prírodným prostredím. Každý umelecký prejav spíňal vždy aj praktickú účelnosť. Umelecké stvárnenie a výzdoba sa prejavovala na všetkých hmotných predmetoch, ktoré pastieri denne používali. Bol to interiér koliby, zdobenie drevených nádob a pomôcok pri spracovaní mliečnych výrobkov ako sú črπάky, lyžice, soľničky. Zdobili sa pastierske palice, valašky, biče. Sami si vyšívali vlnené kapsy drevenou ihlou. Z volej kože si šili obuv - krpce. Kúpené opasky si zdobili vybíjaním cvokmi, retiazkami (Zámečníková, 2008).

V minulosti bolo hlavným zamestnaním vidieckeho obyvateľstva predovšetkým roľníctvo a v severných častiach regiónu aj chov dobytky a ovčiarstvo. Pri salašníckom chove oviec sa ľudia venovali aj spracovaniu ovčích kožušín. V Nižnom Slavkove, Olšove a v Lačnove sa špecializovali na chov volov a mladého dobytky, v Lipovciach zas na chov ošípaných. S osídľovaním územia úzko súviseli aj vzťahy a povinnosti poddaných voči

zemepánom. V podhorských obciach malo panstvo len menšie, málo úrodné polia, získané na úkor lesa.

Hlavným zdrojom obživy obyvateľstva bolo roľníctvo a dobytkárstvo, s čím sa spája široký komplex javov kultúrnej povahy. Poľnohospodárska výroba pôvodne bola zameraná predovšetkým na pokrytie vlastných potrieb roľníka, teda mala naturálny charakter. Historické doklady z konca 19. a začiatku 20. storočia, keď dochádza k zavŕšeniu stabilizácie hospodárskej štruktúry spomínanej oblasti, jednoznačne potvrdzujú prevažujúci roľnícky spôsob zamestnania obyvateľstva. Roľníctvo sa však nemohlo zaobiť bez ťažnej sily

a hnojív, čo následne podmieňovalo rozvoj dobytkárstva. Chov domácich zvierat si spätne vyžadoval primerané množstvo krmiva, ktoré sa zabezpečovalo v rámci roľníctva.

Aj samotný sortiment poľnohospodárskych plodín

v prezentovanej oblasti bol podmienený klimatickými a geografickými podmienkami. Pre vlastnú potrebu si obyvatelia pestovali rôzne obilniny, strukoviny a okopaniny. Z obilnín to boli predovšetkým ovos („oves“), jačmeň („jačmiň“, „jarec“) a raž („žyto“). V nižšie položených lokalitách sa darilo aj pšenici. Z jej jarných druhov bola tu známa „holka“ alebo „pšenopša“. Zachoval sa tu tiež archaický druh pšenice – „polb“.

V rusínskej etnokultúrnej zóne Karpát sa až do polovice 20. storočia zakonzervovalo pestovanie jednej z najvýznamnejších poľnohospodárskych plodín Kyjevskej Rusi – prosa, ktoré sa tu zachovalo pod názvom „bor“. Najčastejšie ho vysievali do paseky, t. j. rúbaniska. Až do kolektivizácie poľnohospodárstva v polovici 20. storočia v hojnej miere sa tu vyskytovala pohánka (lat. *Fagopyrum*). Táto rastlina v skúmanej oblasti je známa pod názvom „tatarka“, lebo údajne svojím zafarbením pripomína Tatárov. Pohánka – „hrečka“ sa traduje v ukrajinských etnických oblastiach odpradáva, kde sa z nej pripravujú chuťovo atraktívne jedlá.

Zo strukovín v tejto oblasti boli veľmi obľúbené fazuľa a hrach. Do polovice 20. storočia bol rozšírený taktiež bôb. V priebehu 19. storočia sa tu natrvalo udomácnili zemiaky, ktoré sa využívali v ľudovej strave a v chove dobytky. Z technických kultúr sa až do päťdesiatych rokov 20. storočia v hojnej miere pestovali konope a ľan, hlavne pre potreby domáckej výroby plátna. Zimný chov dobytky si vyžadoval veľké zásoby krmovín. S tým súvisí aj pestovanie ďateliny a lucerky.

Využitie obilnín roľníkmi sa vyznačovalo vysokou racionálnosťou. Zúžitkovalo sa doslova všetko. Slama slúžila ako krmovina pre dobytok a tiež ako podstielka. Skrmovali aj plevy. Z ražnej a niekedy aj pšeničnej slamy zhotovovali krytinu na stavby.

Samozásobiteľský spôsob života determinoval pestovanie všetkých kultúrnych plodín nevyhnutných pre život človeka.

V spomínanej oblasti sa zachovali veľmi archaické spôsoby obrábania pôdy a s tým súvisiace pracovné nástroje – pluhy, brány, kosy, srpy, cepy atď.

Základom živočíšnej výroby bol chov hovädzieho dobytku, ktorý bol orientovaný na zabezpečenie vlastných potrieb mliečnych výrobkov, mäsa, vlny, kože, hnoja, ako aj ťažnej sily.

Na začiatku 17. storočia väčšina poddaných v oblasti severovýchodného Slovenska vlastnila iba 1-2 kusy ťažného dobytku (voly, kone) a 1-2 kravy. Tento stav pretrvával až do polovice 20. storočia. Na poloninách v oblasti severného Zemplína (Dara, Prislop, Ruský Potok), ako aj Spišského Zamaguria a Levočských hôr (Jakubany, Litmanova, Závadka) bolo rozvinuté ovčiarstvo. Pasenie oviec sa praktizovalo aj na oziminách a úhoroch. Z iných zvierat sa tu chovali kone, ošipane, kozy a hydina, najmä sliedky.

Okrem malebných trvalých dedinských sídiel neodmysliteľnou súčasťou krajiny prezentovaného karpatského regiónu boli rôzne sezónne a iné stavby súvisiace s chovom domácich zvierat: koliby, stabilné a prenosné košiare, ba dokonca väčšie

stavby, ovčiarne, šopky a pod. Letné obydlia a poľné maštale – „stajni“ („šopy“, „majdany“) boli rozšírené v chotároch Zamaguria (Litmanová, Jarabina, Kamienska, Jakubany).

Značnú časť individuálnej potreby rodiny a hospodárstva napĺňala domácka výroba. Táto bola orientovaná na zhotovovanie predmetov každodennej potreby – riadu a nástrojov, ako i zabezpečenie rastlinných a živočíšnych potravinových produktov. V niektorých prípadoch produkcia domáckej výroby presahovala rámec individuálnej spotreby, čo viedlo k rozvoju remesiel. Tradície domáckej výroby a ľudových remesiel sa odovzdávali z generácie na generáciu. Dialo sa to predovšetkým v užšom rodinnom či príbuzenskom spoločenstve prirodzenou výchovou, t. j. zapájaním sa dospievajúcej mládeže do výrobných aktivít. Zvládanie domáckej výroby patrilo k nepísaným povinným základným vedomostiam. Už od malička si chlapci osvojovali všetky postupy tzv. mužských prác (stolárstvo, tesárstvo, košíkárstvo) a dievčatá tzv. ženských prác (tkanie, vyšívanie).

Domácka výroba a ľudové remeslá sa vykonávali spravidla individuálne v mieste bydliska – v obytnom dome, respektíve v niektorom hospodárskom priestore, niektoré remeslá pre potreby trhu aj v špeciálnych dielňach – kováčstvo vo vyhni zvané „kuzňa“ a pod. Tradičná domácka výroba a ľudové remeslá v sledovanej oblasti majú množstvo

podôb v závislosti od materiálu, spôsobu jeho technologického spracovania a funkčného určenia produktov. Výrobnú špecializáciu v tomto regióne do určitej miery potvrdzujú aj pomenovania jednotlivých obcí (Strigovce, Kožuchovce, Remeniny, Smolník, Vaľkovce, Vápeník, Hutka, Olejníkov, Kurov, Obručné, Helcmanovce) a tiež priezviská (Bodnár, Hončár, Gontár, Drotár, Železník, Želizňák, Zalizňák, Kapelúšar, Kovaľ, Kovač, Kožuchár, Kolesár, Košíkár, Kušník, Meľnyk, Mlynár, Obručár, Sabol, Skirňák, Skirkanyč, Smoljak, Tkač, Uhliar, Garbarčík, Švec, Švec atď.).

Výroba dreveného riadu, nádob a náradia

Podľa uvedených archívnych záznamov poddanské obce museli každoročne povinne dodávať určité množstvo rôznych výrobkov z dreva: šindle, misky, korýtka, dieže, sudy a iné. Výroba a dodávky drevených lyžíc a tanierov sa neuvádza, pravdepodobne sa vyrábali po domácky v dostatočnom množstve.

Na výrobu spomínaných výrobkov remeselníci používali hlavne mäkké drevo z jedle, lipy, javora a brezy. Na výrobu sudov používali dubové, menej jasenové a brestové drevo. Na vozy, kolesá a iné poľnohospodárske zariadenia bol najvhodnejší materiál z bresta, jaseňa, sčasti hrab a breza.

Niektoré obce boli povinné dodávať drevené obruče na sudy a dieže. Tie sa vyrábali z brezy, liesky, ale aj z lipy a jaseňa, menej z mladých jedlí. Na výrobu obručí sa vyberali špeciálne, rovné, bezhrčaté kmene.

V niektorých odľahlejších dedinách by sa mali nájsť pôvodné tokárske a iné drevoobrábacie pomôcky a zariadenia.

Výroba šindľov

Výroba šindľov patrila medzi prvoradé drevárske povinnosti remeselníkov v obciach. Až do 19. St. prevládali v regióne dva základné druhy strešnej krytiny: u chudobnejších občanov viazané slamené snopce, na budovy panstva a v mestách i na cirkevné budovy sa používal ručne vyrábaný šindel.

V každej poddanskej obci boli 1-3 šindliari. Šindliar z obce Nižný Komárnik (okres Svidník), ktorý žil ako posledný šindliar v okolí po druhej svetovej vojny o výrobe šindľov povedal: Na šindle sa vyberali k tomu vhodné jedle jednotlivo, nie z rúbaniska. Vhodnosť dreva sa zisťovala poklepaním na strom sekerou. Najvhodnejšie boli jedle s pravidelnou korunou tenkými konárkami, s rovnakou hrúbkou kmeňa od pňa nahor. Pri poklepaní zvuk musel byť čistý. Hrúbka stromu mala byť okolo 40 cm. Po zoťatí aj na pni muselo byť drevo pravidelné nie riedke ani husté ročné kruhy.

Kmeň rozrezal na klátiky, tieto rozštiepal na štiepance. Na opracovávanie šindľov používal obojručný nôž a špeciálny nožík na vyhlbenie drážiek.

Z jedného stromu sa dalo vyrobiť 1000 až 1200 šindľov, denne 120-150 kusov. Cez jednu zimu na to stačilo vybrať 8-10 jedlí, aby sa vyrobilo 10000 šindľov.

Píly

V archívnych dokumentoch Makovického panstva sa uvádza pomerne veľa píl. Len od Svidníka po Duklu sa spomínajú píly vo Svidníkoch. Krajnom Čiernom, Hunkovciach, Nižnom a Vyšnom Komárniku a Krajnej Bystrej. Píly v oboch Komárnikoch a v Krajnom Čiernom sa spomínajú už v roku 1619. Z tohto obdobia je len málo zmienok o existencii píl aj v oveľa skôr osídlených častiach Slovenska.

Väčšinou to boli menšie píly. Väčšie píly, spojené s mlynom, sa spomínajú len vo Svidníkoch.

Na zvýšenie počtu píl, hlavne malých mohlo prispieť aj opätovné osídľovanie územia v polovici 17. Storočia potom, čo sa skončil hromadný útek obyvateľstva z mnohých obcí Makovického panstva v rokoch 1711-1714 pred poľskými nájazdmi a cisárskymi armádami. Keď sa obyvateľstvo začalo vracieť do zničených obcí, budovanie malých píl malo pomôcť pri urýchlenej opätovnej výstavbe zničených obcí a osád.

2. Inventarizácia prírodných zásob spojených s prírodným dedičstvom pohraničného regiónu Prešovského kraja

2.1 Príroda pohraničného regiónu Prešovského kraja

2.1.1 Prírodné pamiatky a jedinečnosti pohraničného regiónu

Najcennejšou devízou územia je vysoko hodnotná, zatiaľ relatívne málo narušená horská i podhorská krajina osobitá nielen v celoslovenskom, ale i stredoeurópskom kontexte, poskytujúca nevšedné turistické a rekreačné vyžitie v prírodnom prostredí. Na území Prešovského kraja sa nachádza, resp. do tohto územia plošne zasahuje, päť národných parkov: Tatranský národný park, Pieninský národný park, Národný park Nízke Tatry, Národný park Slovenský raj a Národný park Poloniny a dve chránené krajinné oblasti Východné Karpaty a Vihorlat a nachádza sa tu 180 chránených území menšieho plošného rozsahu.

Na území Prešovského kraja sa nachádzajú významné zdroje prírodných liečivých

vôd s celoslovenským významom v Bardejovských Kúpeľoch a Vyšných Ružbachoch, s regionálnym významom v Novej Ľubovni, Malom Sulíne, Červenom Kláštore i mnohé pramene minerálnych vôd s lokálnym významom. Kúpeľnými strediskami celoštátneho významu sú Vysoké Tatry, Vyšné Ružbachy a Bardejovské Kúpele. Geotermálne vody sa vyskytujú vo Vyšných Ružbachoch a vo Vrbove. Dôležitým lokalizačným činiteľom sú vodné nádrže Domaša a Starina situované v atraktívnom prírodnom prostredí.

2.1.2 Inventarizácia prírodného dedičstva

Tatranský národný park (TANAP)

Najstarší národný park na Slovensku. Tvorí ho najvyššia horská skupina v karpatskom oblúku s najvyšším vrcholom - Gerlachovským štítom (2655 m n.m.). Člení sa na dva základné podcelky - Východné Tatry (Vysoké a Belianske Tatry) a Západné Tatry. Národný park bol vyhlásený 01.01.1949. Jeho celková výmera je 73 800 ha, ochranné pásmo 30 703 ha. Rozloha na území Prešovského kraja je 48 818 ha. Nachádza sa v okrese Poprad a Kežmarok. Jedná sa o biosférickú rezerváciu. Dve tretiny územia národného parku pokrývajú prevažne smrekové a jedľovo-smrekové lesy. Vzácný je tu výskyt tatranských a karpatských endemitov a glaciálnych reliktov.

Tvorí ho najvyššia horská skupina v karpatskom oblúku. Najvyšším vrcholom je Gerlachovský štít (2655 m n. m.). Územie národného parku slúži okrem svojho hlavného poslania, ktorým je ochrana mimoriadnych porodných hodnôt územia, aj pre potreby rekreácie, športu, poznávania, liečby a turistiky. Ročne navštívi národný park takmer päť miliónov návštevníkov, sieť turistických chodníkov má dĺžku cca 600 km. Spolu s poľským národným parkom sú Tatry od roku 1993 biosférickou rezerváciou UNESCO. Vo Vysokých Tatrách je viac ako 170 horských jazier ľadovcového pôvodu, horské vodopády, jaskyne.

Národný park Nízke Tatry (NAPANT)

Národný park bol vyhlásený v roku 1978. Je to jeden z najväčších národných parkov na Slovensku. Jeho celková výmera je 72 843 ha, ochranné pásmo 110 162 ha. Rozloha na území Prešovského kraja je 5 736 ha. Nachádza sa v okrese Poprad. 90 % územia národného parku tvoria lesy. V národnom parku je početný výskyt krasových javov s viacerými jaskyňami. Vyskytujú sa tu druhy typické pre podmienky chladnej klímy.

Pieninský národný park (PIENAP)

Národný park bol vyhlásený v roku 1967. Ide o jedno z najstarších cezhraničných chránených území. Nadväzuje na poľský Pieninski Park Narodowy. Pieninský národný park je hornaté územie v bradlovom pásme Pienin. Jeho pestrá horninová skladba,

ktorá sa odrazila tiež do osobitého geomorfologického vývoja, podmienila vznik ojedinelého reliéfu bradiel, skalných stien a vežičiek. Jeho celková výmera je 3 750 ha, ochranné pásmo 22 444 ha. Celý národný park sa nachádza na území Prešovského kraja a to v okresoch Stará Ľubovňa a Kežmarok. Oblasť je približne v strede prerezaná hraničnou riekou Dunajec s hlbokou prielomovou dolinou, ktorá má bohaté turistické využitie.

Pieniny sú územie, ktoré je príznačné svojou malebnou krajinou so zachovanými prvkami ľudovej architektúry, úzkymi švíkmi políčok pretkávaných strmými medzami, lesíkmi, ktoré na hrebeňoch dopĺňajú hlboké lesy.

V území PIENAP-u bolo vyhlásených celkom 19 osobitne chránených častí prírody v kategóriách prírodná rezervácia, prírodná pamiatka, chránený areál a skupiny chránených stromov.

Na území NP sa nachádzajú národné prírodné rezervácie: Prielom Dunajca, Prielom Lesníckeho potoka, Haligovské skaly, národná prírodná pamiatka – jaskyňa Aksamitka, prírodná rezervácia – Kamienska tisina a chránený areál – Pieninské lipy. Na území ochranného pásma sa nachádzajú prírodné rezervácie: Malé jazera, Veľké Osturnianske jazero, Jezerské jazero a prírodná pamiatka Jazero. Najväčšou atrakciou pre turistov je splav Prielomu Dunajca na drevených pltiach, jazda na kočoch a turistické prechádzky a výstupy.

Národný park Poloniny

Národný park bol vyhlásený v roku 1997. Jeho celková výmera je 29 805 ha, ochranné pásmo 10 973 ha. Národný park Poloniny leží v severovýchodnej časti Slovenska na hraniciach s Poľskom a Ukrajinou. Orograficky patrí do subprovincie Východné Karpaty, oblasť Poloniny, celku Bukovské vrchy, geologicky do jednotky dukliansko-bukovského flyša. Celý národný park sa nachádza na území Prešovského kraja a to v okrese Snina. V národnom parku dominujú bukové a jedľovobukové lesy, charakteristické sú horské lúky – poloniny. Najvyššia koncentrácia prírodných lesov (pralesov). Medzinárodný výbor organizácie UNESCO zaradil slovensko-ukrajinské bukové pralesy medzi 166 lokalít svetového prírodného dedičstva. Karpatské bukové pralesy sú výnimočné tým, že vytvárajú reťaz "ostrovov" pôvodného prírodného lesa,

ktorý tu rástol tisícky rokov. Ide o vzácny prípad ukážok pralesov na relatívne malom území. Sú tu storočné jedle, buky, javory a veľké množstvo mŕtveho dreva, ktoré predstavuje živnú pôdu pre tisícky húb a útočisko pre vzácných operencov. Množstvo chránených druhov, ktoré sú inde ohrozené vyhynutím alebo vyhynuli, sa tu stále nachádza. Vyskytujú sa tu východokarpatské endemity, územia s reštitúciou zubra hrivnatého.

Národný park Slovenský raj

Národný park bol vyhlásený v roku 1988 (chránená krajinná oblasť r. 1964). Národný park Slovenský raj sa rozprestiera v severovýchodnej časti Slovenského rudohoria. Na prírodné hodnoty a krásy mimoriadne bohaté svojrázne územie s komplexom ihličnatých a listnatých lesov sa nachádza na pôvodne súvislej, eróziou rozbrázdenej plošine. Jeho celková výmera je 19 763 ha, ochranné pásmo 13 011 ha. Rozloha na území Prešovského kraja je 5 004 ha. Nachádza sa v okrese Poprad. Jedná sa o jedinečné územie Západných Karpát, s výskytom lesných, skalných, lúčnych a mokradných biotopov v krasovom území. Môžeme tu obdivovať hlboké kaňony, rokliny, vodopády, povrchové krasové javy a podzemné priestory s kvapľovou a ľadovou výzdobou.

Chránené krajinné oblasti v Prešovskom kraji

Chránená krajinná oblasť Východné Karpaty

Chránená krajinná oblasť bola vyhlásená v roku 1977. Chránená krajinná oblasť Východné Karpaty tvorí severozápadnú prihraničnú časť z územia pôvodnej chránenej krajinej oblasti, ktorá nebola začlenená do národného parku Poloniny. Jej výmera je 25 307 ha. Celá chránená krajinná oblasť sa nachádza na území Prešovského kraja a to v okresoch Svidník, Humenné, Snina, Stropkov a Medzilaborce. Oblasť sa vyznačuje bohatými lesmi, ktoré sú hlavným ekostabilizačným prvkom krajiny a vhodným prostredím pre rastlinstvo a živočíšstvo viazané na lesné prostredie. Najcennejšou časťou CHKO je prírodná rezervácia Hostovické lúky, ktoré sú známe najmasovejším výskytom kosatca sibírskeho na Slovensku. Na území CHKO sa nachádzajú dve národné

prírodné rezervácie: Dranec, Čertižnianske lúky, Hostovické lúky, Beskydy, Miroľská slatina, Haburské rašelinisko a Pod Demjatou.

CHKO je bohatá na lesy, prevažujú bučiny, preto tu prevládajú lesné rastlinné a živočíšne spoločenstvá. Vyskytujú sa tu aj slatinno-rašelinné spoločenstvá. Pôvodné lesné porasty sú vhodným prostredím pre chránené a ohrozené živočíchy, z ktorých tu žije napríklad vlk, rys a medveď.

Chránená krajinná oblasť Vihorlat

Chránená krajinná oblasť bola vyhlásená v roku 1973 na ochranu sopečného pohoria Vihorlat. Jej výmera je 25 350 ha. Rozloha na území Prešovského kraja je 6 577 ha. Nachádza sa v okresoch Humenné a Snina. Vihorlat je napriek nevelkej rozlohe a nadmorskej výške imponantné sopečné pohorie. Vypína sa nad

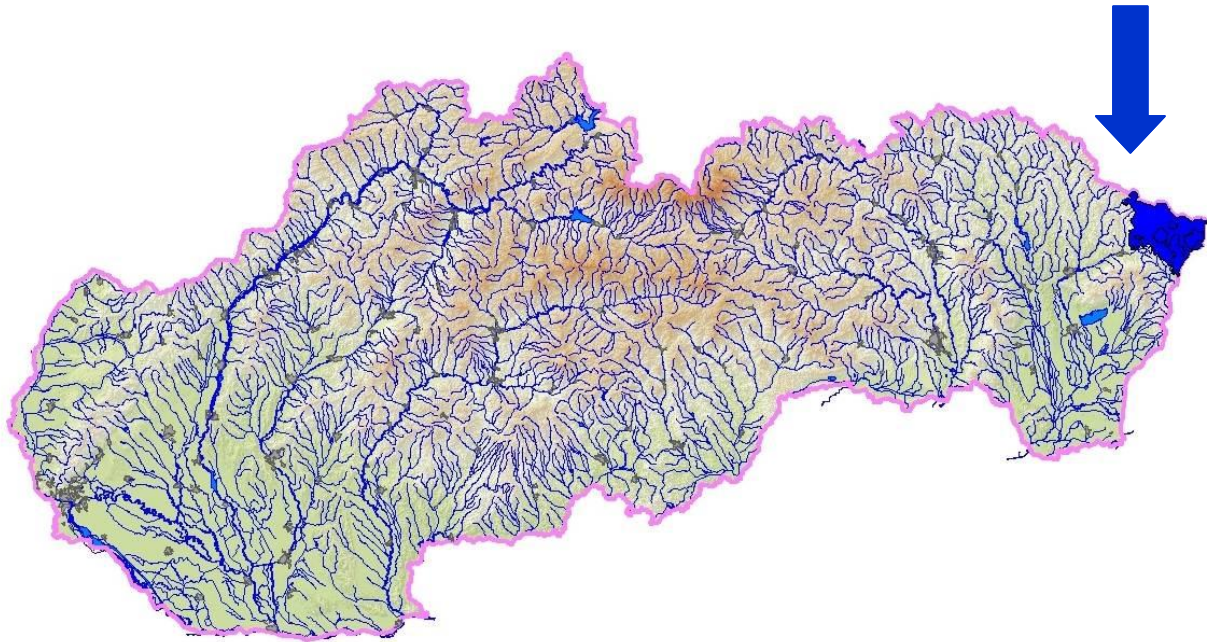

rozsiahlou Východoslovenskou nížinou a jeho najvyššie vrcholy presahujú výšku 1 000 metrov. Vihorlat patrí medzi najlesnatejšie pohoria Slovenska s prevahou listnatých, najmä bukových lesov.

Dominantou pohoria a zároveň miestom s nádherným výhľadom na okolie Sniny je vyvreninový andezitový útvar Sninský kameň (1005 n n.m.). V komplexe sopečného pohoria majú významné postavenie aj jazerá. Najpozoruhodnejšou prírodnou zaujímavosťou a ozdobou pohoria Vihorlat je jazero Morské oko (619 m n. m., 13,8 ha, max. hĺbka 25,10 m) nachádzajúce sa v bývalej sopečnej kaldere pod Sninským kameňom.

V Bukovských horách a Nízkych Beskydách nájdeme mnohé prírodné pamiatky neživej prírody. Sú to odkryvy, eratické (bludné) balvany, skalné steny, vodopády, vodné zdroje, prielomy, kaskády riek a iné zaujímavé druhy zemského povrchu.

Národný park Poloniny

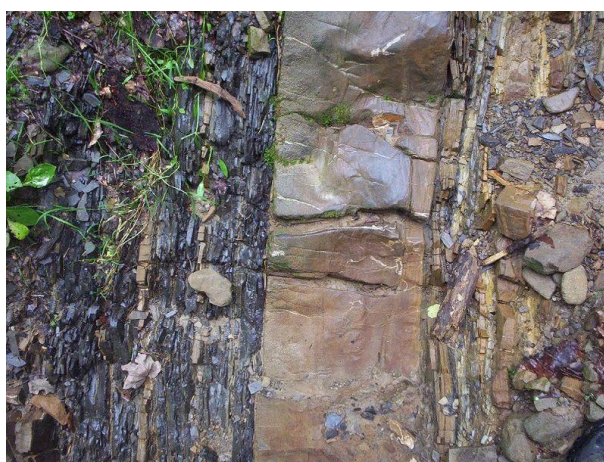
Územie Národného parku Poloniny sa nachádza v najvýchodnejšej časti Slovenska. Z hľadiska regionálneho geomorfologického členenia Slovenska patrí prevažná časť územia do oblasti Polonín, južný okraj územia zasahuje do oblasti Nízke Beskydy. Tieto oblasti sú súčasťou subprovincie Vonkajšie Východné Karpaty. Oblasť Poloniny, ktorých hlavná časť sa nachádza na území Ukrajiny a Poľska, tvorí na našom území celok Bukovské vrchy, ktoré tvoria podcelky Bukovce a Nastaz. Oblasť Nízke Beskydy reprezentuje celok Beskydské predhorie zastúpené podcelkom Ublianskou pahorkatinou, ktorá tvorí južnú hranicu územia. Západnú hranicu predstavujú Nízke Beskydy – ich celok Laborecká vrchovina. Severnú hranicu územia NP Poloniny tvorí hraničný hrebeň s Poľskom s kótami výraznejšie prekračujúcimi nadmorskú výšku 1000m – Strop (1012), Kruhliak (1100), Pľaša (1162), Ďurkovec (1188), Hrubky (1186) a Kremenec (1210). Vrch Kremenec je najvyšším bodom v celej východo – karpatskej provincii zasahujúcej na územie Slovenska, najvýchodnejším miestom nášho štátu a zároveň trojhraníčným cípom, v ktorom sa stretávajú hranice Slovenska, Poľska

a Ukrajiny. Východnú hranicu NP Poloniny tvorí hraničný hrebeň s Ukrajinou s masívmi Stinská (1092) a Rožok (793). Masívy Veľkého Bukovca (1012), Malého Bukovca (Stolová 932), Kučalaty (917), Nastazu (Stredný grúň), Magury (655) a Skury (857) spolu s pohraničnými hrebeňmi uzatvárajú vnútrohorské kotliny – Ruskú, Runinskú, Sedlickú a Uličskú, resp. úzke erózne – denudačné brázdy.

Geologická štruktúra

Územie NP Poloniny je podľa geologického členenia Slovenska súčasťou duklianskej jednotky flyšového pásma, ktorú budujú sedimentárne (usadené) horniny strednej kriedy (druhojory – cenoman) až paleogénu (treťohory – spodný oligocén), tvorené rytmicky sa striedajúcimi vrstvami prevažne ílovcov a pieskovcov, menej siltovcov, konglomerátov, rohovcov, pelokarbonátov, slieňovcov, zlepcov, resp. vápencov. Horniny sa usadzovali vrstvu za vrstvou veľmi dlhú dobu v období pred 70 mil. – 42 mil. rokov, keď územie Slovenska bolo zaliate prehistorickým flyšovým morom Tethys. Súvrstvie hornín tvorí pozostatok dna spomínaného mora, na niektorých miestach dosahujúce mocnosť až viac ako 5 000 m. Duklianska jednotka je tvorená viacerými vrstvami, ktoré sa navzájom líšia vekom, zložením, zrnitosťou a farbou podľa meniacich sa podmienok v priebehu usadzovania hornín (pohyb kontinentov, ústup mora). Najstaršie sú lupkovské vrstvy, tie prechádzajú do cisnianskych vrstiev, vyššie sú podmenilitové vrstvy, nad nimi menilitové vrstvy, a vrchné vrstvy súvrstvia dukliankej jednotky tvoria najmladšie čergovské vrstvy. Flyšové horniny sú často prekryté mladšími kvartérnymi (štvrtohornými) sedimentami rôzneho charakteru a hrúbky. Jednotlivé flyšové formácie boli intenzívne prevrásnené horotvornými pohybmi do synklinálnych a antiklinálnych pruhov a šupín s prevládajúcim smerom SZ – JV a tektonicky rozčlenené. Po tektonickej stránke má dukelská jednotka príkrovovú stavbu. Jednotlivé súvrstvia, najmä vo východnej časti územia sú charakterizované brachyvrásovými štruktúrami. Môžeme tu rozlíšiť brachyantiklinály tvoriace v prevažnej miere horské chrbty (Malý a Veľký Bukovec, Nastaz, Skura) a brachysynklinály tvoriace medzihorské kotliny (Ruská, Uličská, Sedlická a Runinská), resp. rôzne široké doliny a erózne – denudačné brázdy. Výrazným tektonickým prvkom je sigmoidálny ohyb duklianskej jednotky medzi Ruským a Stakčínom, ktorý tvorí hranicu medzi východnou a západnou

časťou duklianskej jednotky a poukazuje na hlboko založený priečny zlom. Na tomto zlome bola v dávnej minulosti vyzdvihnutá celá flyšová štruktúra vo východnej časti oproti západnej časti. Štruktúrna a litologická pestrosť spolu s eróznym účinkom horských tokov má za následok vývoj svahových porúch – blokových zosuvov. Výsledkom týchto procesov sú skalné steny ako Jarabá skala, Oreničova skala a Borsučiny. Intenzívne zvetrávanie podmienilo na svahoch vznik mocných pokrovov skalných sutí a má za následok intenzívnu eróziu na svahoch, ktorá sa prejavuje výmoľmi a zemnými prúdmi.

Morské dno – zárez cesty

Flyš

Reliéf

Reliéf NP Poloniny patrí k hornatinám s výrazne členeným povrchom, v ktorom sa striedajú výrazné chrbty s hlbokými dolinami a charakteristickými pre celé Východné Karpaty malými kotlinkami a brázdami. V chrbtoch a rázsochách sú významným prvkom oblé, miestami až skalné, nad okolitý terén vystupujúce kopce (tvrdoše) a hlboké zníženy – sedlá, z ktorých najvýraznejšie je Ruské sedlo ležiace vo výške 797 m v pramennej oblasti Cirochy, v hraničnom chrbte s Poľskom. Reliéf NP Poloniny je výsledkom pôsobenia endogénnych procesov – vrásnenie a následné tektonické pohyby (pohyby zemskej kôry), ako aj procesov exogénnych – erózie (zvetrávanie), denudácie (forma erózie) a akumulácie (nahromadenie materiálu) a antropogénnych procesov (spôsobených ľudskou činnosťou). Vrásnenie sa prejavilo formovaním horských chrbtov a kotlín. Tektonické pohyby sa prejavili vo forme zlomovej tektoniky, ktorej výsledkom bolo rozlámanie územia v dielčie kryhy a jeho celkové vyzdvihnutie. Výsledkom erózie

a denudácie sú zarovnané povrchy, doliny, periglaciálne (formované ľadovcom) hôrky, tvrdoše a sedlá. Erózne – akumulčné procesy formovali riečne nivy, riečne terasy a zosuvy. Procesmi akumulácie boli formované náplavové kužele a delúviá (svahové sedimenty). Výsledkom antropogénnej činnosti sú kameňolomy, štrkoviská, násypy, turistické trasy a lesné cesty.

Jaskyne

V dôsledku tektonických porúch, vodnej a veternej erózie vznikli na území NP Poloniny pseudokrasové jaskyne. Doteraz bolo objavených šesť jaskýň, ktoré nie sú sprístupnené pre turistiku. Jaskyňa Rupa je vytvorená na gravitačnej poruche, nachádza sa neďaleko kóty Rypy (1002) blízko slovensko – poľskej štátnej hranice a má dĺžku 11,3 m. Zvyšné jaskyne sú sústredené v masíve Stinská, ktorým prechádza slovensko – ukrajinská štátna hranica. Všetky tieto jaskyne sú časťou jedného svahového zosuvu, ktorého odtrhová hrana je dlhá niekoľko stoviek metrov. Nachádza sa tu najdlhšia jaskyňa NP Poloniny, ktorou je Ďakova jaskyňa s dĺžkou 126,5 m, ďalej Pustajova jaskyňa dlhá 28 m a dve kratšie jaskyne vytvorené medzi blokmi pieskovcov – Studená jamka I s dĺžkou 10,2 m a Studená jamka II s dĺžkou 5,8 m. Poslednou zo spomínaných je spoločná slovensko – ukrajinská jaskyňa Kňahyňa s dĺžkou 60 m. Všetky tieto jaskyne majú obrovský význam, predovšetkým z hľadiska ochrany netopierov.

Klíma

Z hľadiska klimatických pomerov sú na území NP Poloniny zastúpené všetky klimatické oblasti – teplá, mierne teplá a chladná oblasť. Pestré klimatické pomery sú podmienené rozmanitosťou reliéfu. Územie patrí z veľkej časti do chladnej klimatickej oblasti, v kotlinách je mierne teplá, vlhká klíma. Priemerné ročné teploty predstavujú 8 – 4 °C a priemerné ročné zrážky od 800 do 1 000 mm. Snehová pokrývka trvá od novembra do apríla, v hrebeňových polohách vyše 160 dní. V smere vetra sa neuplatňuje orografia a v početnosti sa pridružuje aj SZ, JZ a SV prúdenie.

Pôda

Na vzniku pôd v NP Poloniny sa spolupodieľali rôzne pôdotvorné činitele ako tvar reliéfu, nadmorská výška, klíma, biotické činitele (rastlinstvo a pôdne organizmy) a antropogénne faktory. Ich vplyvom vznikli rôzne druhy pôd. Pôdy sú zastúpené v prevažnej miere hnedými pôdami nenasýtenými, sprievodné sú rankre. V nivách väčších tokov sa nachádzajú surové až hnedé nivné pôdy. Vápnitejšie polohy flyša sú zastúpené pararendzinami. Špecifické vlastnosti flyšového materského substrátu podmienili vznik pôd, ktoré sú náchylné na eróziu. To sa prejavuje častým výskytom zosuvov pôdy v záujmovom území, ktoré vznikajú v súčinnosti s intenzívnymi krátkodobými dažďami, členitosťou reliéfu a neuváženými zásahmi človeka do krajiny.

Vodstvo

Riečny systém NP Poloniny patrí do povodia rieky Bodrog a vytvára typickú vejárovitú sústavu vodných tokov s množstvom malých prítokov. Záujmová plocha územia zahŕňa časť pramennej oblasti riek: Uhu s pravostrannými prítokmi Uličkou a Ubliankou a Laborca s ľavostrannými prítokmi Cirochou a Udavou. Na západe je osou hydrografickej siete Cirocha, ktorá odvodňuje územie na západ od Bukovských vrchov. Najväčšia časť územia je odvodňovaná Uličkou a jej hlavnými prítokmi, ktorými sú Zbojský potok, Príslopský potok a Ruský potok. Slovensko – poľský hraničný hrebeň v rámci územia je európskou rozvodnicou Baltického a Čierneho mora. Vďaka neustále

živej eróznej činnosti vytvára rieka Udava vo svojej pramennej časti zaujímavý hydrograficko-morfologický jav, t. j. prebiehajúci proces pirátstva oproti trom susedným poľským tokom: Solinke, Oslawe a Balnici. To sa prejavuje pomalým postupným prekladaním rozvodnice vždy ďalej na sever na Vodná nádrž Starina

vonkajšiu stranu karpatského oblúka. Na rieke Cirocha bola v roku 1987 vybudovaná Vodárenská nádrž Starina o celkovom objeme 59,8 mil. m³ vody, s celkovou plochou 240 ha a výškou hrádze 50 m. Voda z nej sa používa na zásobovanie miest Snina, Humenné, Vranov nad Topľou, Košice, Prešov a príslušných sídiel v ich okrese. Kvôli výstavbe VN Starina a zabezpečeniu kvalitnej a nezávadnej vody bolo nevyhnutné vysídliť obyvateľov 7 obcí.

Maloplošné chránené územia v Národnom parku Poloniny

Národné prírodné rezervácie (NPR):

1. **NPR Havešová** – nachádza sa v katastrálnom území Kalnej Roztoky a Stakčinskej

Roztoky a má výmeru 171,32 ha. V nadmorskej výške 450-740 m sa zachovali pôvodné pralesovité bukové porasty s vtrúsenými drevinami, ako sú javor horský, brest horský a jaseň štíhly. Územie je významným

hniezdnym biotopom vtákov viazaných na pralesovité porasty, ako sú sova dlhochvostá, holub plúžik a iné. NPR Havešová má veľký význam pre vedecký výskum pôvodných lesných spoločenstiev s využitím v lesnom hospodárstve. Vyhlásená v r.1964.

2. **NPR Pľaša** – má výmeru 110,80 ha. Nachádza sa v katastrálnom území Ruského.

Pôvodné prirodzené lesné porasty buka s prímiesou javora horského a jarabiny vtácej zaberajú pohrebeňové svahy a okolie kóty Pľaša (1 162 m n.m.). Z východokarpatských druhov tu nájdeme rásť čemericu purpurovú typickú pre toto územie. Vo vrcholových lúčnych spoločenstvách hniezdi ľabtuška vrchovská a v starých bütľavých stromoch bukových javorín muchárik bielokrký. Vysoká úživnosť spoločenstiev podmieňuje výskyt jelenej zveri. Hlavný chrbát je obľúbeným prechodom vlka a rysa. Vyhlásená v r. 1967.

3. **NPR Riaba skala (Jarabá skala, Rabia skala)** – sa nachádza v katastrálnom území Zboja a Runiny a má výmeru 359,94 ha. Pôsobením geologických, geomorfologických, klimatických a biogeografických činiteľov v nadmorských výškach 1000 –1188 m sa vytvorili výnimočné prírodné podmienky na rozšírenie významných rastlinných a živočíšnych spoločenstiev. Pravdepodobne v postglaciálnom období sa odtrhol horský svah, vytvorila sa skalná stena s obnaženými čelami flyšových sedimentov, pieskencov a ílovcov a na jej úpäť sa nahromadila obrovská balvanovitá sutina. Významnou súčasťou tohto územia sú horské lúky nad hornou hranicou lesa – poloniny. Vyhlásená v r.1964. Oreničova skala – dnes súčasť NPR Riaba skala. Vznikla na ochranu ojedinelého skalného útvaru vo flyšovej časti Východných Karpát (v území so zachovalými krajinárskymi a prírodnými hodnotami) na vedecko-výskumné, náučné a kultúrno-výchovné ciele. Celková výmera je 8,25 ha.

4. **NPR Rožok** – sa nachádza v katastrálnom území Uliča a Uličského Krivého s výmerou 67,15 ha. Zachovali sa tu pralesovité porasty buka s vtrúseným javorom horským.

Rôznoveké, hrúbkové i výškové diferencované porasty sú v rôznych vývojových štádiách pralesa. Z vtákov tu hniezdi napríklad sova dlhochvostá. Pod hrebeňom je zvýšený výskyt nitrofilných druhov, najmä bažanky trvácej.

Územie má mimoriadny význam pre zachovanie biogeocenóz kvôli komplexnému prírodovednému výskumu najmä pre potreby pestovania lesov. Vyhlásená v r. 1965.

5. **NPR Stinská** – sa nachádza v katastrálnom území Zboja na výmere 90,78 ha. Leží v hrebeňovom a podhrebeňovom pásme vrchu Stinská (1 093 m n.m.). Chránené územie tvoria lesné komplexy a vrcholové lúky v jedľovo-bukovom a smrekovo-jedľovo-bukovom vegetačnom lesnom stupni. Medzi najznámejšie druhy rastlín chráneného

územia patrí endemitu Východné Karpát iskerník karpatský, ktorý rastie na Slovensku iba v tejto lokalite. Na území má veľký zoografický význam výskyt východokarpatských taxónov. Vyhlásená v r. 1986.

6. **NPR Stužica** – nachádza sa v katastrálnom území Novej Sedlice a má výmeru 761,49 ha. Patrí medzi najvýznamnejšie chránené územia na celom Slovensku. Jej význam spočíva v zachovalosti pôvodných lesných porastov s pralesovitou štruktúrou na veľkej rozlohe, so značným výškovým rozpätím a členitým reliéfom na rozhraní Východných a Západných Karpát. Nachádzajú sa tu typické bučiny, jedliny, bukové javoriny a jaseňovité javoriny. V rezervácii trvale žije medveď, vlk a v poslednom období aj zubor hôrny. Vyhlásená v r. 1965.

7. **PR Pod Ruským (Lúky pod Ruským)** – leží v katastri obce Ruské a na výmere 11,14 ha. Územie tvoria prirodzené lúčne spoločenstvá vlhkých podmäčianých lúk až mokradí na nive rieky Cirochy. Celkový charakter vegetácie udávajú vysoké byliny močiarnych a mokradových spoločenstiev, ako sú pichliač potočný, čerkáč obyčajný a iné. Z východokarpatských druhov sa tu vyskytuje klinček bradatý nakopený. Mokré lúky, mokrade a slatiny sú biotopom mnohých ohrozených druhov vlhkomilného lúčneho hmyzu, obojživelníkov plazov, vtákov a cicavcov. Vyhlásená ako PR v r.1988, v r.2002 prekategORIZOVANÁ k NPR.

Prírodné rezervácie (PR):

1. **PR Bahno** – sa rozprestiera na území o výmere 2,78 ha v katastri obce Zboj. Územie je najvýznamnejším rašeliniskom Bukovských vrchov s výskytom vzácných druhov

vrchoviskových a prechodných rašelinísk, ako sú rosička okrúhlostá, sedmokvietok európsky a iné. Významný je výskyt olšovníkovca močiarného. Vyhlásená v r. 1988.

2. **PR Borsučiny** – jej cieľom je ochrana pôvodných lesných ekosystémov pralesovitého rázu na členitom bralnom reliéfe cisnianskych vrstiev flyšového pásma. Zahrňuje lesné spoločenstvá typických bučín, lipových bučín, jedľových bučín, bukových javorín, lipových javorín. Celková výmera: 83,72 ha. Vyhlásená v r. 1993.

3. **PR Bzaná** – vznikla na ochranu genofondu územia v roku 1993, pretože prirodzený súbor teplomilných lúčnych a krovinných ekosystémov sa vyznačuje veľkou druhovou diverzitou. Celková výmera: 15,46 ha. Vyhlásená v r. 1993.

4. **PR Gazdorán** – predmetom jej ochrany sú teplomilné lúčne spoločenstvá na xerothermnom stanovišti flyšových cergowských vrstiev Bukovských vrchov. Celková výmera: 17,30 ha. Vyhlásená v r. 1993.

5. **PR Hlboké** – sa nachádza v katastrálnom území Osadného na výmere 2,28 ha. Územie je zaujímavé výskytom kyslých bučín smrekovo-bukovo-jedľového vegetačného stupňa v inverznej polohe vo výškach 500 – 610 m n.m. Na kyslom flyšovom podloží sa dominantne uplatňujú chlpaňa lesná a smlz trstovníkový. Z chránených živočíchov sa na území zistil výskyt muchárika malého. Vyhlásená v r. 1988.

6. **PR Hrúnok** – leží v katastri obce Stakčín o výmere 4,60 ha. Predmetom ochrany je východokarpatský druh čemerica purpurová, ktorá rastie na flyšovom podklade Laboreckej vrchoviny v údolí Cirochy. V lesných spoločenstvách bukových dubín vytvára bohaté zárusty spolu so vzácnym pečeňovníkom trojlaločným a sprievodcami duba, ako sú hrachor čierny, medunka medovkolistá. Vzácný je výskyt kručinôčky krídlatej v okolí rezervácie. Vyhlásená v r. 1982.

7. **PR Ruské** – leží v katastri obce Ruské na výmere 1,46 ha. Cieľom ochrany je zachovanie teplomilných lúčnych spoločenstiev so súvislým zárastom vzácnnej

kručinôčky krídlatej. V terénnych zníženinách na glejových pôdach sa významne uplatňujú vstavačovec májový a páperník širokolistý. Prirodzené trávne porasty a slatiny sú biotopom vzácných a ohrozených živočíchov. Vyhlásená v r. 1988.

8. **PR Stinská Slatina (Slatinka pod Stinskou)** – nachádza sa v katastrálnom území Zboja na výmere 2,76 ha. Predmetom ochrany je slatinno-rašelinová vegetácia v terénnej depresii. Z významných rastlín tu nájdeme napr. vachtu trojlístú, páperník úzkolistý a iné vlhkomilné a močiarné druhy. Vyhlásená v r. 1988.

9. **PR Stružnická dolina** – sa rozprestiera v katastrálnom území obce Zvala na výmere 2,24 ha. Predmetom ochrany je prvosienka bezbyľová, ktorá rastie v doline potoka Stružnica. Je to jediná lokalita na území severovýchodného Slovenska. Jej výskyt sa viaže na vlhký typ dubových bučín so zastúpením ostrice lesnej. Z významnejších druhov sa tu nachádza napr. horec luskáčovitý a svíb južný. Vyhlásená v r. 1982.

10. **PR Šípková** – slúži pre účely ochrany lesných a sutinových spoločenstiev Bukovských vrchov s významným zastúpením východokarpatských druhov ako aj na ochranu prirodzeného odkryvu flyšových súvrství Bukovských vrchov, bučinových, horských, sutinových a lúčnych spoločenstiev Východných Karpát. Jej celková výmera je 156,32 ha. Vyhlásená v r. 1993.

11. **PR Udava** – sa nachádza v katastrálnom území Osadného s výmerou 391,98 ha. Zachovali sa tu vplyvom priaznivých klimatických podmienok prirodzené spoločenstvá jedľových bučín a bukových javorín, kde sa v porastovej štruktúre popri buku významne uplatňuje pôvodná jedľa. Živné stanovišťa podmieňujú bohatý bylinný kryt, kde dominujú paprade, kyslička obyčajná, hluchavník žltý. V lesných komplexoch je bohatý výskyt poľovnej zveri, ale aj veľkých mäsožravcov, z ktorých tu žijú vlk, rys a medveď. V tejto PR sa pozoroval prechodný výskyt zubra hôrneho z Poľska. Vyhlásená v r. 1982 a rozšírená v r. 2005 s pôvodnej výmery 52,09 ha na súčasnú výmeru.

12. **PR Uličská Ostrá (Ostrá)** – slúži na ochranu lesných spoločenstiev Východných Karpát v inverznej polohe prielomu Uličky v Bukovských vrchoch, dôležitých z vedecko-výskumného, náučného a kultúrno-výchovného hľadiska. Celková výmera je 25,24 ha. Vyhlásená v r. 1993.

13. **PR Roztoky** – nachádza sa v katastrálnom území obce Hrabová Roztoka s výmerou 1,03 ha. Bola vyhlásená predovšetkým na ochranu rastlinných spoločenstiev s plavúňom splošteným v r. 1988.

14. **PR Borsukov vrch** – nachádza sa v katastrálnych územiach Nová Sedlica a Zboj na výmere 146,79 hektára. Bola vyhlásená v r. 2015 a na jej území platí piaty stupeň ochrany. Predmetom ochrany sú: 1. Komplex lesných spoločenstiev, podstatne nezmenených ľudskou činnosťou, ktoré sú súčasťou územia medzinárodného významu – lokality “Karpatské bukové pralesy a staré bukové lesy Nemecka” zapísanej v Zozname svetového dedičstva UNESCO. 2. Biotopy európskeho významu: Ls4 Lipovo-javorové sutinové lesy (* 9180), Ls5.1 Bukové a jedľovo-bukové kvetnaté lesy (9130), Ls5.2 Kyslomilné bukové lesy (9110), Ls5.3 Javorovo-bukové horské lesy (9140). 3. Druhy živočíchov európskeho významu: kunka žltobruchá (*Bombinavariegata*), mlok karpatský (*Triturus montandoni*), jariabok hôrny (*Bonasa bonasia*), d'ateľ bielochrbtý (*Dendrocopos leucotos*), d'ateľ čierny (*Dryocopus martius*), muchárik červenohrdlý (*Ficedula parva*), muchárik bieločrký (*Ficedula albicollis*), včelár lesný (*Pernis apivorus*), žlna sivá (*Picus canus*), sova dlhochvostá (*Strix uralensis*), myšovka horská (*Sicistambetulina*), zubor hrivnatý (*Bison bonasus*), vlk obyčajný (*Canis lupus*), rys ostrovid (*Lynx lynx*), medveď hnedý (*Ursus arctos*) a fuzáč alpský (*Rosalia alpina*).

Prírodná pamiatka (PP):

1. **PP Ulička** – predstavuje ochranu fragmentu podhorského potoka s typickým riečnym reliéfom flyšového toku s prirodzenými pobrežnými a iníciaľnými spoločenstvami na štrkových náplavoch predovšetkým chránenej paprade – perovníka pštosieho. Rozprestiera sa na ploche 7,25 ha. Vyhlásená v r.1994.

Európske chránené územia v Národnom parku Poloniny (NATURA 2000)

NATURA 2000 je názov pre sústavu chránených území členských krajín Európskej únie. Hlavným cieľom jej vytvorenia je zachovanie prírodného bohatstva, ktoré je významné nielen pre príslušný členský štát, ale najmä pre Európsku úniu ako celok. Sústavu NATURA 2000 v Národnom parku Poloniny tvoria 2 typy území:

- chránené vtáčie územia
- územia európskeho významu.

Chránené vtáčie územie Bukovské vrchy (SKCHVU002)

Územie chránené z dôvodu ochrany druhov vtákov: chriaštel poľný, bocian čierny, orol kriklavý, včelár lesný, rybárik riečny, sova dlhochvostá, žlná sivá, ďateľ čierny, ďateľ bielochrbtý, penica jarabá, muchárik červenohrdlý, muchárik bieločrký, strakoš sivý, prepelica poľná, krutihlav hnedý, žltouchvost lesný, lelek lesný, jariabok hôrny

Výmera: 40 932 ha

Katastrálne územie: Osadné, Hostovice, Zvala, Ruské, Smolník nad Cirochou, Parihuzovce, Veľká Poľana, Ostrožnica, Runina, Pčoliné, Zboj, Starina nad Cirochou, Nová Sedlica, Topoľa, Dara, príslop, Ruský Potok, Jalová, Stakčín, Snina, Stakčínska Roztoka, Kolbasov, Uličské krivé, Kalná Roztoka, Klenová, Ulič, Ruská Volová, Brezovec, Ubľa.

Územie európskeho významu Bukovské vrchy (SKUEV0229)

Územie chránené z dôvodu ochrany biotopov európskeho významu: Prírodné eutrofné a mezotrofné stojaté vody s vegetáciou plávajúcich a ponorených cievnatých rastlín typu *Magnopotamion* alebo *Hydrocharition*, Horské vodné toky a bylinné porasty pozdĺž ich brehov, Silikátové skalné steny a svahy so štrbinovou vegetáciou, Horské kosné lúky, Kyslomilné bukové lesy, Javorovo-bukové horské lesy, Bukové a jedľové kvetnaté lesy, Nespevnené karbonátové skalné sutiny montánneho až kolinného stupňa, Lipovo-javorové sutinové lesy, Slatiny s vysokým obsahom báz, Nížinné a podhorské kosné lúky, Vlhkomilné vysokobylinné lemové spoločenstvá na poriečnych

nivách a horské psicové porasty na silikátovom substráte, Suchomilné travinnobylinné a krovinové porasty na vápnitom podloží.

Výmera: 29 215,13 ha

Katastrálne územie: Dara, Hostovice, Kalná Roztoka, Klenová, Kolbasov, Nová Sedlica, Osadné, Ostrožnica, Parihuzovce, Pčoliné, Príslop, Runina, Ruská Volová, Ruské, Ruský Potok, Smolník nad Cirochou, Stakčínska Roztoka, Stakčín, Starina nad Cirochou, Topoľa, Ulič, Uličské Krivé, Veľká Poľana, Zvala, Zboj

Stupne ochrany: 3, 5

Druhy európskeho významu: bahničkakranská, zvonček hrubokoreňový, vrchovka alpínska, dvojhrot zelený, kyjanôčka zelená, roháč obyčajný, bystruška Zawadského, lopatka dúhová, hrúz fúzatý, fúzač alpský, mlok karpatský, mlok hrebenatý, kunka žltobruchá, rys ostrovid, vydra riečna, medveď hnedý, vlk dravý, netopier obyčajný, netopier brvitý, uchaňa čierna, podkovár malý, zubor hrivnatý.

Územie európskeho významu Stinská (SKUEV0210)

Územie chránené z dôvodu ochrany biotopov európskeho významu: Silikátové skalné steny a svahy so štrbinovou vegetáciou, Horské kosné lúky, Javorovo-bukové horské lesy, Bukové a jedľové kvetnaté lesy, Slatiny s vysokým obsahom báz.

Výmera: 1 532,79 ha

Katastrálne územie: Nová Sedlica, Ulič, Uličské Krivé, Zboj

Stupeň ochrany: 3, 5

Druhy európskeho významu: bahnička kranská, zvonček hrubokoreňový, spriadač kostihojový, kobyľka *Pholidopteratranssylvanica*, fúzač alpský, mlok karpatský, mlok hrebenatý, kunka žltobruchá, rys ostrovid, medveď hnedý, vlk dravý, netopier obyčajný, netopier brvitý, netopier pobrežný, netopier ostrouchý, netopier veľkouchý, podkovár malý.

Územie európskeho významu Ulička (SKUEV0234)

Územie chránené z dôvodu ochrany biotopov európskeho významu: *Horské vodné toky a ich drevinová vegetácia so Salixeleagnos, Horské vodné toky a bylinné porasty pozdĺž ich brehov, Bukové a jedľové kvetnaté lesy.*

Výmera: 101,81 ha

Katastrálne územie: Kolbasov, Nová Sedlica, Topoľa, Ulič, Uličské Krivé, Zboj

Stupeň ochrany: 2, 5

Druhy európskeho významu: plž severný, lopatka dúhová, hrúz bielo plutvý, hrúz fúzatý, hrúz Kesslerov, hlaváč bielo plutvý, fúzač alpský, vydra riečna, mlok karpatský, mlok hrebenatý, netopier obyčajný, netopier brvitý, uchaňa čierna, podkovár malý.

KARPATSKÉ BUKOVÉ PRALESY

Medzinárodný výbor organizácie UNESCO zaradil slovensko-ukrajinské bukové pralesy medzi 166 lokalít svetového prírodného dedičstva. Karpatské bukové pralesy sú výnimočné tým, že vytvárajú reťaz "ostrovov" pôvodného prírodného lesa, ktorý tu rástol tisícky rokov. Ide o vzácny prípad ukážok pralesov na relatívne malom území. Sú tu storočné jedle, buky, javory a veľké množstvo mŕtveho dreva, ktoré predstavuje živnú pôdu pre tisícky húb a útočisko pre vzácných operencov. Množstvo chránených druhov, ktoré sú inde ohrozené vyhynutím alebo vyhynuli, sa tu stále nachádza.

STUŽICA (plocha 761 ha) sa rozprestiera v hlbokom údolí okolo Stužickej rieky na rozhraní Slovenska, Poľska a Ukrajiny v Bukovských vrchoch, neďaleko obce Nová Sedlica. Osobitým vzrastom a vekom sa tu vyznačuje jedľa, ale aj buk a javor horský. Charakteristickou drevinou stužického pralesa je jedľa biela, a to i napriek tomu, že jej zastúpenie nepresahuje 30 % a v podhrebeňových partiách jej miesto vedľa dominantného buka zaberajú cenné listnáče ako jaseň, brest a predovšetkým javor. Svojou typickou dlhovekosťou, ktorá môže dosiahnuť až 500 rokov, sa právom označuje za kráľovnú tohto lesa. Najstaršia – takmer 50 metrová stužická jedľa má vyše 300 rokov a „obvod v páse“ 518 cm. Národná prírodná rezervácia Stužica si svojou výmerou 761,49 ha získala prvenstvo medzi najväčšími prírodnými bukovými a jedľovo-bukovými slovenskými pralesmi. Rezerváciu tvorí pramenný kotol a svahy hornej časti povodia rovnomennej riečky Stužica prameniacej pod Čierťažou. Jej najvýznamnejším prítokom je Kamenistý potok - ľavostranný prítok Uhu. Terén predstavuje hlboko zarezané údolie s mnohými výraznejšími bočnými hrebienkami a prítokmi. Medzi najvyšším bodom

(Kremenec, 1210 m n.m.) a najnižším bodom (údolie riečky Stužica tečúcej na Ukrajinu, 647 m n.m.) je výškový rozdiel viac ako 550 m. Priemerná ročná teplota (5 – 6 °C), priemerné ročné zrážky (850 – 1000 mm), geologické podložie (sludnaté pieskovce a bridlice), na ktorých sú tvorené hnedé lesné pôdy, resp. v podhrebeňových partiách aj sivé lesné pôdy, to všetko sú faktory prirodzeným spôsobom ovplyvňujúce stav a vývoj vegetácie. Sú tu prítomné všetky vývojové fázy lesa, rozostup a postavenie jednotlivých druhov drevín, výšková štruktúra lesa, podiel mŕtveho dreva v lese, proces jeho rozpadu, stav a vývoj mladej generácie lesa, ako aj zmeny druhového zloženia a stavu lesa v závislosti od nadmorskej výšky. Tento nenarušený pôvodný les predstavuje ukážku toho, ako vyzerali lesy v minulosti. Všetko tu prebieha v uzavretom cykle. Dlhodobé pozorovania zaznamenali tri typické základné vývojové štádiá. Počas prvej vzostupnej etape dreviny intenzívne využívajú svoje rastové schopnosti – štádium dorastania. Maximálnu produkciu dreviny dosahujú v štádiu optima. V poslednej etape stromy začínajú hynúť, zásoba drevnej hmoty klesá – štádium rozpadu. Ekologické a biologické podmienky, stabilita ekosystému a výmera územia – to všetko vytvára predpoklady nenarušeného priebehu vývojového cyklu. Tieto hodnotné územia nám dávajú poslednú možnosť preniknúť k samotnej podstate zákonite prebiehajúcich procesov lesných spoločenstiev. Sú bohaté na rastlinných a živočíšnych predstaviteľov ríše. Inventarizačné výskumy hovoria o prítomnosti takmer 500 druhov húb, z ktorých mnohé sú vzácne a ohrozené.

Priaznivé podmienky územia (veľká vzdialenosť od zdrojov znečisťovania ovzdušia, pôvodné a prirodzené lesné porasty, zachovanie starých drevín) pre svoj život využilo 105 známych druhov lišajníkov, takmer 30 z nich je kriticky ohrozených. O hodnote územia vypovedá aj prítomnosť viac ako 190 druhov machorastov a 354 druhov vyšších rastlín, z ktorých sa mnohé radia k východokarpatským endemitom (fialka dácka, hadomor ružový, zvonček jedľový, klinček nakopený, čermeľ Herbichov a pod.). Územie si zaslúži pozornosť a ochranu aj z hľadiska prítomnosti zoogeograficky, ekologicky a vedecky významných druhov bezstavovcov. Najpočetnejšou triedou stavovcov sú tu vtáky, z ktorých väčšina patrí medzi ohrozené druhy. Staré porasty vytvorili vhodné podmienky pre dutinových hniezdičov (napr. ďateľ bielochrbtý, tesár čierny, muchárik bielokrký, holub plúžik apod.). K vzácnym hniezdičom patrí aj sova

dlhochvostá, dúbniík trojprstý, labtuška vrchovská. V NPR Stučica bolo doteraz zistených 48 druhov vtákov. Chránené územie je obľúbeným stanovišom jeleňa obyčajného, svine divej. Celoročne sa tu vyskytuje vlk dravý, medveď hnedý, rys ostrovid a vydra riečna.

Ochrana stužického pralesa má dlhú tradíciu. Už na konci 19. storočia uhorská akadémia vied za účelom ochrany reprezentatívnych lesov navrhla na ochranu sieť rezervácií po celom Uhorsku. Jednou z nich bola rezervácia medzi Kremencom a Veľkou Rawkou (Poľsko) na ochranu bukových lesov. Vyhlásená bola v roku 1908 pod názvom „Stučica – Jasan“ na výmere 331,8 ha. Zásluhou prof. Zlatníka bola v roku 1938 rozšírená na 560 ha. Po pripadnutí bývalej Zakarpatskej Ukrajiny Sovietskemu zväzu sa celá rezervácia stala súčasťou dnešnej Ukrajiny. Po druhej svetovej vojne slovenská časť Stučice ostala bez zákonnej ochrany. Prof. Zlatník ju už v roku 1947 navrhol na vyhlásenie za rezerváciu. Stalo sa tak až v roku 1965. Lesný komplex nadväzuje na priľahlé chránené územia na Ukrajine a v susednom Poľsku ako súčasť trilaterálnej biosférickej rezervácie Východné Karpaty. Zároveň toto územie bolo v roku 1998 ocenené Radou Európy prestížnym Európskym diplomom. Stučica je so svojou výmerou 630 ha naším najväčším kompaktným pralesom. Nachádza sa v Bukovských vrchoch na slovensko-poľsko-ukrajinskom trojmedzí pod kótou Kremeneč (1207 m n.m.). Lokalitu tvorí rozsiahly pramenný kotol Stučickej rieky, ktorá odteká na Ukrajinu. Geologický podklad tvorí flyš. Reliéf je dosť členitý, tvorí ho hlboko zarezané údolie Stučickej rieky, do ktorého sa od severu zvažujú viaceré bočné hrebienky oddelené úžľabinami, ktoré vytvorili prítoky Stučickej rieky. Lokalita zaberá dosť značné výškové rozpätie 650 – 1 207 m n.m. Z lesných typov biotopov výrazne dominujú bukové a jedľovo-bukové kvetnaté lesy, kde hlavnou drevinou je buk.

Primiešanie jedle v rámci lokality dosť kolíše, v niektorých častiach je jej zastúpenie aj 25% v iných úplne chýba. V kamenitých zárezoch úžľabín sa uplatňuje aj javor horský a brest horský. Zastúpenie javora stúpa s nadmorskou výškou, kde postupne prechádza do biotopu javorovo-bukových horských lesov. Hrebeň Polonín v tejto časti nebol v minulosti významnejšie odlesnený. Nachádza sa tu len pár menších horských lúk (polonín). Na väčšej časti hrebeňa vychádza javorovo-bukový prales až na hrebeň a možno tu pekne pozorovať pôsobenie „vrcholového fenoménu“. Aj napriek

nadmorskej výške tú staré stromy dosahujú značné hrúbky: javor horský - obvod 298 cm v 1 090 m.n.m., buk lesný – obvod 211 cm, 1140 m n.m.. Štruktúra pralesa je výrazne výškovo a hrúbkovo diferencovaná. Vývojové štádiá sa striedajú na veľmi malých plochách. Na celej ploche pralesa sa vyskytuje veľké množstvo stojaceho a ležiaceho mŕtveho dreva vo všetkých stupňoch rozkladu, ako aj robustných stromov v blízkosti fyzického veku. Pri jedli bol nameraný najhrubší obvod kmeňa 392 cm, pri buku 322 cm. Dynamika obnovy je veľmi dobrá, v obnove dominuje buk, podiel jedle je premenlivý, výraznejšie sa uplatňuje len v niektorých častiach. Územie tohto, na naše pomery veľkého pralesa má veľký význam z pohľadu zachovania biodiverzity. Domov tu majú všetky naše veľké šelmy a v posledných rokoch sa tu pravidelne vyskytujú aj zubry európske. Na väčšine plochy pralesa sa nachádza primárny prales, kde nie sú badateľné žiadne stopy po ľudskej činnosti. Určité ovplyvnenie človekom možno predpokladať len na okrajoch a v údolnej časti v blízkosti Stužickej rieky, kde bolo v minulosti niekoľko lúčok, ktoré sa však už dlhšie nevyužívajú a prirodzene zarastajú. Celé lokalita pralesa je súčasťou NPR Stužica, do rezervácie sú však zahrnuté aj časti, ktoré boli vyrúbané počas 2. svetovej vojny. Územie v okolí Stužice pripadlo po tzv. malej maďarsko-slovenskej vojne v roku 1939 vtedajšiemu Maďarsku, ktoré potom v oblasti začalo s ťažbou dreva. Okolo Stužickej rieky bola postavená lesná železnica. Zvyšky po nej (násyp, stopy po pražcoch a mostíkoch) sú dodnes dobre viditeľné. Prales pred úplným vyrúbaním zachránilo ukončenie 2. svetovej vojny a nové usporiadanie hraníc jednotlivých štátov, kde zakarpatská Ukrajina pripadla vtedajšiemu Sovietskemu zväzu (dnešné územie Ukrajiny). Tým sa značne sťažil prístup a hospodárske využívanie územia zo slovenskej strany. Celé územie totiž gravituje do Ukrajiny. Lokalita pralesa je dobre prístupná aj po turistických chodníkoch. Cez lokalitu prechádza červeno značkovaný turistický chodník z novej Sedlice na Kremenec, ktorý v údolí pri Stužickej rieke vedie na malej časti aj priamo po násype bývalej lesnej železnice.

HAVEŠOVÁ

Havešová (plocha 235 ha) sa nachádza v pohorí Nastaz v Bukovských vrchoch. Predmetom ochrany sú tu vzácne zachovalé porasty pralesovitého charakteru s výskytom unikátnych exemplárov listnatých stromov - javor, jaseň, brest. Havešová je

národná prírodná rezervácia v Národnom parku Poloniny v Bukovských vrchoch, ktorá je zapísaná vo Svetovom zozname kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO. Prales Havešová sa nachádza v katastrálnom území obcí Stakčínka Roztoka a Kalná Roztoka v okrese Snina. Lokalita sa nachádza v pohorí Nastaz vo vejárovitom závere potoka Ublianka na J - JZ svahoch pod hrebeňom v blízkosti kóty Kalidlo (740 m n.m.). Vďaka veľmi členitému reliéfu rozdelenému hlbokými stržami sa tu zachoval veľmi pekný bukový prales. Rozpätie nadmorských výšok v lokalite sa pohybuje od 440 m do 740 m n.m.. Okrem buka sa na lokalite ojedinele vyskytujú javor horský, javor mliečny, jaseň štíhly a brest horský. Stanovište je prevažne živné s dostatkom vlhkosti a dreviny tú dosahujú značne rozmery. Buky tu dorastajú do najvyšších výšok doposiaľ zaznamenaných pri tejto drevine v rámci Európy, maximálna nameraná výška buka je 53 m. Štruktúra pralesa je výrazne výškovo a hrúbkovo diferencovaná. Typické je striedanie všetkých vývojových štádií na veľmi malých plochách. Prakticky rovnomerne po celej ploche pralesa sa vyskytuje veľké množstvo stojaceho a ležiaceho mŕtveho dreva vo všetkých stupňoch rozkladu, ako aj stromov v blízkosti fyzického veku. Dynamika obnovy je veľmi dobrá, v obnove výrazne dominuje buk. Na lokalite sa nevyskytujú žiadne dreviny prípravného lesa (breza, osika, rakyta), čo poukazuje na to, že na lokalite pralesa v posledných (50 – 70) nedošlo k rozpadu na väčšej ploche. K obnove dochádza na malých plochách (do 0,2 ha) po odumretí jednotlivých alebo skupinky niekoľkých stromov hlavnej vrstvy. Priamo v lokalite nie sú viditeľné znaky po ľudskej činnosti. Stopy po ovplyvnení človekom možno nájsť len na okrajoch lokality, kde najmä na východnom okraji bola dynamika vývoja pralesa ovplyvnená pásovými rubmi hneď vedľa lokality.

Celá lokalita pralesa je chránená v rámci NPR Havešová a platí v nej 5. stupeň ochrany. Lokalita pralesa nie je prístupná po žiadnom značenom turistickom chodníku. Cez lokalitu prechádza lesnícky chodník, ktorý však nie je v posledných rokoch udržiavaný.

Bukové pralesy ako klimaxové lesné ekosystémy predstavujú vrcholové štádia lesa vzniknutého cez fylogenezický vývoj. Štúdiom pralesov s dominantným zastúpením buka sa v európskom meradle zaoberalo viacero autorov. Veľmi cenné poznatky boli získané výskumom východoslovenských bukových pralesov.

Národná prírodná rezervácia Havešová nie je verejnosti sprístupnená, ale našou snahou bolo priblížiť aspoň základné charakteristiky bukového lesa, ktoré v rôznych obmenách je možné sledovať aj v iných rezerváciách (NPR Pľaša, NPR Jarabá skala, PR Šípková, PR Borsučiny...), ale aj mimo územia rezervácií, predovšetkým tam, kde boli lesy ponechané na samo vývoj.

ROŽOK

Rožok (plocha 109 ha) sa nachádza severovýchodne od obce Ulič. Rozlohou najmenšie územie je súčasťou NP Poloniny a leží v Bukovských vrchoch severovýchodne od obce Ulič a juhovýchodne od obce Uličské Krivé. Jeho nárazníková zóna sa dotýka štátnej hranice medzi Slovenskom a Ukrajinou. Územie sa rozprestiera vo výške 500 – 790 m n.m.. V lokalite prevažuje takmer čistý bukový prales vyznačujúci sa premenlivou štruktúrou z hľadiska výšky a priemeru kmeňa. Najväčšia časť lesov rezervácie je vo vývojovom štádiu dorastania a optima. Pôdy bohaté na humus vytvárajú podmienky pre jeden z najproduktívnejších bukových lesov na území Slovenska so zásobou dreva ž 1029 m³ na hektár.

Lokalita pralesa sa nachádza v Bukovských vrchoch, prevažne na severných svahoch rovnomenného kopca Rožok v nadmorskej výške 460 – 780 m n.m.. Tvorí ju záver údolia so zvláňenými bočnými hrebeňmi členenými úžľabinami a viacerými prameniskami. Sťažená prístupnosť lokality pravdepodobne významne prispela k zachovaniu pralesa.

V lokalite je veľmi pekný rovnorodý bukový prales o výmere 66 ha. Prales je výrazne výškovo a hrúbkovo diferencovaný s maloplošnou textúrou a s dostatočným množstvom rovnomerne rozmiestneného stojaceho a ležiaceho mŕtveho dreva vo všetkých štádiách rozkladu. Hlavnou drevinou je buk lesný, len vo vyšších častiach lokality sa ojedinele vyskytuje aj javor horský.

Bylinná zložka je na väčšine plochy veľmi chudobná (dominuje slt Fagetum pauper), len vo vyšších častiach a pri potokoch je bohatšia (výskyt slt Fagetum typicum). V lokalite je založených niekoľko trvalých výskumných plôch.

Celá lokalita je chránená od roku 1965 v rámci NPR Rožok a platí v nej 5. stupeň ochrany. Prales Rožok je zároveň jednou zo série desiatich lokalít karpatských bukových

pralesov (4 lokality na Slovensku a 6 lokalít na Ukrajine), ktoré boli v roku 2007 zaradené do zoznamu svetového prírodného dedičstva UNESCO. Lokalita nie je v súčasnosti prístupná žiadnym značkovaným turistickým a ani lesníckym chodníkom. K blízkosti hraníc lokality sa však dá dostať po približovacích lesných cestách.

VIHORLAT

Vihorlat je rozsiahly komplex bukových pralesov, ktorý sa tiahne pozdĺž oblúka hlavného hrebeňa Vihorlatských vrchov severne od jazera Morské oko. Zahŕňa vrchol Vihorlatu a časť Chránenej krajinej oblasti Vihorlat až po vrch Fedkov. Komplex má výškové rozpätie 630 – 1 076 m n.m.. Bukové lesy rezervácie majú dobrý zdravotný stav. Sú charakteristické dominanciou buka lesného (*Fagus sylvatica*), absenciou smreka obyčajného (*Picea abies*) a nízkym zastúpením jedle bielej (*Abies alba*), javora horského (*Acer pseudoplatanus*) a jaseňa štíhleho (*Fraxinus excelsior*). Nie sú výnimkou 240 – ročné a staršie exempláre buka. Celý vývojový cyklus v tomto pralese trvá 220 – 230 rokov.

Národná prírodná rezervácia – NPR Čergovský Minčol

Chránené územie sa nachádza na vrcholovom hrebeni Minčola, prevažne v jeho severovýchodnej časti. Na vrchole Minčol je hraničník troch okresov. Rezervácia bola vyhlásená na ochranu typickej horskej karpatskej kveteny so zastúpením východokarpatských prvkov a lesných spoločenstiev najvyšších polôh Čergova, dôležitej z vedeckovýskumného, náučného a kultúrno-výchovného hľadiska Horské lúky zaberajú 83 ha rezervácie. Boli vytvorené ľudskou činnosťou, odlesnením a využívaním ako pasienky a kosienky. Lúky sú porastené čučoriedkami a brusnicami s trávnatými zárastmi. Napriek tomu, že v území nie je zastúpený žiadny rastlinný druh európskeho významu, čergovské lúky sa vyznačujú pestrou druhovou skladbou s výskytom mnohých chránených druhov národného významu: vstavačovec bazový (*Dactylorhiza sambucina*), vstavač mužský (*Orchis mascula*), pavstavač hlavatý (*Traunsteinera globosa*), plavúň obyčajný (*Lycopodium clavatum*), ale aj ohrozených druhov akými sú vemenníček zelený (*Coeloglossum viride*), sedmokvietok európsky (*Trientalis europaea*), či chlpánik oranžový (*Pilosella aurantiaca*), ktorý spolu s horcom luskáčovitým (*Gentiana asclepiadea*), cesnakom hadím (*Allium victorialis*), ľaliou zlatohlavou (*Lilium martagon*),

nátržníkom zlatým (*Potentilla aurea*), kýchavicou bielou Lobelovou (*Veratrum album* subsp. *lobelianum*) patria medzi najkrajšie farebné ozdoby horských lúk Čergovského Minčola. V lesných porastoch skoro na jar sú nápadné kobercovité porasty snežienky jarnej (*Galanthus nivalis*), cesnaku medvedieho (*Allium ursinum*), neskôr rozkvitá mesačnica trváca (*Lunaria rediviva*), prilbice – prilbica moldavská (*Aconitum moldavicum*), prilbica pestrá (*Aconitum variegatum*). Na horských lúkach bolo pozorovaných 230 taxónov vyšších rastlín, z ktorých je 9 chránených.

Zo živočíšnych druhov európskeho významu má tu svoje zastúpenie chrobák fúzač alpský (*Rosalia alpina*), z obojživelníkov kunka žltobruchá (*Bombina variegata*), z vtákov druhy, ktoré tu hniezdia alebo tu majú loviská – sova dlhochvostá (*Strix uralensis*), výr skalný (*Bubo bubo*), orol skalný (*Aquila chrysaetos*), orol kríklavý (*Aquila pomarina*), včelár lesný (*Pernis apivorus*), bocian čierny (*Ciconia nigra*), tetrov európsky (*Tetrao tetrix*), ďateľ čierny (*Dryocopus martius*), vyskytli sa tu aj penica jarabá (*Sylvia nisoria*) a myšiak hrdzavý (*Buteo rufinus*). Z cicavcov sa tu pravidelne vyskytuje vlk dravý (*Canis lupus*), rys ostrovid (*Lynx lynx*), v posledných rokoch medveď hnedý (*Ursus arctos*) a vzácne horné časti tokov prehľadáva vydra riečna (*Lutra lutra*). Zvyšok rezervácie tvoria lesy, ktoré pokrývajú hlavne severovýchodnú časť a na menšom území aj juhozápadnú časť rezervácie v oblasti Sokolieho potoka. Na svahoch v podvrcholovej oblasti sa nachádzajú prevažne klimaticky formované lesné remízy s bukmi a javormi horskými. Tieto stromy rastú v oblastiach v nadmorskej výške cez 1000 m. V juhozápadnej časti rezervácie v nadmorskej výške 1050 - 1157 m prevláda podskupina nízkej bukovej javoriny (*Fageto-Aceretum humile*). V severovýchodnej časti je najrozšírenejšou skupinou skupina jedľových bučín (*Abieto - Fagetum*), ktoré sa v najväčšom zastúpení nachádzajú v údolí Krížovského potoka. Medzi relatívne najzachovalejšie porasty patria jedľové bučiny v údolí Krížovského potoka, miestami pralesovitého charakteru. Kvalita lesa sa postupne smerom k západnej časti rezervácie zhoršuje, kde nachádzame prevažne bývalé hospodárske lesy s rovnorodými a rovnovekými bukovými porastmi, ako aj smrekové monokultúry. V rezervácii sa nachádza veľa pramenísk, množstvo zvieracích chodníkov, hlavne jelenej a diviačej zveri, viaceré turistické chodníky vedúce na Minčol, ako aj hrebeňom, staré lesné cesty a udržiavaný poľovnícky chodník. Ochrana územia rezervácie nie je dostatočná.

Negatívne vplyvy má najmä masová pešia turistika (turistické zrazy), zber lesných plodov, používanie umelých hnojív a postrekov proti škodcom v okolitých lesných porastoch, kyslé dažde a dažde obsahujúce toxické chemikálie.

Národná prírodná rezervácia – NPR Becherovská tisina

Na severovýchode Slovenska, pri hranici s Poľskom, v hlbokých lesoch Ondavskej vrchoviny, leží jedna z najcennejších botanických rezervácií na našom území. Národná prírodná rezervácia Becherovská tisina bola vyhlásená už v roku 1954 a chráni na strmých severovýchodných svahoch Javoriny (881 m n. m.) na ploche 24,13 ha porasty tisú obyčajného (*taxus baccata*), ktorého sa v rezervácii vyskytuje asi 230 kusov. Je to najväčší zaznamenaný výskyt tejto vzácnej dreviny vo flyšovom pásme Karpát a jedna z najpočetnejších enkláv na území Slovenska. Rezervácia sa rozprestiera v nadmorskej výške medzi 500 a 600 m n. m. Z drevín prevláda buk, častá je jedľa, javor horský, jaseň, brest a javor mliečny. Tis obyčajný rastie zväčša na veľmi neprístupných strmých svahoch. Tis obyčajný je neveľký, zriedkavo nad 15 metrov vysoký vždyzelený ihličnatý strom, alebo krík. Rastie pomaly, ale dožíva sa vysokého veku až cez 1 000 rokov. Na strmých svahoch s vystupujúcimi pieskovcovými bridlicami zvädza tis obyčajný neľahký boj o svoju existenciu. Preto vidno miestami aj postrhávané tisy, ktoré sa zosunuli po prudkých svahoch. V takýchto ťažkých podmienkach tis vytvára prevažne krovinaté a plazivé formy, ktoré majú najväčší predpoklad udržať sa na neschodných svahoch. Na menších terasách a balvanistých výstupoch rastú vzácnejšie druhy, ako nevädza mäkká (*Centaurea mollis*), mliečivec alpínsky (*Cicerbita alpina*), veľmi zriedkavo jelení jazyk celistvolistý (*Phyllitis scolopendrium*), roztrúsene áron alpínsky (*Arum alpinum*), papraďovec Braunov (*Polystichum braunii*), papraďovec laločnatý (*Polystichum aculeatum*) a iné bežné druhy javorových bučín. Pre lepšie sprístupnenie chráneného územia bol vybudovaný exkurzný chodník od bývalej horárne v doline Riečky až ku skalnej bariére s tismi. Pohodlným exkurzným chodníkom cez jedľové bučiny sa dostaneme k Becherovskej tisine a odtiaľ na vrchol Javoriny, odkiaľ je prekrásny výhľad na územie Poľska - na územie Beskidu Niskeho. Ak sa sem vyberieme v jeseni, očaria nás celé skupiny zákonom chránenej prilbice pestrej (*Aconitum variegatum*).

Národná prírodná rezervácia - NPR Pramenisko Tople

Chránené územie sa nachádza v závere doliny rieky Tople v nadmorskej výške 975 až 1 070 metrov. Národná prírodná rezervácia bola vyhlásená v roku 2002 na zabezpečenie ochrany prameniska rieky Tople s jej prirodzenými porastami jedľobučín a priľahlých horských lúk hlavného hrebeňa. Hneď nad prameňom, za hranicou rezervácie, sa nachádza rúbaň a spálenisko, ktoré v hornej časti zarastá smrekom. Na ľavej strane Tople rastie bukový les, miestami je vtrúsená jedľa. Pravá strana Tople je porastená jedľobučinou, hojné zastúpenie tu má aj javor horský. V doline sa nachádza rúbaň, ktorá je umelo zalesnená smrekom. Rezerváciu pretína udržiavaný poľovnícky chodník.

Národná prírodná rezervácia - NPR Regetovské rašelinisko

Nachádza sa severovýchodne nad obcou Regetovka. Tento slatinнораšelinný biotop sa vyvinul na nepriepustnom flyšovom podloží. V centrálnej časti je pokryté súvislou vrstvou rašelinníkov a je hlboké 9 metrov. Na okrajoch tu rastie podľa stupňa zamokrenia celá škála ostricových spoločenstiev, ktoré boli v minulosti na suchších miestach kosené a zamedzilo sa tak zmladzovaniu jelšových porastov. K najvzácnejším druhom, ktoré tu boli zistené patrí predovšetkým diablik močiarny (*Aron palustris*), ktorý tu má jediné nálezisko na východnom Slovensku. Z ďalších vzácných druhov tu nájdeme mäsožravú rosičku okrúhloolistú (*Drosera rotundifolia*) a vachtu trojlistú.

Národná prírodná rezervácia – NPR Stebnícka Magura

Chránené územie zriadené v r. 1964 vo výmere 76,54 ha. Nachádza sa v katastrálnom území Stebník, v pramennej oblasti Stebnického potoka, na severovýchodných svahoch rovnomenného vrchu v nadmorskej výške 650-900 m. n. m. budovaných flyšovým pieskovcom Busova. Prirodzené, miestami až pralesovité lesné porasty Magury sú veľmi zachovalé a v rámci Nízkych Beskýd predstavujú fytoecologicky a floristicky jedinečnú ukážku prirodzených a pôvodných spoločenstiev vyšších polôh. Sú tu vyvinuté sutinové bukové javoriny, javorová bučiny a v dolnej časti rezervácie jedľové bučiny. V drevinovom zložení prevládajú druhy buk lesný (*Fagus sylvatica*), jedľa biela (*Abies alba*), javor horský (*Acer pseudoplatanus*) a jaseň štíhly

(*Fraxinus excelsior*), ktoré sú mohutného vzrastu, dobrého zdravotného stavu, dosahujú výšku nad 25 m. Z krovín sú tu zastúpené baza červená (*Sambucus racemosa*), kalina obyčajná (*Viburnum opulus*), egreš obyčajný (*Grossularia uva-crispa*). Územie sa vyznačuje zastúpením východokarpatských prvkov flóry. Na skalnatých svahoch najmä v podvrcholovej časti Magury sú z botanického hľadiska najzaujímavejšie porasty východokarpatského druhu skopólie kranskej (*Scopolia carniolica*), jediné na území Bardejovského okresu. Pre územie rezervácie je charakteristické veľké zastúpenie rôznych druhov papradín. Nápadne častý je papraďovec laločnatý (*Polystichum aculeatum*), papraď samčia (*Dryopteris filix-mas*), papradka samičia (*Athyrium filix-femina*), papraď ostnatá (*Dryopteris spinulosa*). Vzácnější je výskyt papraďovca Braunovho (*Polystichum braunii*). Najbohatší je tu jarný aspekt, keď hromadne kvitnú chochlačka dutá (*Corydalis cava*), snežienka jarná (*Galanthus nivalis*), krivec žltý (*Gagea lutea*), pľúcnik lekársky (*Pulmonaria officinalis* subsp. *officinalis*). V bylinnom podraste sú ďalej zastúpené druhy bažanka trvácá (*Mercurialis perennis*), hluchavník horský (*Galeobdolon montanum*), kopytník európsky (*Asarum europaeum*), ostružina černicová (černica) (*Rubus fruticosus*), ostružina malinová (malina) (*Rubus idaeus*), hviezdica hájna (*Stellaria nemorum*), starček Fuchsov (*Senecio fuchsii*), mesačnica trvácá (*Lunaria rediviva*), pakost smradľavý (*Geranium robertianum*), čistec lesný (*Stachys sylvatica*), netýkavka nedotklivá (*Impatiens noli-tangere*), kokorík praslenatý (*Polygonatum verticillatum*), zubačka žliazkatá (*Dentaria glandulosa*), lipkavec marinkový (marinka voňavá) (*Galium odoratum*), samorastlik klasnatý (*Actaea spicata*), kyslička obyčajná (*Oxalis acetosella*), tŕňovka dvojlistá (*Malanthemum bifolium*), žindava európska (*Sanicula europaea*), zubačka cibuľkonosná (*Dentaria bulbifera*), kokorík mnohokvetý (*Polygonatum multiflorum*), pakost hnedočervený (*Geranium phaeum*), kostihoj srdcovitolistý (*Symphytum cordatum*), netýkavka nedotklivá (*Impatiens noli-tangere*), žerušnica nedotklivá (*Cardamine impatiens*), krkoška chlpatá (*Chaerophyllum hirsutum*), slezinovka striedavolistá (*Chrysoesplenium alternifolium*), hluchavka škvrnitá (*Lamium maculatum*), čerkáč hájny (*Lysimachia nemorum*), deväťsil biely (*Petasites albus*), krtičník Scoppoliho (*Scrophularia scopolii*), šalvia praslenatá (šalvia verticillata), veronika horská (*Veronica montana*) a iné.

Národná prírodná rezervácia - NPR Komárnická jedlina

Nachádza sa v CHKO Východné Karpaty. Vyhlásená bola v r. 1984 na výmere 74.7 ha v kat. území obce Nižný Komárnik na ochranu zachovalých prirodzených pralesovitých jedľových bučín s výraznou hrúbkou a výškovou diferenciáciou. Je súčasťou pôvodných jedľovo- bukových porastov na flyšovom podklade Laboreckej vrchoviny v pramennej oblasti potokov Šovárňa a Komárniča.

Ochrana vzácného zachovalého reliktu pôvodných pralesovitých jedľobučín Nízkych Beskýd s autochtónnymi zmiešanými rôznovekovými porastami jedle, buka, bresta, javora a jaseňa. Z bylenných druhov sa najčastejšie vyskytujú *Dryopteris filix-mas*, *Lunaria rediviva*, *Mercurialis porenis*, *Impatiens noli-tangere*, *Rubus hirtus*, *Athyrium filix-femina*, *Dentaria bulbifera*, *Carex digitata*, *Maiathenum bifolium*, *Urtica dioica*. Zo zriedkavejších druhov sa tu vyskytuje *Equisetum sylvaticum*, *Petasites albus*, *Dryopteris filix-pseudomas*, *Aconitum moldavicum*, *Carex strigosa*, *Petasites cablicianus*. Zo vzácnejších živočíchov je v rezervácii zastúpený jeleň obyčajný, srnec hôrny, sviňa divá, kuna lesná, vlk obyčajný, rys ostrovid medveď hnedý. Z vtákov okrem bežných tu hniezdi dúbniček trojprstý a bocian čierny.

Objekt si vyžaduje uchovanie ako výnimočná cenná kultúrno-spoločenská prírodná hodnota a využíva sa na výskumné účely lesného hospodárstva a ochrany prírody.

Prírodná rezervácia - PR Livovská jelšina

PR je vyhlásená na ochranu fyto geograficky vzácných karpatských potočných jelšín (*Alnetum incanae struthio-pteridentosum*) v Čergove s masovým výskytom chráneného perovníka pštosieho (*Matteucia struthiopteris* /L./Todaro).

Prírodná rezervácia - PR Pod Beskydom

Chránené územie sa nachádza v SZ časti Nízkych Beskýd. Predstavuje komplex zachovalých a botanicky významných slatinných lúk. Podľa stupňa zamokrenia je tu vyvinutá celá škála lúčnych slatinných spoločenstiev, ktoré sú charakteristické pre oblasť flyšu na severovýchodnom Slovensku. Najvzácnejší druh týchto spoločenstiev je všeobecne vzácna papraď jazyk hadí (*Ophioglossum vulgatum*). Jeho prítomnosť na

lokalite dáva týmto lúkam významnú hodnotu, pretože väčšina podobných lúk bola na východnom Slovensku odvodnená alebo rozoraná.

Prírodná rezervácia - PR Slatina pod Lieskovcom

Ide o chránené nálezisko vachty trojlistej (*Menyanthes trifoliata*). Travinné spoločenstvo tu tvoria mnohé charakteristické druhy ostríc. Predstavuje najzachovalejší slatinový biotop okresu Bardejov.

Prírodná rezervácia - PR Zborovský hradný vrch

Najstaršia prírodná rezervácia v Bardejovskom okrese a jedna z prvých vyhlásených chránených území na východnom Slovensku. Ešte v roku 1926 z krajinársko-estetického aspektu bola zručenina hradu Zborov a príľahlý ochranný les vo výmere 1,54 ha vyhlásená za chránenú oblasť. V r. 1950 bola rozšírená na výmeru 25,74 ha a v roku 1984 novelizovaná úpravou MK SSR č.4954/1984-32 zo dňa 31.8.1984 na štátnu prírodnú rezerváciu vo výmere 25,51 ha. Prírodná rezervácia sa nachádza na pravej strane štátnej cesty Bardejov-Zborov na juhozápad od obce Zborov v oblasti Nízkych Beskýd. Predstavuje flyšový kopec nad ľavým brehom potoka Kamenec s vekovo diferencovanými jedľovobukovými porastmi s primiešaním duba, hrabu, lipy, breštu a jaseňa, na vrchole s hradnou zručaninou. Územie sa vyznačuje zachovalou typickou vegetáciou zmiešaných lesov flyšového pásma severovýchodného Slovenska. Na východnom svahu pod hradom prevláda jedľa biela (*Abies alba*) s vtrúsenými druhmi javora horského (*Acer pseudoplatanus*), hraba obyčajného (*Carpinus betulus*), buka lesného (*Fagus sylvatica*), borovice lesnej (*Pinus sylvestris*), duba zimného (*Quercus petraea*), lipa malolistá (*Tilia cordata*), lipa veľkolistá (*Tilia platyphyllos*). Z krovín sa tu vyskytuje lieska obyčajná (*Corylus avellana*) a trnka obyčajná (*Prunus spinosa*). Vyššie prechádza v kultúrny porast smreka obyčajného (*Picea abies*). V bylinnom podraze sa vyskytujú druhy kozonoha hostcová (*Aegopodium podagraria*), veternica hájna (*Anemone nemorosa*), jarmanka väčšia (*Astrantia major*), kopytník európsky (*Asarum europaeum*), papradka samičia (*Athyrium filix-femina*), krkoška chlpatá (*Chareophyllum hirsutum*), zubačka cibul'konosná (*Dentaria bulbifera*), papraď samčia (*Dryopteris filix-mas*), papraď ostnatá (*Dryopteris carthusiana*), hluchavník žltý (*Galeodolon luteum*),

lipkavec Scultesov (*Galium Schultesii*), netýkavka nedotklivá (*Impatiens noli-tangere*), ľalia zlatohlavá (*Lilium martagon*), bařanka trváca (*Mercurialis perennis*), vranovec štvorlisty (*Paris quadrifolia*), devatsil biely (*Petasites albus*), kokorík mnohokvetý (*Polygonatum verticillatum*), pľúcnik lekársky (*Pulmonaria officinalis*), zemolez obyčajný (*Lonicera xylosteum*), toňovka dvojlistá (*Maianthemum bifolium*), iskerník chlpaty (*Ranunculus lanuginosus*), ostruřina malinová (*Rubus idaeus*), řindava európska (*Sanicula europae*), krticnik hľuznaty (*Scrophularia nodosa*), starček Fuchsov (*Senecio fuchsii*), hviezdica hájna (*Stellaria nemorum*), valerana bazolista (*Valeriana sambucifolia*), zimozeleň menřia (*Vinca minor*). Na západnom svahu pod hradom je vyvinutá na malej ploche hrabina susediaca s bucinou. Vegetačný kryt tu tvoria hluchavník horský (*Galeobdolon montanum*), řindava európska (*Sanicula europaea*), kopytník európsky (*Asarum europaeum*), baza červená (*Sambucus racemosa*), zubačka cibulkonosna (*Dentaria bulbifera*), papraď samčia (*Dryopteris filix-mas*), samorastlik klasnatý (*Actaea spicata*), lipkavec marinkový (*Galium odoratum*), řalatovka múrová (*Mycelis muralis*), prvosienska jarná (*Primula veris*), pakost smradľavý (*Geranium robertianum*), áron alpínsky (*Arum alpinum*), lykovec jedovatý (*Daphne mezereum*), pakost hnedočervený (*Geranium phaeum*), kokorík mnohokvetý (*Polygonatum multiflorum*), pľúcnik lekársky (*Pulmonaria officinalis*), veronika horská (*Veronica montana*), brřlen európsky (*Euonymus europaeus*). Na juhozápadnom svahu sa objavujú náznaky suťových lesov. V záreze juřne od hradu rastú mohutné exempláre papraďovca lalocnateho (*Polystichum scutellatum*). V lesnom poraste sú pozoruhodné niekolkostorocne duby vysadené pozdľiř príjazdovej cesty k hradu. Objekt je výraznou krajinnou dominantou znacej prírodovednej a kultúrnej hodnoty.

Prírodná rezervácia - PR Radomka

Chránené územie sa nachádza v oblasti Nízkych Beskýd, nad obcou Giraltovice. Predstavuje komplex zachovalých a botanicky významných lucnych a slatinnych spoločenstiev s rôznymi druhmi ostríc, papernika řirokolisteho, praslickami a iných druhov. Významný je výskyt vachty trojlistej. Okolo meandrujuceho potoka je vytvorený prirodzený brehový porast vŕby a jelře. Pobreřny porast a príľahlé lúky toku Radomka s

bohatou vlhkomilnou vegetáciou sú biologicky a esteticky mimoriadne cenné. Väčšina podobných lúk na východnom Slovensku bola odvodnená a rozoraná.

Prírodná rezervácia - PR Dranec

Najstaršia PR v CHKO Východné Karpaty. Vyhlásená ako chránené územie už v r. 1925 na výmere 34,22 ha v kat. území obce Nižný Komárnik (novelizácia v r. 1983) na ochranu prirodzených pralesovitých spoločenstiev N. Beskýd s významným zastúpením jedle, buka a cenných listnáčov. Na flyšovom podklade Laboreckej vrchoviny, v nadmorskej výške 360-540 m. n. m. sa zachovali prírodné lesné spoločenstvá bukového stupňa, rôznoveké, výškovo i druhovo diferencované lesné porasty s pralesovitou štruktúrou. Ochrana vzácného zachovalého reliktu pôvodných pralesovitých spoločenstiev Nízkych Beskýd s významným zastúpením jedle, buka a ostatných cenných listnáčov. V bylinnom poraste rastú druhy charakteristické pre 4. a 5. lvs sú tu najmä byliny ako napr. marinka voňavá, kyslička obyčajná, bažanka trvaca, zubačka cibulkonostná, zádušník brečtanovitý, hluchavka žltá, starček hájny a iné. Z papraďorastov sú najhojnejšie papraď samčia a papradka samičia. Z chránených alebo zriedkavejších druhov sa tu vyskytuje napr. zimozeleň menší, kostihoj srdcovitý a iné. Pralesovité porasty sú vhodným biotopom pre jeleniu zver a veľkých mäsožravcov ako je vlk obyčajný a rys ostrovid, chránené druhy vtákov ako sú myšiak hôrny, krkavec čierny, holub plúžik, tesár čierny, muchárik bielokrký. Hlavným poslaním NPR Dranec je zachovanie jej autochtónej geobiocenózy a jej vedecký výskum.

Prírodná rezervácia - PR Miroľská slatina

Vyhlásená v r. 1980 na výmere 0,97 ha v kat. území obce Miroľa na ochranu zachovalého komplexu ojedinelých slatinných a lúčnych spoločenstiev v oblasti Nízkych Beskýd. Chránené územie sa nachádza v poľnohospodárskej krajine Laboreckej vrchoviny na svahovom slatinnom biotope. Ochrana zachovalého komplexu ojedinelých slatinných a lúčnych spoločenstiev v oblasti Nízkych Beskýd. Lúčne spoločenstva sú tvorené rôznymi druhmi ostríc a slatinnými druhmi. Slatinné fytoocenózy patria k asociácií *Saricis flavae-Eriophoretum* a na trvale zamokrenej ploche pri prameni k asociácií *Caricetum driandre*. Na lokalite rastie v najmokrejších častiach *Menyanthes*

fusca, Carex panicea, Orchis majalis, Caltha laeta, Potentilla erecta, Trihlochium

palustre, Equisetum
palustre, Equisetum
fluviatile a iné.

Z chránených
a vzácnejších druhov
živočíchov boli tu
zaznamenané
vidlochvost feniklový,
prhľaviar červenkastý
chrapkáč poľný dudok
obyčajný. Väčšina

vtákov tu nehniezdi ale loví tu potravu. Rezervácia má veľký význam pre život početných druhov bezstavovcov, najmä hmyzu. V štruktúre poľnohospodárskej krajiny ma PR významné miesto z hľadiska uchovania genofondu rastlín.

Územia siete NATURA 2000

Územia európskeho významu

SKUEV0331 Čergovský Minčol

Katastrálne územie: Okresy: Bardejov: Livov, Livovská Huta, **Sabinov:** Hanigovce, Kamenica, Milpoš, Olejníkov, **Stará Ľubovňa:** Kyjov

Výmera lokality: 4144,69 ha

Stupeň ochrany: 2 (výmera 3770,47 ha)

Katastrálne územie: Hanigovce, Kamenica, Kyjov, Livov, Livovská Huta, Milpoš, Olejníkov

Stupeň ochrany: 3 (výmera 166,39 ha)

Katastrálne územie: Kamenica, Kyjov, Livovská Huta

Stupeň ochrany: 5 (výmera 207,83 ha)

Katastrálne územie: Kamenica, Kyjov, Livovská Huta

Odôvodnenie návrhu ochrany: Územie je navrhované z dôvodu ochrany biotopov európskeho významu: Vlhkomilné vysokobylinné lemové spoločenstvá na poriečnych nivách od nížin do alpínskeho stupňa (6430), Kvetnaté vysokohorské a

horské psicové porasty na silikátovom substráte (6230), Lipovo-javorové sutinové lesy (9180), Javorovo-bukové horské lesy (9140), Bukové a jedľové kvetnaté lesy (9130), Kyslomilné bukové lesy (9110) a druhov európskeho významu: fúzač alpský (*Rosalia alpina*), kunka žltobruchá (*Bombina variegata*), rys ostrovid (*Lynx lynx*), vydra riečna (*Lutra lutra*), medveď hnedý (*Ursus arctos*), vlk dravý (*Canis lupus*), netopier obyčajný (*Myotis myotis*) a podkovár malý (*Rhinolophus hipposideros*).

SKUEV0332 Čergov

Katastrálne územie: Okres: **Bardejov:** Fričkovce, Hertník, Kríže, Livov, Šiba, **Prešov:** Babin Potok, Hradisko pri Terni, **Sabinov:** Bodovce, Olejníkov, Ratvaj

Výmera lokality: 6063,43 ha

Stupeň ochrany: 2 (výmera 6002,50 ha)

Katastrálne územie: Babin Potok, Bodovce, Fričkovce, Hertník, Hradisko pri Terni, Kríže, Livov, Olejníkov, Ratvaj, Šiba,

Stupeň ochrany: 3 (výmera 36,83 ha)

Katastrálne územie: Bodovce, Hradisko pri Terni,

Stupeň ochrany: 5 (výmera 24,10 ha)

Katastrálne územie: Bodovce, Hradisko pri Terni

Odôvodnenie návrhu ochrany: Územie je navrhované z dôvodu ochrany biotopov európskeho významu: Vlhkomilné vysokobylinné lemové spoločenstvá na poriečnych nivách od nížin do alpínskeho stupňa (6430), Nížinné a podhorské kosné lúky (6510), Kyslomilné bukové lesy (9110), Lipovo-javorové sutinové lesy (9180), Javorovo-bukové horské lesy (9140), Bukové a jedľové kvetnaté lesy (9130), Kvetnaté vysokohorské a horské psicové porasty na silikátovom substráte (6230) a druhov európskeho významu: kunka žltobruchá (*Bombina variegata*), mlok karpatský (*Triturus montandoni*), rys ostrovid (*Lynx lynx*), medveďhnedý (*Ursus arctos*) a vlk dravý (*Canis lupus*).

Územie európskeho významu (ÚEV) DUKLA - SKUEV0048 Dukla

Katastrálne územie: Okresy: **Medzilaborce:** Čertižné, Habura, **Stropkov:** Driečna,

Svidník: Dlhoňa, Havranec, Kečkovce, Krajná Bystrá, Krajná Porúbka, Nižný Komárnik, Príkra, Roztoky, Šarbov, Vápeník, Vyšná Pisaná, Vyšný Komárnik

Výmera lokality: 6 874,27 ha

Stupeň ochrany: 2

Katastrálne územie: Čertižné, Dlhoňa, Driečna, Habura, Havranec, Kečkovce, Krajná Bystrá, Krajná Porúbka, Nižný Komárnik, Príkra, Roztoky, Šarbov, Vápeník, Vyšná Pisaná, Vyšný Komárnik, Habura

Stupeň ochrany: 5

Katastrálne územie: Habura, Nižný Komárnik, Príkra.

Územie európskeho významu (ÚEV) Dukla sa nachádza v prihraničnej časti severovýchodného Slovenska. Plošne sa z väčšej časti prekrýva s územím Chránenej krajinskej oblasti Východné Karpaty a s navrhovaným chráneným vtáčím územím (CHVÚ) Laborecká vrchovina. Výmera lokality je 6 874,3 ha. Tiahne sa pozdĺž hranice s Poľskou republikou od katastrálneho územia Habura až po katastrálne územie Roztoky. V Poľsku na toto územie nadväzuje Jasliski park krajoobrazowy a Magurski park narodowy. Územie patrí do geomorfologickej provincie Východné Karpaty, subprovincie Vnútorne Východné Karpaty, oblasti Nízke Beskydy a orografického celku Laborecká vrchovina. Územie predstavuje typ lesnej krajiny s veľmi riedkym osídlením. Blízke okolie sa vyznačuje pomerne zachovalou a bohatou historickou krajinnou štruktúrou. V sídlach a extravilánoch sa nachádzajú národné kultúrne pamiatky (NKP) a kultúrne pamiatky (KP) evidované v Ústrednom zozname kultúrnych pamiatok SR. Z väčšej časti je územie pokryté lesmi, predovšetkým listnatými (80% územia), menej zmiešanými (10%). Dominujú zachovalé ukážky porastov buka a porastové zmesi buka, predovšetkým s jedľou a cennými listnatými drevinami. K najrozšírenejším skupinám lesných typov patria typické bučiny (Fagetum typicum), vzácne sa vyskytujú bukové javoriny (Fageto-Aceretum), lipové javoriny (Tilieto-Aceretum) a jaseňové javoriny (Fraxineto-Aceretum). Významnou časťou sú mozaikovito roztrúsené plôšky mokradí, rašelinísk a slatinných lúk, ktoré značne obohacujú biodiverzitu územia. Zachovalosť lesných spoločenstiev má vplyv na širokú biodiverzitu rastlinných a živočíšnych druhov. V území bol zaznamenaný výskyt 8 biotopov európskeho

významu (5 lesných a 3 nelesné), 1 rastlinný a 11 živočíšnych druhov európskeho významu.

Charakter a zachovalosť územia vytvára podmienky aj pre veľké množstvo vzácných druhov vtáctva. Zo vzácnejších vtáčích druhov sa v území vyskytuje orol krikľavý (*Aquila pomarina*), sova dlhochvostá (*Strix uralensis*), strakoš červenochrbtý (*Lanius collurio*), d'ateľ čierny (*Dryocopus martius*), d'ateľ bielochrbtý (*Dendrocopos leucotos*), muchárik bielokrky (*Ficedula albicollis*), muchárik červenohrdlý (*Ficedula parva*), bocian čierny (*Ciconia nigra*), rybárik riečny (*Alcedo atthis*), chrapkáč poľný (*Crex crex*).

Cieľom ochrany v území európskeho významu je zachovanie komplexu lesných spoločenstiev (s pôvodným drevinovým zložením, zachovanou štruktúrou a bohatým bylinným podrastom) s vtrúsenými enklávami mokradných, druhovo bohatých spoločenstiev s vysokým výskytom druhov z čeľade vstavačovitých (*Orchideaceae*) a spoločenstiev s vresom obyčajným.

SKUEV0043 Kamenná

Katastrálne územie: Okres Medzilaborce: Habura, Borov, Rokytovce, Medzilaborce. **Okres Stropkov:** Malá Poľana, Miková.

Výmera lokality: 836,55 ha

Stupeň ochrany: 2

Katastrálne územie: Borov, Habura, Malá Poľana, Medzilaborce, Miková, Rokytovce.

Odôvodnenie návrhu ochrany: Územie je navrhované z dôvodu ochrany biotopov európskeho významu: lipovo-javorové sutinové lesy (9 180), kyslomilné bukové lesy (9 110), Bukové a jedľové kvetnaté lesy (9 130) a druhov európskeho významu: fúzač alpský (*Rosalia alpina*), ohniváček veľký (*Lycaena dispar*), bystruška Zawadského (*Carabus zawadzskii*), *Boros schneideri*, vlk dravý (*Canis lupus*), rys ostrovid (*Lynx lynx*), netopier obyčajný (*Myotis myotis*) a podkovár malý (*Rhinolophus hipposideros*).

SKUEV0048 Dukla

Katastrálne územie: Okres Medzilaborce: Čertižné, Habura, Okres: Stropkov: Driečna,

Okres: Svidník: Dlhoňa, Havranec, Kečkovce, Krajná Bystrá, Krajná Porúbka, Nižný Komárnik, Príkra, Roztoky, Šarbov, Vápeník, Vyšná Pisaná, Vyšný Komárnik

Výmera lokality: 6 874,27 ha

Stupeň ochrany: 2

Katastrálne územie: Čertižné, Dlhoňa, Driečna, Habura, Havranec, Kečkovce, Krajná Bystrá, Krajná Porúbka, Nižný Komárnik, Príkra, Roztoky, Šarbov, Vápeník, Vyšná Pisaná, Vyšný Komárnik, Habura

Stupeň ochrany: 5

Katastrálne územie: Habura, Nižný Komárnik, Príkra

Odôvodnenie návrhu ochrany: Územie je navrhované z dôvodu ochrany biotopov európskeho významu: lužné vrbovo-topoľové a jelšové lesy (91E0), lipovo-javorové sutinové lesy (9 180), javorovo-bukové horské lesy (9140), bukové a jedľové kvetnaté lesy (9 130), kyslomilné bukové lesy (9 110), slatiny s vysokým obsahom báz (7 230), penovcové prameniská (7 220), prechodné rašeliniská a trasoviská (7 140), nížinné a podhorské kosné lúky (6 510), bezkolencové lúky (6 410), suchomilné travinnobylinné a krovinové porasty na vápnitom podloží (dôležité stanovišťa vstavačovitých) (6 210), porasty borievky obyčajnej.

Chránená krajinná oblasť CHKO Východné Karpaty

Zaberá územie pri štátnej hranici s Poľskom. Oblasť bola vyhlásená v roku 1977, pôvodne mala rozlohu 968,1 km², a to až do roku 1997, kedy bol vyhlásený Národný park Poloniny v jej východnej časti. Terajšia CHKO Východné Karpaty má výmeru vlastného územia 25 307 ha. V okrese Svidník zaberá územie CHKO približne 7524 ha, čo predstavuje 13,8 % územia okresu. Chránené územie predstavuje zachované geobiocenózy na rozhraní dvoch horských systémov - Západných a Východných Karpát a charakterizuje ho typický flyšový, prevažne vrchovinný reliéf. Geomorfologické pomery územia CHKO charakterizuje

vrchovinový typ reliéfu, pričom patrí do provincie Východné Karpaty, subprovincie vnútorné Východné Karpaty a oblasti Nízke Beskydy a Laborecká vrchovina.

Pre územie CHKO sú charakteristické hladko modelované tvary kopcov, ktoré sú v kotlinách a dolinách rozčlenené hustou sieťou vodných tokov, ako aj početnými výmoľami, eróznymi brázdami, zosuvmi, stržami až debrami. V záveroch dolín sa uplatňuje spätná erózia potokov a bystrín. Pôdy na území CHKO sú zastúpené v dolinách prevažne kambizemami nasýtenými a vo vyšších polohách kambizemami kyslými, až výrazne kyslými. Pobrežné nivy údolných riek tvoria fluvizeme. Územie CHKO Východné Karpaty patrí do povodia rieky Bodrog. Hraničný hrebeň s Poľskou republikou je zároveň súčasťou európskej rozvodnice. K najvýznamnejším vodným tokom, ktoré pramenia na území CHKO patria Laborec, Výrava, Vydraňka, Chotčianska a Ladamírka.

Od Osadného až po Kečkovce (Roztoky) sa v rôznej šírke ťahá hraničný pás lesného porastu (lokality sú v celej dĺžke prepojené turistickým chodníkom po horskom hrebenei pozdĺž štátnej hranice s Poľskou republikou), ktorý týmto spôsobom vytvára do určitej miery ucelený *lesný krajinný typ*. V určitých úsekoch je zastúpený aj pôvodným drevinovým zložením a tieto zachovalé lesné spoločenstvá sú v súčasnosti chránené oveľa intenzívnejšie tzn., že sú súčasťou jednotlivých maloplošných chránených území s najprísnejšími stupňami ochrany.

Vegetáciu reprezentujú najmä lesné porasty s prirodzenou skladbou drevín, miestami pralesovitého charakteru. Z drevín prevláda buk lesný, s rôznym výskytom autochtónnej jedle bielej, javor, lipa, brest horský, jaseň, hrab, borovica lesná, smrekovec, dub zimný, umelo je vysadený smrek obyčajný. Lesné porasty sú po svojich dolinách popretkávané sieťou viac menej zjazdnych a prístupných lesných ciest, ktoré lemujú bohatú vodnú sieť vytvárajúcu sa v premenných oblastiach pred štátnou hranicou s Poľskom.

Nelesné spoločenstvá sú zastúpené podhorskými a horskými lúkami, pasienkami a rôznymi typmi mokradných spoločenstiev (prameniskové, slatinné, a rešelinné) s malým podielom ornej pôdy. Úpadok poľnohospodárskej prvovýroby sa negatívne premietol aj na celkový výzor a vzhľad krajiny. Postupné zarastanie pasienkov náletmi, pomalé rozširovanie dolných okrajov lesa, zarastanie lokalít divokou

ruderálnou vegetáciou, to všetko uberá z malebnosti krajiny. Strácajú sa zaujímavé a prítlačivé lokality, ktoré niekedy lákali turistov, hubárov a iných návštevníkov. V bylinných spoločenstvách sa prelínajú druhy Východných a Západných Karpát a súčasne sa vyskytujú typické horské druhy karpatských bučín a vrcholových lúk s nížinnými teplomilnými druhmi, ktoré sem zasahujú z južných oblastí. Z významných druhov Východných Karpát sa vyskytuje scila dvojlistá východná (*Scilla bifolia* ssp. *subtriphylla*) razivka smradľavá (*Aposeris foetida*) čemerica purpurová (*Helleborus purpurascens*), kostrihoj srdcovitý (*Symphytum cordatum*), telekia ozdobná (*Telekia speciosa*), mliečnik rakúsky Sojákov (*Euphorbia austriaca* ssp. *sojakii*), zvonček konáristý jedľový (*Campanula patula* ssp. *abietina*), kosatec trávolistý pašachorový (*Iris graminea* ssp. *pseudocyperus*), iskerník karpatský (*Ranunculus carpaticus*), prilbica metlinatá (*Aconitum paniculatum*), silenka pochybná (*Silene dubia*), fialka odchýlená (*Viola declinata*). Z vápnomilných druhov je významný jelení jazyk celolistý (*Phyllitis scolopendrium*), pichliač lepkavý (*Cirsium erisithales*), zvonovník hlavatý (*Phyteuma orbiculare*). Z horských druhov sa vyskytuje jastrabník pomarančový (*Hieracium aurantiacum*), papradka alpínska (*Athyrium distentifolium*), rebrovka rôznolistá (*Blechnum spicant*), objímavka obyčajná (*Streptopus amplexifolius*), kostrava horská (*Festuca drymeia*) a iné.

K významným charakteristickým druhom fauny stavovcov chránenej krajinnej oblasti patrí mlok karpatský (*Triturus montandoni*), salamandra škvrnitá (*Salamandra salamandra*), jašterica živorodá (*Lacerta vivipara*) a iné. Triedu vtákov reprezentujú bocian čierny (*Ciconia nigra*), orešnica perlavá (*Nucifraga caryocatactes*), tesár čierny (*Dryocopus martius*), orol skalný (*Aquila chrysaetos*), orol krikľavý (*Aquila pomarina*), haja tmavá (*Milvus migrans*), haja červená (*Milvus milvus*), myšiak hôrny (*Buteo buteo*), východokarpatský endemit sova dlhochvostá (*Strix uralensis*). Z význačných druhov cicavcov tu žije vzácna vydra riečna (*Lutra lutra*), tchor norok (*Plutorius lutreola*), mačka divá (*Felis silvestris*), rys ostrovid (*Lynx lynx*), vlk obyčajný (*Canis lupus*), medveď hnedý (*Ursus arctos*); v posledných rokoch sa vyskytujú v slovensko-poľskom pohraničnom území aj ojedinelé exempláre zubra hôrneho.

Chránený areál - CHA Slatina pri Šarišskom Štiavniku (*Radomská slatina*)

Chránený areál bol vyhlásený v r. 1990 na výmere 0.998 ha na ochranu slatinných geobiocenóz Nízkych Beskýd. Chránené územie sa nachádza medzi obcami Radoma a Šarišský Štiavnik a nachádza sa v údolnej nive riečky Radomka. Na alúviu Radomky sa vytvoril rozsiahly komplex aluviálnych lúk, ktoré sú zaplavované minerálnou vodou vytekajúcou z minerálnych prameňov. Chránené územie je súčasťou regionálneho biokoridoru Radomka. Na území areálu platí IV. stupeň ochrany. Územie navrhované na ochranu predstavuje svojrázny biotop s vyvíjajúcou sa halofytnou vegetáciou, ktorý je vzácny nielen z hľadiska okresu Svidník, ale i celého pomerne rozsiahleho územia Nízkych Beskýd. V doterajšej sieti chránených území severovýchodného Slovenska tento typ vegetácie nie je chránený. Na aluviálnych lúkach Radomky sú formujúce a vyvíjajúce sa porasty halofytnej vegetácie plošne afytcenologicky natoľko vyvinuté, že spĺňajú všetky kritéria chráneného územia, sú ukázkou vplyvu zaplavovania vodou zásaditého a sírneho zloženia, sú v nich zastúpené mnohé vzácne (ohrozené) rastlinné druhy – Triglochín palustre, barička prímoorská (*Triglochín maritima*), vstavačovec májový (*Dactylorhiza majalis*) *Cyperus fuscus*, *Blysmus compressus* a iné. Vyskytuje sa tu aj viacero druhov chráneného hmyzu. Pomerne pravidelne v území hniezdi cíbik chocholatý (*Vanellus vanellus*).

Chránený areál – CHA Driečna

Stupeň ochrany: 4

Katastrálne územie: obec Vladiča.

Chránený areál bol vyhlásený o rozlohe 3 817 m² v roku 1990, za účelom zabezpečenia ochrany zriedkavého slatinného ostricovo-machového spoločenstva s výskytom vachty trojlístej (*Menyanthes trifoliata*), patriacej medzi chránené a ohrozené druhy rastlín.

Chránené vtáčie územia

Chránené vtáčie územie CHVÚ Laborecká vrchovina - SKCHVU011 Laborecká vrchovina

CHVÚ Laborecká vrchovina je jedno z piatich najvýznamnejších navrhovaných chránených vtáčích území s rozlohou približne 107 736 ha. Nachádza sa v okresoch:

Humenné, Medzilaborce, Snina, Stropkov a Svidník. V okrese Svidník zaberá severovýchodnú časť okresu a prekrýva sa CHKO Východné Karpaty. Siahá po línii od obce Šemetkovce až po obec Roztoky. Účelom vyhlásenia CHVÚ je zachovanie biotopov druhov vtákov európskeho významu ako sú sova dlhochvostá, orol krikľavý, bocian čierny, haja červená, muchárik bielokrký strakoš červenochrbtý atď. Pravidelne tu hniezdi viac ako 1% národnej populácie druhov ďateľ prostredný bocian biely, včelár lesný, prhlviar čiernohlavý, krutihlav hnedý, muchár sivý, brehuľa hnedá atď. Cieľom ochrany v CHVÚ je zachovanie a obnova ekosystémov významných pre druhy vtákov, pre ktoré je oblasť vyhlásená v ich prirodzenom areáli ich rozšírenia.

SKCHVU011 Laborecká vrchovina

Katastrálne územie: okres Stropkov: katastrálne územie Bukovce, Bystrá, Driečna, Gribov, Havaj, Kožuchovce, Makovce, Malá Poľana, Miková, Olšavka, Staškovce, Suchá a Vladiča.

Laborecká vrchovina je jedným z troch najvýznamnejších území na Slovensku pre hniezdenie druhov orol krikľavý (*Aquila pomarina*), haja červená (*Milvus milvus*), strakoš červenochrbtý (*Lanius collurio*), muchárik červenohrdlý (*Ficedula parva*), penica jarabá (*Sylvia nisoria*), chriaštel' poľný (*Crex crex*), ďateľ čierny (*Dryocopus martius*), ďateľ bielochrbtý (*Dendrocopos leucotos*), žlna sivá (*Picus canus*), lelek lesný (*Caprimulgus europaeus*), škovránok stromový (*Lullula arborea*) a rybárik riečny (*Alcedo atthis*). Pravidelne tu hniezdi viac ako 1% národnej populácie druhov ďateľ prostredný (*Dendrocopos medius*), bocian biely (*Ciconia ciconia*), včelár lesný (*Pernis apivorus*), prhlviar čiernohlavý (*Saxicola torquata*), krutihlav hnedý (*Jynx torquilla*), muchár sivý (*Muscicapa striata*), žltochvost lesný (*Phoenicurus phoenicurus*), hrdlička poľná (*Streptopelia turtur*), prepelica poľná (*Coturnix coturnix*), strakoš sivý (*Lanius excubitor*), brehuľa hnedá (*Riparia riparia*), sova dlhochvostá (*Strix uralensis*), bocian čierny (*Ciconia nigra*), muchárik bielokrký (*Ficedula albicollis*) a jariabok hôrny (*Bonasa bonasia*).

Ramsarsky významné lokality

Regionálne významné mokrade sú v stropkovskom okrese dve: Vodná nádrž Domaša k. ú. Lomné, a Driečna v k. ú. Vladiča, identická s vyššie uvádzaným CHA Driečna. Lokálne významné mokrade sú v dotknutom okrese štyri, z toho tri priamo v k. ú. mesta Stropkov: Močiar v Sitníku, rybník „Ondava“ Stropkov a Bokšanské rybníky. Štvrtá mokrad' lokálneho významu sa nachádza v k. ú. obce Brusnica.

2.2 Flóra pohraničného regiónu Prešovského kraja

2.2.1 Popis vegetácie, opis vybraných druhov rastlín charakteristických pre pastviny vrátane vybraných druhov

Podľa geobotanickej mapy Slovenska (Michalko et al., 1986) pôvodnú potenciálnu vegetáciu záujmového územia tvorili lužné lesy podhorské (*Alnenion glutinoso-incanae* Oberd 1953) v údoliach vodných tokov, na ne nadväzujúce dubovo-hrabové lesy karpatské (*Carici pilosae-Carpinenion betuli* J. et M. Michalko ined.). Súčasný stav vegetácie oproti potenciálnej vegetácii dotknutého územia je výrazne pozmenený.

Vplyv susedných oblastí sa prejavuje v zastúpení aj teplomilných aj východokarpatských druhov rastlinstva. Pre severnejšiu časť je významný výskyt iskerníka štetinkatého, štiavu hustého, roripovníka východného. Z ďalších druhov je to dätelina otvorená, kosatec žltý, žltuška lesklá. Vlhkomilná vegetácia sa vo fragmentoch zachovala na mezofilných a podmáčaných menších plochách a mikromokrinách v alúviu Tople. V lesných spoločenstvách sú zastúpené dubovo-hrabové lesy karpatské, bukové kvetnaté lesy podhorské, vo väčšej miere sa sekundárne vyskytujú aj brezovo-borovicové lesíky, jedľovo-smrekové lesy a ružovo-trnkové kroviny. Z druhov stromov prevláda dub zimný a hrab obyčajný, často sú zastúpené aj javor poľný, lipa malolistá, lipa veľkolistá, čerešňa vtáčia a buk lesný. Na okrajoch lesných porastov sa vytvorili lúčne spoločenstvá s prevahou psinčeka tenučkého. V krovitých formáciách prevládajú hlavne javor poľný, breza ovisnutá, trnka slivková, hloh obyčajný, zob vtáčí. Zbytky lužných lesov sa zachovali len ako brehové porasty Tople, Mníchovského potoka a dvoch bezmenných potokov. V týchto porastoch prevláda jelša sivá, jaseň štíhly, vrba krehká, vrba biela, z krovín baza čierna, kalina obyčajná, čremcha obyčajná, vrba rakytová, lieska obyčajná, jarabina vtáčia, krušina jelšová, z bylinných druhov prevládajú hygrofilné a nitrofilné druhy.

Najrozsiahljším typom spoločenstiev sú lesy aj keď ich podstatná časť bola vyklčovaná a premenená na ornú pôdu, pasienky, lúky a sady. Rozloženie lesov je nerovnomerné. Z lesných typov si väčšinové zastúpenie udržal buk, miestami sú umele rozšírené kultúry smreka, smrekovca opadavého, jedle, prípadne borovice.

Vo vyšších polohách hraničného hrebeňa Východných Beskýd sa vyskytujú spoločenstva typických bučín, premiešané aj náročnejšími drevinami ako javor horský, brest, jaseň, ojedinele lipa a javor mliečny. Bylinný podrast tvoria bučínové druhy a celková prikrývka tohto podrastu je vyššia ako v spoločenstvách predchádzajúcej skupiny.

V horských polohách v pramenistých oblastiach pozdĺž hlavného hrebeňa Východných Karpát sa vyskytujú spoločenstvá jedľových bučín s nápadným bylinným podrastom, ktorý tvorí dve vrstvy. V dolnej vrstve prevládajú bučínové druhy a v hornej sa uplatňujú papradiny a iné druhy vysokých bylín.

Pozdĺž tokov sú rozšírené spoločenstvá sivých jelšín. Zaberajú nesúvislé pásy spevňujúce brehy vodných tokov. V území sú zastúpené sekundárne brezovo – borovicové lesíky, ružovo – trnkové kriačiny, kde trnka chlpatá zasahuje až do najsevernejších častí.

Náhradné spoločenstvá trávnych porastov, ktoré sa vyvinuli na plochách po dubovohrabových lesoch tvoria prevažne kvetnaté horčinkovo – hrebienkové pasienky a ovsíkové lúky. Bežne sú rozšírené porasty psinčeka obyčajného, tomky voňavej, kostravy lúčnej, ovsíka obyčajného a kostravy červenej. Na suchších stanovištiach sa nachádzajú porasty s mrvicou peristou. V brehových

porastoch Radomky, Ondavy a v ich prítokoch sa vyskytuje ježatec laločný. Na štrkoviskách sa nachádzajú aj teplomilnejšie druhy ako prietržník holý, strmohyl holý, ostropes obyčajný, štetka laločná. Pre povodie Ondavy je charakteristickým druhom veronika nitkovitá, ktorá sa rozšírila do záhrad, trávnikov priekop a pod. Z ďalších druhov je to ďateľina otvorená kosatec žltý, žltuška lesklá.

V severnejšej časti územia sa nachádzajú iskerník štetinkatý, štiav hustý a iné. Vo vlhších priekopách je rozšírená trebuľka lesná. Na ruderalných stanovištiach rastie prhľava dvojdomá, mrlík dobrý, slez nebadaný, slez nizučký a iné.

Menej rozšírenými spoločenstvami sú kroviny zaradené medzi podsvahové jelšiny, širokolisté vrbiny a v širšom okolí v alúviu potoka Chotčianka aj porasty s myrikovkou nemeckou a s trnkovými krovunami. Plošne sú na území zastúpené veľkoblokové orné pôdy so segetálnou vegetáciou. Významnými biotopmi sú lúky a pasienky s prevahou psinčeka tenučkého (*Agrostis tenuis*) či tomky voňavej (*Anthoxanthum odoratum*). V dôsledku rozsiahlych melioračných a regulačných zásahov však došlo miestami k ubúdaniu prirodzených trávnatých porastov resp. sa rozšírili plochy kultúrnych siatych lúk a trvalých trávnych porastov so zmenenou flóristickou skladbou.

Tatranský národný park (TANAP)

Ozdobou vápencových skál je plesnivec alpínský. V Tatranskej Lomnici sa nachádza muzeum TANAP-u, výstavnú časť má rozdelenú na prírodovednú, prírodoochranskú, historickú a etnografickú. Botanická záhrada – Expozícia Tatranskej prírody sa nachádza na severovýchodnom okraji Tatranskej Lomnice. Rozprestiera sa na ploche 3,2 hektára. Návštevníci tu môžu vidieť 270 druhov tatranských rastlín.

Pieninský národný park (PIENAP)

Vyskytuje sa tu množstvo jedinečných a vzácných druhov flóry a biotopov.

Národný park Poloniny

Národný park Poloniny orograficky patrí do subprovincie Východné Karpaty, oblasť Poloniny, celku Bukovské vrchy, geologicky do jednotky dukliansko-bukovského flyša. Celý národný park sa nachádza na území Prešovského kraja a to v okrese Snina. V národnom parku dominujú bukové a jedľovobukové lesy, charakteristické sú horské lúky - poloniny. Najvyššia koncentrácia pralesov. Medzinárodný výbor organizácie UNESCO zaradil slovensko-ukrajinské bukové pralesy medzi 166 lokalít svetového prírodného dedičstva. Karpatské bukové pralesy sú výnimočné tým, že vytvárajú reťaz "ostrovov" pôvodného prírodného lesa, ktorý tu rástol tisícky rokov. Ide o vzácny prípad

ukážok pralesov na relatívne malom území. Sú tu storočné jedle, buky, javory a veľké množstvo mŕtveho dreva, ktoré predstavuje živnú pôdu pre tisícky húb.

Chránená krajinná oblasť Vihorlat

Vihorlat patrí medzi najlesnatejšie pohoria Slovenska s prevahou listnatých, najmä bukových lesov.

Chránená krajinná oblasť Východné Karpaty

CHKO je bohatá na lesy, prevažujú bučiny, preto tu prevládajú lesné rastlinné a živočíšne spoločenstvá. Vyskytujú sa tu aj slatinno-rašelinné spoločenstvá.

Maloplošné chránené územia v Národnom parku Poloniny

Národné prírodné rezervácie (NPR):

NPR Havešová – má veľký význam pre vedecký výskum pôvodných lesných spoločenstiev s využitím v lesnom hospodárstve.

NPR Pľaša – pôvodné prirodzené lesné porasty buka s prímiesou javora horského a jarabiny vtáčež zaberajú pohrebeňové svahy a okolie kóty Pľaša (1 162 m n. m.). Z východokarpatských druhov tu nájdeme rásť čemericu purpurovú typickú pre toto územie.

NPR Riaba skala (Jarabá skala, Rabia skala) – pôsobením geologických, geomorfologických, klimatických a biogeografických činiteľov v nadmorských výškach 1000 –1188 m sa vytvorili výnimočné prírodné podmienky na rozšírenie významných rastlinných a živočíšnych spoločenstiev. Významnou súčasťou tohto územia sú horské lúky nad hornou hranicou lesa - poloniny.

NPR Rožok – zachovali sa tu pralesovité porasty buka s vtrúseným javorom horským. Rôznoveké, hrúbkové i výškové diferencované porasty sú v rôznych vývojových štádiách pralesa. Územie má mimoriadny význam pre zachovanie biogeocenóz kvôli komplexnému prírodovednému výskumu najmä pre potreby pestovania lesov.

NPR Stinská – chránené územie tvoria lesné komplexy a vrcholové lúky v jedľovo-bukovom a smrekovo-jedľovo-bukovom vegetačnom lesnom stupni. Medzi

najznámejšie druhy rastlín chráneného územia patrí endemit Východných Karpát iskerník karpatský, ktorý rastie na Slovensku iba v tejto lokalite.

NPR Stučica – nachádzajú sa tu typické bučiny, jedliny, bukové javoriny a jaseňovité javoriny.

PR Pod Ruským (Lúky pod Ruským) – Celkový charakter vegetácie udávajú vysoké byliny močiarnych a mokradňových spoločenstiev, ako sú pichliač potočný, čerkáč obyčajný a iné. Z východokarpatských druhov sa tu vyskytuje klinček bradatý nakopený.

Prírodné rezervácie (PR):

PR Bahno – územie je najvýznamnejším rašeliniskom Bukovských vrchov s výskytom vzácných druhov vrchoviskových a prechodných rašelinísk, ako sú rosička okrúhlostá, sedmokvietok európsky a iné. Významný je výskyt olšovníkovca močiarného.

PR Borsučiny – zahrňuje lesné spoločenstvá typických bučín, lipových bučín, jedľových bučín, bukových javorín, lipových javorín.

15. **PR Bzaná** – vznikla na ochranu genofondu územia v roku 1993, pretože prirodzený súbor teplomilných lúčnych a krovinných ekosystémov sa vyznačuje veľkou druhovou diverzitou.

PR Gazdoráň – predmetom jej ochrany sú teplomilné lúčne spoločenstvá na xerothermnom stanovišti flyšových cergovských vrstiev Bukovských vrchov.

16. **PR Hlboké** – územie je zaujímavé výskytom kyslých bučín smrekovo-bukovo-jedľového vegetačného stupňa v inverznej polohe vo výškach 500 – 610 m n. m.. Na kyslom flyšovom podloží sa dominantne uplatňujú chlpaňa lesná a smlz trstovníkový.

PR Hrúnok – predmetom ochrany je východokarpatský druh čemerica purpurová, ktorá rastie na flyšovom podklade Laboreckej vrchoviny v údolí Cirochy. V lesných spoločenstvách bukových dubín vytvára bohaté zárusty spolu so vzácnym pečeňovníkom trojlaločným a sprievodcami duba, ako sú hrachor čierny, medunka medovkolistá.

PR Ruské – cieľom ochrany je zachovanie teplomilných lúčnych spoločenstiev so súvislým zárastom vzácnnej kručinôčky krídlatej. V terénnych zníženinách na glejových pôdach sa významne uplatňujú vstavačovec májový a páperník širokolistý.

PR Stinská Slatina (Slatinka pod Stinskou) – z významných rastlín tu nájdeme napr. vachtu trojlistú, páperník úzkolistý a iné vlhkomilné a močiarne druhy.

PR Stružnická dolina – predmetom ochrany je prvosenka bezbyľová, ktorá rastie v doline potoka Stružnica. Je to jediná lokalita na území severovýchodného Slovenska. Jej výskyt sa viaže na vlhký typ dubových bučín so zastúpením ostrice lesnej. Z významnejších druhov sa tu nachádza napr. horec luskáčovitý a svíb južný.

PR Šípková – slúži pre účely ochrany lesných a sutinových spoločenstiev Bukovských vrchov s významným zastúpením východokarpatských druhov ako aj na ochranu prirodzeného odkryvu flyšových súvrství Bukovských vrchov, bučinových, horských, sutinových a lúčnych spoločenstiev Východných Karpát.

PR Udava – zachovali sa tu vplyvom priaznivých klimatických podmienok prirodzené spoločenstvá jedľových bučín a bukových javorín, kde sa v porastovej štruktúre popri buku významne uplatňuje pôvodná jedľa. Živé stanovišťa podmieňujú bohatý bylinný kryt, kde dominujú paprade, kyslička obyčajná, hluchavník žltý.

PR Roztoky - bola vyhlásená predovšetkým na ochranu rastlinných spoločenstiev s plavúňom splošteným v r. 1988.

PR Borsukov vrch - predmetom ochrany sú: 1. Komplex lesných spoločenstiev, podstatne nezmenených ľudskou činnosťou, ktoré sú súčasťou územia medzinárodného významu – lokality “Karpatské bukové pralesy a staré bukové lesy Nemecka” zapísanej v Zozname svetového dedičstva UNESCO. 2. Biotopy európskeho významu: Ls4 Lipovo-javorové sutinové lesy (* 9180), Ls5.1 Bukové a jedľovo-bukové kvetnaté lesy (9130), Ls5.2 Kyslomilné bukové lesy (9110), Ls5.3 Javorovo-bukové horské lesy (9140).

Prírodná pamiatka (PP):

PP Ulička - predstavuje ochranu predovšetkým chránenej paprade – perovníka pštrosieho.

Európske chránené územia v Národnom parku Poloniny (NATURA 2000)

Územie európskeho významu Bukovské vrchy (SKUEV0229)

Územie chránené z dôvodu ochrany biotopov európskeho významu: Prirodzené eutrofné a mezotrofné stojaté vody s vegetáciou plavajúcich a ponorených cievnatých

rastlín typu *Magnopotamion* alebo *Hydrocharition*, Horské vodné toky a bylinné porasty pozdĺž ich brehov, Silikátové skalné steny a svahy so štrbinovou vegetáciou, Horské kosné lúky, Kyslomilné bukové lesy, Javorovo-bukové horské lesy, Bukové a jedľové kvetnaté lesy, Nespevnené karbonátové skalné sutiny montánneho až kolinného stupňa, Lipovo-javorové sutinové lesy, Slatiny s vysokým obsahom báz, Nížinné a podhorské kosné lúky, Vlhkomilné vysokobylinné lemové spoločenstvá na poriečnych nivách a horské psicové porasty na silikátovom substráte, Suchomilné travinnobylinné a krovínové porasty na vápnitom podloží.

Druhy európskeho významu: bahnička kranská, zvonček hrubokoreňový, vrchovka alpínska, dvojhrot zelený, kyjanôčka zelená.

Územie európskeho významu Stinská (SKUEV0210)

Druhy európskeho významu: bahničkakranská, zvonček hrubokoreňový, spriadač kostihojový, kobylka *Pholidopteratranssylvanica*.

KARPATSKÉ BUKOVÉ PRALESY

STUŽICA Osobitým vzrastom a vekom sa tu vyznačuje jedľa, ale aj buk a javor horský.

Charakteristickou drevinou stužického pralesa je jedľa biela, a to i napriek tomu, že jej zastúpenie nepresahuje 30 % a v podhrebeňových partiách jej miesto vedľa dominantného buka

zaberajú cenné listnáče ako jaseň, brest a predovšetkým javor. Svojou typickou dlhovekosťou, ktorá môže dosiahnuť až 500 rokov, sa právom označuje za kráľovnú tohto lesa. Najstaršia – takmer 50 metrová stužická jedľa má vyše 300 rokov a „obvod v páse“ 518 cm. Priaznivé podmienky územia (veľká vzdialenosť od zdrojov znečisťovania ovzdušia, pôvodné a prirodzené lesné porasty, zachovanie starých drevín) pre svoj život využilo 105 známych druhov lišajníkov, takmer 30 z nich je kriticky ohrozených. O hodnote územia vypovedá aj prítomnosť viac ako 190 druhov machorastov a 354 druhov vyšších rastlín, z

ktorých sa mnohé radia k východokarpatským endemitom (fialka dácka, hadomor ružový, zvonček jedľový, klinček nakopený, čermel Herbichov a pod.). Z lesných typov

biotopov výrazne dominujú bukové a jedľovo-bukové kvetnaté lesy, kde hlavnou drevinou je buk.

HAVEŠOVÁ

Havešová - predmetom ochrany sú tu vzácne zachovalé porasty pralesovitého charakteru s výskytom unikátnych exemplárov listnatých stromov - javor, jaseň, brest. Vďaka veľmi členitému reliéfu rozdelenému hlbokými stržami sa tu zachoval veľmi pekný bukový prales. Rozpätie nadmorských výšok v lokalite sa pohybuje od 440 m do 740 m n. m. Okrem buka sa na lokalite ojedinele vyskytujú javor horský, javor mliečny, jaseň štíhly a brest horský.

ROŽOK

V lokalite je veľmi pekný rovnorodý bukový prales o výmere 66 ha. Prales je výrazne výškovo a hrúbkovo diferencovaný s maloplošnou textúrou a s dostatočným množstvom rovnomerne rozmiestneného stojaceho a ležiaceho mŕtveho dreva vo všetkých štádiách rozkladu. Hlavnou drevinou je buk lesný, len vo vyšších častiach lokality sa ojedinele vyskytuje aj javor horský. Bylinná zložka je na väčšine plochy veľmi chudobná (dominuje slt *Fagetum pauper*), len vo vyšších častiach a pri potokoch je bohatšia (výskyt slt *Fagetum typicum*). V lokalite je založených niekoľko trvalých výskumných plôch.

VIHORLAT

Vihorlat je rozsiahly komplex bukových pralesov, ktorý sa tiahne pozdĺž oblúka hlavného hrebeňa Vihorlatských vrchov severne od jazera Morské oko. Sú charakteristické dominanciou buka lesného (*Fagus sylvatica*), absenciou smreka obyčajného (*Picea abies*) a nízkym zastúpením jedle bielej (*Abies alba*), javora horského (*Acer pseudoplatanus*) a jaseňa štíhleho (*Fraxinus excelsior*). Nie sú výnimkou 240 - ročné a staršie exempláre buka. Celý vývojový cyklus v tomto pralese trvá 220 – 230 rokov.

Národná prírodná rezervácia – NPR Čergovský Minčol

Chránené územie sa nachádza na vrcholovom hrebeni Minčola, prevažne v jeho severovýchodnej časti. Lúky sú porastené čučoriedkami a brusnicami s trávnatými zárastami. Napriek tomu, že v území nie je zastúpený žiaden rastlinný druh európskeho významu, čergovské lúky sa vyznačujú pestrou druhovou skladbou s výskytom mnohých chránených druhov národného významu: vstavačovec bazový (*Dactylorhiza sambucina*), vstavač mužský (*Orchis mascula*), pavstavač hlavatý (*Traunsteinera globosa*), plavúň obyčajný (*Lycopodium clavatum*), ale aj ohrozených druhov akými sú vemenníček zelený (*Coeloglossum viride*), sedmokvietok európsky (*Trientalis europaea*), či chlpánik oranžový (*Pilosella aurantiaca*), ktorý spolu s horcom luskáčovitým (*Gentiana asclepiadea*), cesnakom hadím (*Allium victorialis*), ľaliou zlatohlavou (*Lilium martagon*), nátržníkom zlatým (*Potentilla aurea*), kýchavicou bielou Lobelovou (*Veratrum album* subsp. *lobelianum*) patria medzi najkrajšie farebné ozdoby horských lúk Čergovského Minčola. V lesných porastoch skoro na jar sú nápadné kobercovité porasty snežienky jarnej (*Galanthus nivalis*), cesnaku medvedieho (*Allium ursinum*), neskôr rozkvitá mesačnica trváca (*Lunaria rediviva*), prilbice – prilbica moldavská (*Aconitum moldavicum*), prilbica pestrá (*Aconitum variegatum*). Na horských lúkach bolo pozorovaných 230 taxónov vyšších rastlín, z ktorých je 9 chránených.

Národná prírodná rezervácia – NPR Becherovská tisina

Na severovýchode Slovenska, pri hranici s Poľskom, v hlbokých lesoch Ondavskej vrchoviny, leží jedna z najcennejších botanických rezervácií na našom území. Národná prírodná rezervácia Becherovská tisina bola vyhlásená už v roku 1954 a chráni na strmých severovýchodných svahoch Javoriny (881 m n. m.) na ploche 24,13 ha porasty tisú obyčajného (*Taxus baccata*), ktorého sa v rezervácii vyskytuje asi 230 kusov. Je to najväčší zaznamenaný výskyt tejto vzácnej dreviny vo flyšovom pásme Karpát a jedna z najpočetnejších enkláv na území Slovenska. Rezervácia sa rozprestiera v nadmorskej výške medzi 500 a 600 m n. m. Z drevín prevláda buk, častá je jedľa, javor horský, jaseň, brest a javor mliečny. Tis obyčajný rastie zväčša na veľmi neprístupných strmých svahoch. Tis obyčajný je nevelký, zriedkavo nad 15 metrov vysoký vždyzelený ihličnatý strom, alebo krík. Rastie pomaly, ale dožíva sa vysokého veku až cez 1 000 rokov. Na

strmých svahoch s vystupujúcimi pieskovcovými bridlicami zvädza tis obyčajný neľahký boj o svoju existenciu. Preto vidno miestami aj postrhávané tisy, ktoré sa zosunuli po prudkých svahoch. V takýchto ťažkých podmienkach tis vytvára prevažne krovinaté a plazivé formy, ktoré majú najväčší predpoklad udržať sa na neschodných svahoch. Na menších terasách a balvanistých výstupoch rastú vzácnejšie druhy, ako nevädza mäkká (*Centaurea mollis*), mliečivec alpínsky (*Cicerbita alpina*), veľmi zriedkavo jelení jazyk celistvolistý (*Phyllitis scolopendrium*), roztrúsene áron alpínsky (*Arum alpinum*), papraďovec Braunov (*Polystichum braunii*), papraďovec laločnatý (*Polystichum aculeatum*) a iné bežné druhy javorových bučín. Pre lepšie sprístupnenie chráneného územia bol vybudovaný exkurzný chodník od bývalej horárne v doline Riečky až ku skalnej bariére s tismi. Pohodlným exkurzným chodníkom cez jedľové bučiny sa dostaneme k Becherovskej tisine a odtiaľ na vrchol Javoriny, odkiaľ je prekrásny výhľad na územie Poľska - na územie Beskidu Niskeho. Ak sa sem vyberieme v jeseni, očaria nás celé skupiny zákonom chránenej prilbice pestrej (*Aconitum variegatum*).

Národná prírodná rezervácia - NPR Pramenisko Tople

Chránené územie sa nachádza v závere doliny rieky Tople v nadmorskej výške 975 až 1 070 metrov. Národná prírodná rezervácia bola vyhlásená v roku 2002 na zabezpečenie ochrany prameniska rieky Tople s jej prirodzenými porastmi jedľobučín a príľahlých horských lúk hlavného hrebeňa. Hneď nad prameňom, za hranicou rezervácie, sa nachádza rúbaň a spálenisko, ktoré v hornej časti zarastá smrekom. Na ľavej strane Tople rastie bukový les, miestami je vtrúsená jedľa. Pravá strana Tople je porastená jedľobučinou, hojné zastúpenie tu má aj javor horský. V doline sa nachádza rúbaň, ktorá je umelo zalesnená smrekom.

Národná prírodná rezervácia - NPR Regetovské rašelinisko

Tento slatinnorašelinový biotop sa vyvinul na nepriepustnom flyšovom podloží. V centrálnej časti je pokryté súvislou vrstvou rašeliníkov a je hlboké 9 metrov. Na okrajoch tu rastie podľa stupňa zamokrenia celá škála ostricových spoločenstiev, ktoré boli v minulosti na suchších miestach kosené a zamedzilo sa tak zmladzovaniu jelšových porastov. K najvzácnejším druhom, ktoré tu boli zistené patrí predovšetkým diablik

močiarny (*Aron palustris*), ktorý tu má jediné nálezisko na východnom Slovensku. Z ďalších vzácných druhov tu nájdeme mäsožravú rosičku okrúhlolistú (*Drosera rotundifolia*) a vachtu trojlistú.

Národná prírodná rezervácia – NPR Stebnícka Magura

Nachádza sa v katastrálnom území Stebník, v pramennej oblasti Stebnického potoka, na severovýchodných svahoch rovnomenného vrchu v nadmorskej výške 650-900 m. n. m. budovaných flyšovým pieskovcom Busova. Prirodzené, miestami až pralesovité lesné porasty Magury sú veľmi zachovalé a v rámci Nízkych Beskýd predstavujú fytoecologicky a floristicky jedinečnú ukážku prirodzených a pôvodných spoločenstiev vyšších polôh. Sú tu vyvinuté sutinové bukové javoriny, javorová bučina a v dolnej časti rezervácie jedľové bučiny. V drevinovom zložení prevládajú druhy buk lesný (*Fagus sylvatica*), jedľa biela (*Abies alba*), javor horský (*Acer pseudoplatanus*) a jaseň štíhly (*Fraxinus excelsior*), ktoré sú mohutného vzrastu, dobrého zdravotného stavu, dosahujú výšku nad 25 m. Z krovín sú tu zastúpené baza červená (*Sambucus racemosa*), kalina obyčajná (*Viburnum opulus*), egreš obyčajný (*Grossularia uva-crispa*). Územie sa vyznačuje zastúpením východokarpatských prvkov flóry. Na skalnatých svahoch najmä v podvrcholovej časti Magury sú z botanického hľadiska najzaujímavejšie porasty východokarpatského druhu skopólie kranskej (*Scopolia carniolica*), jediné na území Bardejovského okresu. Pre územie rezervácie je charakteristické veľké zastúpenie rôznych druhov papradín. Nápadne častý je papraďovec laločnatý (*Polystichum aculeatum*), papraď samčia (*Dryopteris filix-mas*), papradka samičia (*Athyrium filix-femina*), papraď ostnatá (*Dryopteris spinulosa*). Vzácnjší je výskyt papraďovca Braunovho (*Polystichum braunii*). Najbohatší je tu jarný aspekt, keď hromadne kvitnú chochlačka dutá (*Corydalis cava*), snežienka jarná (*Galanthus nivalia*), krivec žltý (*Gagea lutea*), pľúcnik lekársky (*Pulmonaria officinalis* subsp. *officinalis*). V bylinnom podraze sú ďalej zastúpené druhy bažanka trváca (*Mercurialis perennis*), hluchavník horský (*Galeobdolon montanum*), kopytník európsky (*Asarum europaeum*), ostružina černicová (černica) (*Rubus fruticosus*), ostružina malinová (malina) (*Rubus idaeus*), hviezdica hájna (*Stellaria nemorum*), starček Fuchsov (*Senecio fuchsii*), mesačnica trváca (*Lunaria rediviva*), pakost smradľavý (*Geranium*

robertianum), čistec lesný (*Stachys sylvatica*), netýkavka nedotklivá (*Impatiens noli-tangere*), kokorik praslenatý (*Polygonatum verticillatum*), zubačka žliazkatá (*Dentaria glandulosa*), lipkavec marinkový (marinka voňavá) (*Galium odoratum*), samorastlik klasnatý (*Actaea spicata*), kyslička obyčajná (*Oxalis acetosella*), tôňovka dvojlistá (*Malanthemum bifolium*), žindava európska (*Sanicula europaea*), zubačka cibuľkonosná (*Dentaria bulbifera*), kokorík mnohokvetý (*Polygonatum multiflorum*), pakost hnedočervený (*Geranium phaeum*), kostihoj srdcovitolistý (*Symphytum cordatum*), netýkavka nedotklivá (*Impatiens noli-tangere*), žerušnica nedotklivá (*Cardamine impatiens*), krkoška chlpatá (*Chaerophyllum hirsutum*), slezinovka striedavolistá (*Chrysoesplenium alternifolium*), hluchavka škvrnitá (*Lamium maculatum*), čerkáč hájny (*Lysimachia nemorum*), devätsil biely (*Petasites albus*), krtičník Scoppoliho (*Scrophularia scopolii*), šalvia praslenatá (*Salvia verticillata*), veronika horská (*Veronica montana*) a iné.

Národná prírodná rezervácia - NPR Komárnická jedlina

Nachádza sa v CHKO Východné Karpaty. Vyhlásená bola v r. 1984 na výmere 74.7 ha v kat. území obce Nižný Komárnik na ochranu zachovalých prirodzených pralesovitých jedľových bučín s výraznou hrúbkou a výškovou diferenciáciou. Je súčasťou pôvodných jedľovo- bukových porastov na flyšovom podklade Laboreckej vrchoviny v pramennej oblasti potokov Šovárňa a Komárniča.

Ochrana vzácného zachovalého reliktu pôvodných pralesovitých jedľobučín Nízkych Beskýd s autochtónnymi zmiešanými rôznovekovými porastami jedle, buka, bresta, javora a jaseňa. Z bylinných druhov sa najčastejšie vyskytujú *Dryopteris filix-mas*, *Lunaria rediviva*, *Mercurialis porenis*, *Impatiens noli-tangere*, *Rubus hirtus*, *Athyrium filix-femina*, *Dentaria bulbifera*, *Carex digitata*, *Maiathemum bifolium*, *Urtica dioica*. Zo zriedkavejších druhov sa tu vyskytuje *Egisetum sylvaticum*, *Petasites albus*, *Dryopteris filix-pseudomas*, *Aconitum moldavicum*, *Carex strigosa*, *Petasites cablicianus*.

Prírodná rezervácia - PR Livovská jelšina

PR je vyhlásená na ochranu fyto geograficky vzácných karpatských potočných jelšín (*Alnetum incanae struthio-pteridentosum*) v Čergove s masovým výskytom chráneného perovníka pštrosieho (*Matteucia struthiopteris* /L./Todaro).

Prírodná rezervácia - PR Pod Beskydom

Chránené územie sa nachádza v SZ časti Nízkych Beskyd. Predstavuje komplex zachovalých a botanicky významných slatinných lúk. Podľa stupňa zamokrenia je tu vyvinutá celá škála lúčnych slatinných spoločenstiev, ktoré sú charakteristické pre oblasť flyš na severovýchodnom Slovensku. Najzácnejší druh týchto spoločenstiev je všeobecne vzácna papraď jazyk hadí (*Ophioglossum vulgatum*). Jeho prítomnosť na lokalite dáva týmto lúkam významnú hodnotu, pretože väčšina podobných lúk bola na východnom Slovensku odvodnená alebo rozoraná.

Prírodná rezervácia - PR Slatina pod Lieskovcom

Ide o chránené nálezisko vachty trojlistej (*Menyanthes trifoliata*). Travné spoločenstvo tu tvoria mnohé charakteristické druhy ostríc. Predstavuje najzachovalejší slatinný biotop okresu Bardejov.

Prírodná rezervácia - PR Zborovský hradný vrch

Najstaršia prírodná rezervácia v Bardejovskom okrese a jedna z prvých vyhlásených chránených území na východnom Slovensku. Predstavuje flyšový kopec nad ľavým brehom potoka Kamenec s vekovo diferencovanými jedľovobukovými porastami s primiešaním duba, hrabu, lipy, brestu a jaseňa, na vrchole s hradnou zrúcaninou. Územie sa vyznačuje zachovalou typickou vegetáciou zmiešaných lesov flyšového pásma severovýchodného Slovenska. Na východnom svahu pod hradom prevláda jedľa biela (*Abies alba*) s vtrúsenými druhmi javora horského (*Acer pseudoplatanus*), hraba obyčajného (*Carpinus betulus*), buka lesného (*Fagus sylvatica*), borovice lesnej (*Pinus sylvestris*), duba zimného (*Quercus petraea*), lipa malolistá (*Tilia cordata*), lipa veľkolistá (*Tilia platyphyllos*). Z krovín sa tu vyskytuje lieska obyčajná (*Corylus avellana*) a trnka obyčajná (*Prunus spinosa*). Vyššie prechádza v kultúrny porast smreka obyčajného (*Picea abies*). V bylinnom podraze sa vyskytujú druhy kozonoža hostcová (*Aegopodium podagraria*), veternica hájna (*Anemone nemorosa*), jarmanka

väčšia (*Astrantia major*), kopytník európsky (*Asarum europaeum*), papradka samičia (*Athyrium filix-femina*), krkoška chlpatá (*Chareophyllum hirsutum*), zubačka cibul'konosná (*Dentaria bulbifera*), paprad' samčia (*Dryopteris filix-mas*), paprad' ostnatá (*Dryopteris carthusiana*), hluchavník žltý (*Galeodolon luteum*), lipkavec Scultesov (*Galium Schultesii*), netýkavka nedotklivá (*Impatiens noli-tangere*), ľalia zlatohlavá (*Lilium martagon*), bažanka trváca (*Mercurialis perennis*), vranovec štvorlistý (*Paris quadrifolia*), deväťsil biely (*Petasites albus*), kokorík mnohokvetý (*Polygonatum verticillatum*), pľúcnik lekársky (*Pulmonaria officinalis*), zemolez obyčajný (*Lonicera xylosteum*), tŕňovka dvojlistá (*Maianthemum bifolium*), iskerník chlpatý (*Ranunculus lanuginosus*), ostružina malinová (*Rubus idaeus*), žindava európska (*Sanicula europae*), krtičník hl'uznatý (*Scrophularia nodosa*), starček Fuchsov (*Senecio fuchsii*), hviezdica hájna (*Stellaria nemorum*), valeriána bazolistá (*Valeriana sambucifolia*), zimozeleň menšia (*Vinca minor*). Na západnom svahu pod hradom je vyvinutá na malej ploche hrabina susediaca s bučinou. Vegetačný kryt tu tvoria hluchavník horský (*Galeobdolon montanum*), žindava európska (*Sanicula europaea*), kopytník európsky (*Asarum europaeum*), baza červená (*Sambucus racemosa*), zubačka cibul'konosná (*Dentaria bulbifera*), paprad' samčia (*Dryopteris filix-mas*), samorastlík klasnatý (*Actaea spicata*), lipkavec marinkový (*Galium odoratum*), šalátovka múrová (*Mycelis muralis*), prvosienka jarná (*Primula veris*), pakost smradľavý (*Geranium robertianum*), áron alpínsky (*Arum alpinum*), lykovec jedovatý (*Daphne mezereum*), pakost hnedočervený (*Geranium phaeum*), kokorík mnohokvetý (*Polygonatum multiflorum*), pľúcnik lekársky (*Pulmonaria officinalis*), veronika horská (*Veronica montana*), bršlen európsky (*Euonymus europaeus*). Na juhozápadnom svahu sa objavujú náznaky suťových lesov. V záreze južne od hradu rastú mohutné exempláre paprad'ovca laločnatého (*Polystichum scutellatum*). V lesnom poraste sú pozoruhodné niekoľkostoročné duby vysadené pozdĺž príjazdovej cesty k hradu.

Prírodná rezervácia - PR Radomka

Chránené územie sa nachádza v oblasti Nízkyh Beskýd, nad obcou Giraltovece. Predstavuje komplex zachovalých a botanicky významných lúčnych a slatinných spoločenstiev s rôznymi druhmi ostríc, páperníka širokolistého, prasličkami a iných

druhov. Významný je výskyt vachty trojlístej. Okolo meandrujúceho potoka je vytvorený prirodzený brehový porast vrby a jelše. Pobrežný porast a priľahlé lúky toku Radomka s bohatou vlhkomilnou vegetáciou sú biologicky a esteticky mimoriadne cenné.

Prírodná rezervácia - PR Dranec

Najstaršia PR v CHKO Východné Karpaty. Vyhlásená ako chránené územie už v r. 1925 na výmere 34,22 ha v kat. území obce Nižný Komárnik (novelizácia v r. 1983) na ochranu prirodzených pralesovitých spoločenstiev N. Beskýd s významným zastúpením jedle, buka a cenných listnáčov. Na flyšovom podklade Laboreckej vrchoviny, v nadmorskej výške 360-540 m. n. m. sa zachovali prírodné lesné spoločenstvá bukového stupňa, rôznoveké, výškovo i druhovo diferencované lesné porasty s pralesovitou štruktúrou. Ochrana vzácneho zachovalého reliktu pôvodných pralesovitých spoločenstiev Nízkyh Beskýd s významným zastúpením jedle, buka a ostatných cenných listnáčov. V bylinnom poraste rastú druhy charakteristické pre 4. a 5. lvs sú tu najmä byliny ako napr. marinka voňavá, kyslička obyčajná, bažanka trváca, zubačka cibuľkonostná, zádušník brečtanovitý, hluchavka žltá, starček hájny a iné. Z papraďorastov sú najhojnejšie papraď samčia a papradka samičia. Z chránených alebo zriedkavejších druhov sa tu vyskytuje napr. zimozeleň menší, kostihoj srdcovitý a iné.

Prírodná rezervácia - PR Miroľská slatina

Vyhlásená v r. 1980 na výmere 0,97 ha v kat. území obce Miroľa na ochranu zachovalého komplexu ojedinelých slatinných a lúčnych spoločenstiev v oblasti Nízkyh Beskýd. Na lokalite rastie v najmokrejších častiach *Menyanthes fusca*, *Carex panicea*, *Orchis majalis*, *Caltha laeta*, *Potentilla erecta*, *Trielochium palustre*, *Equisetum palustre*, *Equisetum fluviatile* a iné. V štruktúre poľnohospodárskej krajiny ma PR významné miesto z hľadiska uchovania genofondu rastlín.

Územia siete NATURA 2000

Územia európskeho významu

SKUEV0331 Čergovský Minčol

Nachádzajú sa tu vlhkomilné vysokobylinné lemové spoločenstvá na poriečnych nivách od nížin do alpínskeho stupňa (6430), Kvetnaté vysokohorské a horské psicové

porasty na silikátovom substráte (6230), Lipovo-javorové sutinové lesy (9180), Javorovo-bukové horské lesy (9140), Bukové a jedľové kvetnaté lesy (9130), Kyslomilné bukové lesy (9110).

SKUEV0332 Čergov

Nachádzajú sa tu vlhkomilné vysokobylinné lemové spoločenstvá na poriečnych nivách od nížin do alpínskeho stupňa (6430), Nížinné a podhorské kosné lúky (6510), Kyslomilné bukové lesy (9110), Lipovo-javorové sutinové lesy (9180), Javorovo-bukové horské lesy (9140), Bukové a jedľové kvetnaté lesy (9130), Kvetnaté vysokohorské a horské psicové porasty na silikátovom substráte (6230).

Územie európskeho významu (ÚEV) DUKLA - SKUEV0048 Dukla

Územie európskeho významu (ÚEV) Dukla sa nachádza v prihraničnej časti severovýchodného Slovenska. Územie predstavuje typ lesnej krajiny s veľmi riedkym osídlením. Z väčšej časti je územie pokryté lesmi, predovšetkým listnatými (80% územia), menej zmiešanými (10%). Dominujú zachovalé ukážky porastov buka a porastové zmesi buka, predovšetkým s jedľou a cennými listnatými drevinami. K najrozšírenejším skupinám lesných typov patria typické bučiny (Fagetum typicum), vzácné sa vyskytujú bukové javoriny (Fageto-Aceretum), lipové javoriny (Tilieto-Aceretum) a jaseňové javoriny (Fraxineto-Aceretum). Významnou časťou sú mozaikovito roztrúsené plôšky mokradí, rašelinísk a slatinných lúk, ktoré značne obohacujú biodiverzitu územia.

Cieľom ochrany v území európskeho významu je zachovanie komplexu lesných spoločenstiev (s pôvodným drevinovým zložením, zachovanou štruktúrou a bohatým bylinným podrastom) s vtrúsenými enklávami mokradných, druhovo bohatých spoločenstiev s vysokým výskytom druhov z čeľade vstavačovitých (Orchideaceae) a spoločenstiev s vresom obyčajným.

SKUEV0043 Kamenná

Výskyt biotopov európskeho významu: lipovo-javorové sutinové lesy (9 180), kyslomilné bukové lesy (9 110), Bukové a jedľové kvetnaté lesy (9 130).

SKUEV0048 Dukla

Výskyt biotopov európskeho významu: lužné vrbovo-topoľové a jelšové lesy (91E0), lipovo-javorové sutinové lesy (9 180), javorovo-bukové horské lesy (9140), bukové a jedľové kvetnaté lesy (9 130), kyslomilné bukové lesy (9 110), slatiny s vysokým obsahom báz (7 230), penovcové prameniská (7 220), prechodné rašeliniská a trasoviská (7 140), nížinné a podhorské kosné lúky (6 510), bezkolencové lúky (6 410), suchomilné travinnobylinné a krovínové porasty na vápnom podloží (dôležité stanovištia vstavačovitých) (6 210), porasty borievky obyčajnej.

Chránená krajinná oblasť CHKO Východné Karpaty

Zaberá územie pri štátnej hranici s Poľskom. Oblasť bola vyhlásená v roku 1977, pôvodne mala rozlohu 968,1 km², a to až do roku 1997, kedy bol vyhlásený Národný park Poloniny v jej východnej časti. Terajšia CHKO Východné Karpaty má výmeru vlastného územia 25 307 ha.

Od Osadného až po Kečkovce (Roztoky) sa v rôznej šírke ťahá hraničný pás lesného porastu, ktorý týmto spôsobom vytvára do určitej miery ucelený *lesný krajinný typ*. V určitých úsekoch je zastúpený aj pôvodným drevinovým zložením a tieto zachovalé lesné spoločenstvá sú v súčasnosti chránené oveľa intenzívnejšie tzn., že sú súčasťou jednotlivých maloplošných chránených území s najprísnejšími stupňami ochrany.

Vegetáciu reprezentujú najmä lesné porasty s prirodzenou skladbou drevín, miestami pralesovitého charakteru. Z drevín prevláda buk lesný, s rôznym výskytom autochtónnej jedle bielej, javor, lipa, brest horský, jaseň, hrab, borovica lesná, smrekovec, dub zimný, umelo je vysadený smrek obyčajný.

Úpadok poľnohospodárskej prvovýroby sa negatívne premietol aj na celkový výzor a vzhľad krajiny. Postupné zarastanie pasienkov náletmi, pomalé rozširovanie dolných okrajov lesa, zarastanie lokalít divokou *ruđerálnou* vegetáciou, to všetko uberá z malebnosti krajiny. V bylinných spoločenstvách sa prelínajú druhy Východných a Západných Karpát a súčasne sa vyskytujú typické horské druhy karpatských bučín a vrcholových lúk s nížinnými teplomilnými druhmi, ktoré sem zasahujú z južných oblastí. Z významných druhov Východných Karpát sa vyskytuje scila dvojlistá východná (*Scilla*

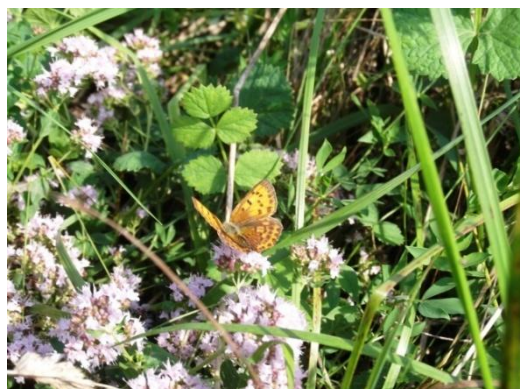
bifolia ssp. subtriphylla) razivka smradľavá (*Aposeris foetida*) čemerica purpurová (*Helleborus purpurascens*), kostrihoj srdcovitý (*Symphytum cordatum*), telekia ozdobná (*Telekia speciosa*), mliečnik rakúsky Sojákov (*Euphorbia austriaca* ssp. *sojakii*), zvonček konáristý jedľový (*Campanula patula* ssp. *abietina*), kosatec trávolistý pašachorový (*Iris graminea* ssp. *pseudocyperus*), iskerník karpatský (*Ranunculus carpaticus*), prilbica metlinatá (*Aconitum paniculatum*), silenka pochybná (*Silene dubia*), fialka odchýlená (*Viola declinata*). Z vápnomilných druhov je významný jelení jazyk celolistý (*Phyllitis scolopendrium*), pichliač lepkavý (*Cirsium erisithales*), zvonovník hlavatý (*Phyteuma orbiculare*). Z horských druhov sa vyskytuje jastrabník pomarančový (*Hieracium aurantiacum*), papradka alpínska (*Athyrium distentifolium*), rebrovka rôznoлистá (*Blechnum spicant*), objímavka obyčajná (*Streptopus amplexifolius*), kostrava horská (*Festuca drymeia*) a iné.

Chránený areál - CHA Slatina pri Šarišskom Štiavniku (*Radomská slatina*)

Na alúviu Radomky sa vytvoril rozsiahly komplex aluviálnych lúk, ktoré sú zaplavované minerálnou vodou vytekajúcou z minerálnych prameňov. Územie predstavuje svojrázny biotop s vyvíjajúcou sa halofytnou vegetáciou, ktorý je vzácny nielen z hľadiska okresu Svidník, ale i celého pomerne rozsiahleho územia Nízkych Beskýd. V doterajšej sieti chránených území severovýchodného Slovenska tento typ vegetácie nie je chránený. Na aluviálnych lúkach Radomky sú formujúce a vyvíjajúce sa porasty halofytnej vegetácie plošne afytcenologicky natoľko vyvinuté, že spĺňajú všetky kritéria chráneného územia, sú ukážkou vplyvu zaplavovania vodou zásaditého a sírneho zloženia, sú v nich zastúpené mnohé vzácne (ohrozené) rastlinné druhy – Triglochín palustre, barička prímorská (*Triglochín maritima*), vstavačovec májový (*Dactylorhiza majalis*) *Cyperus fuscus*, *Blysmus compressus* a iné.

Chránený areál – CHA Driečna

Nachádza sa tu zriedkavé slatinné ostricovo-machové spoločenstvo s výskytom vachty trojlistej (*Menyanthes trifoliata*), patriacej medzi chránené a ohrozené druhy rastlín.

2.3 Fauna pohraničného regiónu Prešovského kraja

2.3.1 Opis vybraných druhov zvierat charakteristických pre riešené územie, hospodárske zvieratá, voľne žijúce zvieratá vrátane ohrozených a chránených druhov

Súčasná štruktúra zoocenóz na predmetnom území je odrazom intenzívneho pôsobenia človeka v krajine, v prevažnej väčšine sa jedná o zmenené priestory vo vzťahu k relatívne pôvodnej štruktúre zoocenóz. Druhové spektrum živočíchov je rozmanité. Z významných

karpatských druhov bezstavovcov tu nájdeme napr. bystrušku zlatú, kožovitú a ploskú a karpatský endemit argna karpatská. Zo stavovcov sú zastúpené druhy, ktoré patria k paleoarktickým

druhom, ako mlok karpatský, užovka obojková. Najväčšiu triedu, čo do početnosti a pestrosti druhov tvoria vtáky, napr. rybárik riečny, vodnár riečny, kulík riečny, kaližiak malý, svrčiak riečny, ale tiež škovránok poľný, strnádka obyčajná, penica čiernohlavá, sojka obyčajná, mlynárka dlhochvostá. Početné je aj zastúpenie triedy cicavcov, ktoré väčšinou patria do paleoarktiskej oblasti. Sú tu však zastúpené aj holarktické druhy (vlk obyčajný, rys ostrovid...)

Zo stavovcov sú v danom území zastúpené druhy z triedy Reptilia, Amphibia z nich je 10 druhov chránených a 10 ohrozených v zmysle červenej knihy. Najväčšiu triedu čo do početnosti a druhovej pestrosti tvoria vtáky. V horskej časti charakterizujú územie viaceré karpatské elementy,

ako sú z obojživelníkov napr. mlok karpatský a mlok veľký, salamandra škvrnitá z triedy

plazov jašterica živorodá, z vtákov sova dlhochvostá ako typický východokarpatský andemický druh, ďalej kuvičok vrabčí a pôtik kapcavý. Zo vzácných druhov dravcov je tu pomerne hojný orol kriklavý, včelár obyčajný, haja tmavá, ktoré tu žijú v spoločenstvách s krkavcom čiernym, bocianom čiernym, tesárom čiernym, drozdom kolohrivcom, orešnicou perlavou a ďalšími.

Z vodného a brodivého vtáctva stojí za pozornosť pomerne početná populácia bociana bieleho. Z typických horských chránených druhov cicavcov je to napr. piskor horký, plch hôrny a z chránených šeliem

sa tu zachovala hoci tiež už len vzácné vydra riečna.

Pôvodnosť a zachovalosť karpatských typických spoločenstiev dokresľujú nakoniec i niektoré druhy väčších cicavcov. Je to pomerne ustálená populácia vlka obyčajného, rysa ostrovida, mačky divej, jazveca obyčajného, kuny lesnej, kuny skalnej, ktoré v spoločenstve s jeleňom

obyčajným – karpatským, srncom hôrnym a sviňou divou sú ukážkou typických autochtonných spoločenstiev, ktoré sa tu ešte zachovali.

Tatranský národný park (TANAP)

Vzácnym obyvateľom vysokohorského prostredia je kamzík vrchovský tatranský a svišť vrchovský tatranský, vládcom výšav je orol skalný.

Pieninský národný park (PIENAP)

Vyskytuje sa tu množstvo jedinečných a vzácných druhov fauny.

Národný park Poloniny

Sú tu storočné jedle, buky, javory a veľké množstvo mŕtveho dreva, ktoré predstavuje útočisko pre vzácných operencov. Množstvo chránených druhov, ktoré sú inde ohrozené vyhynutím alebo vyhynuli, sa tu stále nachádza. Vyskytujú sa tu východokarpatské endemity, územia s reštitúciou zubra hrivnatého.

Chránená krajinná oblasť Vihorlat

CHKO Vihorlat sa vyznačuje aj zoo-geograficky i ekologicky zaujímavou a rozmanitou faunou, z ktorej sú najcennejšími bocian čierny, hadiar krátkoprstý, rybárik riečny, či orol skalný.

Chránená krajinná oblasť Východné Karpaty

CHKO je bohatá na lesy, prevažujú bučiny, preto tu prevládajú lesné rastlinné a živočíšne spoločenstvá. Pôvodné lesné porasty sú vhodným prostredím pre chránené a ohrozené živočíchy, z ktorých tu žije napríklad vlk, rys a medveď.

Maloplošné chránené územia v Národnom parku Poloniny

Národné prírodné rezervácie (NPR):

NPR Havešová – územie je významným hniezdnym biotopom vtákov viazaných na pralesovité porasty, ako sú sova dlhochvostá, holub plúžik a iné.

NPR Pľaša – vo vrcholových lúčnych spoločenstvách hniezdi ľabtuška vrchovská a v starých bútľavých stromoch bukových javorín muchárik bielokrký. Vysoká úživnosť spoločenstiev podmieňuje výskyt jelenej zveri. Hlavný chrbát je obľúbeným prechodom vlka a rysa.

NPR Rožok – z vtákov tu hniezdi napríklad sova dlhochvostá. Pod hrebeňom je zvýšený výskyt nitrofilných druhov, najmä bažanky trvácej. Územie má mimoriadny význam pre

zachovanie biogeocenóz kvôli komplexnému prírodovednému výskumu najmä pre potreby pestovania lesov.

NPR Stinská – na území má veľký zoografický význam výskyt východokarpatských taxónov.

NPR Stužica – v rezervácii trvale žije medveď, vlk a v poslednom období aj zubor hôrny.

PR Pod Ruským (Lúky pod Ruským) – mokré lúky, mokrade a slatiny sú biotopom mnohých ohrozených druhov vlhkomilného lúčneho hmyzu, obojživelníkov plazov, vtákov a cicavcov.

Prírodné rezervácie (PR):

PR Hlboké – z chránených živočíchov sa na území zistil výskyt muchárika malého.

PR Ruské – prirodzené trávne porasty a slatiny sú biotopom vzácných a ohrozených živočíchov.

17. **PR Udava** – v lesných komplexoch je bohatý výskyt poľovnej zveri, ale aj veľkých mäsožravcov, z ktorých tu žijú vlk, rys a medveď. V tejto PR sa pozoroval prechodný výskyt zubra hôrneho z Poľska.

PR Borsukov vrch – druhy živočíchov európskeho významu: kunkažltobruchá (*Bombinavariegata*), mlok karpatský (*Triturus montandoni*), jariabok hôrny (*Bonasa bonasia*), d'ateľ bielochrbtý (*Dendrocopos leucotos*), d'ateľ čierny (*Dryocopus martius*), muchárik červenohrdlý (*Ficedula parva*), muchárik bieločrký (*Ficedula albicollis*), včelár lesný (*Pernis ptilorhynchus*), žlna sivá (*Picus canus*), sova dlhochvostá (*Strix uralensis*), myšovka horská (*Sicistambula*), zubor hrivnatý (*Bison bonasus*), vlk obyčajný (*Canis lupus*), rys ostrovid (*Lynx lynx*), medveď hnedý (*Ursus arctos*) a fuzáč alpský (*Rosalia alpina*).

Európske chránené územia v Národnom parku Poloniny (NATURA 2000)

Chránené vtáčie územie Bukovské vrchy (SKCHVU002)

Územie chránené z dôvodu ochrany druhov vtákov: chriaštel poľný, bocian čierny, orol krikľavý, včelár lesný, rybárik riečny, sova dlhochvostá, žlna sivá, ďateľ čierny, ďateľ bielochrbtý, penica jarabá, muchárik červenohrdlý, muchárik bielokrky, strakoš sivý, prepelica poľná, krutihlav hnedý, žltochvost lesný, lelek lesný, jariabok hôrny.

Územie európskeho významu Bukovské vrchy (SKUEV0229)

Druhy európskeho významu: roháč obyčajný, bystruška Zawadského, lopatka dúhová, hrúz fúzatý, fúzač alpský, mlok karpatský, mlok hrebenatý, kunka žltobruchá, rys ostrovid, vydra riečna, medveď hnedý, vlk dravý, netopier obyčajný, netopier brvitý, uchaňa čierna, podkovár malý, zubor hrivnatý.

Územie európskeho významu Stinská (SKUEV0210)

Druhy európskeho významu: spriadač kostihojový, kobylka *Pholidoptera transsylvanica*, fúzač alpský, mlok karpatský, mlok hrebenatý, kunka žltobruchá, rys ostrovid, medveď hnedý, vlk dravý, netopier obyčajný, netopier brvitý, netopier pobrežný, netopier ostrouchý, netopier veľkouchý, podkovár malý.

Územie európskeho významu Ulička (SKUEV0234)

Druhy európskeho významu: pĺž severný, lopatka dúhová, hrúz bielo plutvý, hrúz fúzatý, hrúz Kesslerov, hlaváč bielo plutvý, fúzač alpský, vydra riečna, mlok karpatský, mlok hrebenatý, netopier obyčajný, netopier brvitý, uchaňa čierna, podkovár malý.

KARPATSKÉ BUKOVÉ PRALESY

STUŽICA - Inventarizačné výskumy hovoria o prítomnosti takmer 500 druhov húb, z ktorých mnohé sú vzácne a ohrozené.

Územie si zaslúži pozornosť a ochranu aj z hľadiska prítomnosti zoogeograficky, ekologicky a vedecky významných druhov bezstavovcov. Najpočetnejšou triedou stavovcov sú tu vtáky, z ktorých väčšina patrí medzi ohrozené druhy. Staré porasty vytvorili vhodné podmienky pre dutinových hniezdičov (napr. ďateľ bielo chrbtý, tesár

čierny, muchárik bielokrký, holub plúžik apod.). K vzácnym hniezdičom patrí aj sova dlhochvostá, dúbnič trojprstý, labtuška vrchovská. V NPR Stučica bolo doteraz zistených 48 druhov vtákov. Chránené územie je obľúbeným stanovišťom jeleňa obyčajného, svine divej. Celoročne sa tu vyskytuje vlk dravý, medveď hnedý, rys ostrovid a vydra riečna. Domov tu majú všetky naše veľké šelmy a v posledných rokoch sa tu pravidelne vyskytujú aj zubry európske.

Národná prírodná rezervácia – NPR Čergovský Minčol

Chránené územie sa nachádza na vrcholovom hrebeni Minčola, prevažne v jeho severovýchodnej časti. Zo živočíšnych druhov európskeho významu má tu svoje zastúpenie chrobák fúzač alpský (*Rosalia alpina*), z obojživelníkov kunka žltobruchá (*Bombina variegata*), z vtákov druhy, ktoré tu hniezdia alebo tu majú loviská – sova dlhochvostá (*Strix uralensis*), výr skalný (*Bubo bubo*), orol skalný (*Aquila chrysaetos*), orol kríľavý (*Aquila pomarina*), včelár lesný (*Pernis apivorus*), bocian čierny (*Ciconia nigra*), tetra európsky (*Tetrao tetrix*), ďateľ čierny (*Dryocopus martius*), vyskytli sa tu aj penica jarabá (*Sylvia nisoria*) a myšiak hrdzavý (*Buteo rufinus*). Z cicavcov sa tu pravidelne vyskytuje vlk dravý (*Canis lupus*), rys ostrovid (*Lynx lynx*), v posledných rokoch medveď hnedý (*Ursus arctos*) a vzácné horné časti tokov prehľadáva vydra riečna (*Lutra lutra*).

Národná prírodná rezervácia - NPR Komárnická jedlina

Nachádza sa v CHKO Východné Karpaty. Zo vzácnějších živočíchov je v rezervácii zastúpený jeleň obyčajný, srnec hôrny, sviňa divá, kuna lesná, vlk obyčajný, rys ostrovid medveď hnedý. Z vtákov okrem bežných tu hniezdi dúbnič trojprstý a bocian čierny.

Prírodná rezervácia - PR Dranec

Najstaršia PR v CHKO Východné Karpaty, vyhlásená ako chránené územie už v r. 1925. Pralesovité porasty sú vhodným biotopom pre jeleniu zver a veľkých mäsožravcov ako je vlk obyčajný a rys ostrovid, chránené druhy vtákov ako sú myšiak hôrny, krkavec čierny, holub plúžik, tesár čierny, muchárik bielokrký.

Prírodná rezervácia - PR Miroľská slatina

Z chránených a vzácnejších druhov živočíchov boli tu zaznamenané vidlochvost feniklový, prhlaviar červenkastý chrapkáč poľný dudok obyčajný. Väčšina vtákov tu nehniezdi ale loví tu potravu. Rezervácia má veľký význam pre život početných druhov bezstavovcov, najmä hmyzu.

Územia siete NATURA 2000

Územia európskeho významu

SKUEV0331 Čergovský Minčol

Z druhov európskeho významu sa tu nachádzajú fúzač alpský (*Rosalia alpina*), kunka žltobruchá (*Bombina variegata*), rys ostrovid (*Lynx lynx*), vydra riečna (*Lutra lutra*), medveď hnedý (*Ursus arctos*), vlk dravý (*Canis lupus*), netopier obyčajný (*Myotis myotis*) a podkovár malý (*Rhinolophus hipposideros*).

SKUEV0332 Čergov

Z druhov európskeho významu sa tu nachádzajú kunka žltobruchá (*Bombina variegata*), mlok karpatský (*Triturus montandoni*), rys ostrovid (*Lynx lynx*), medveďhnedý (*Ursus arctos*) a vlk dravý (*Canis lupus*).

Územie európskeho významu (ÚEV) DUKLA - SKUEV0048 Dukla

Územie európskeho významu (ÚEV) Dukla sa nachádza v prihraničnej časti severovýchodného Slovenska. V území bol zaznamenaný výskyt 8 biotopov európskeho významu (5 lesných a 3 nelesné), 1 rastlinný a 11 živočíšnych druhov európskeho významu.

Charakter a zachovalosť územia vytvára podmienky aj pre veľké množstvo vzácných druhov vtáctva. Zo vzácnejších vtáčích druhov sa v území vyskytuje orol krikľavý (*Aquila pomarina*), sova dlhochvostá (*Strix uralensis*), strakoš červenochrbtý (*Lanius collurio*), d'ateľ čierny (*Dryocopus martius*), d'ateľ bielo-chrbtý (*Dendrocopos leucotos*), muchárik bielo-krký (*Ficedula albicollis*), muchárik červenohrdlý (*Ficedula parva*), bocian čierny (*Ciconia nigra*), rybárik riečny (*Alcedo atthis*), chrapkáč poľný (*Crex crex*).

SKUEV0043 Kamenná

Z druhov európskeho významu sa tu nachádzajú fúzač alpský (*Rosalia alpina*), ohniváček veľký (*Lycaena dispar*), bystruška Zawadského (*Carabus zawadzskii*), *Boros schneideri*, vlk dravý (*Canis lupus*), rys ostrovid (*Lynx lynx*), netopier obyčajný (*Myotis myotis*) a podkovár malý (*Rhinolophus hipposideros*).

Chránená krajinná oblasť CHKO Východné Karpaty

Zaberá územie pri štátnej hranici s Poľskom. K významným charakteristickým druhom fauny stavovcov chránenej krajiny patrí mlok karpatský (*Triturus montandoni*), salamandra škvrnitá (*Salamandra salamandra*), jašterica živorodá (*Lacerta vivipara*) a iné. Triedu vtákov reprezentujú bocian čierny (*Ciconia nigra*), orešnica perlavá (*Nucifraga caryocatactes*), tesár čierny (*Dryocopus martius*), orol skalný (*Aquila chrysaetos*), orol krikľavý (*Aquila pomarina*), haja tmavá (*Milvus migrans*), haja červená (*Milvus milvus*), myšiak hôrny (*Buteo buteo*), východokarpatský endemit sova dlhochvostá (*Strix uralensis*). Z význačných druhov cicavcov tu žije vzácna vydra riečna (*Lutra lutra*), tchor norok (*Plutorius lutreola*), mačka divá (*Felis silvestris*), rys ostrovid (*Lynx lynx*), vlk obyčajný (*Canis lupus*), medveď hnedý (*Ursus arctos*). V posledných rokoch sa vyskytujú v slovensko-poľskom pohraničnom území aj ojedinelé exempláre zubra hôrneho.

Chránený areál - CHA Slatina pri Šarišskom Štiavniku (*Radomská slatina*)

Vyskytuje sa tu viacero druhov chráneného hmyzu. Pomerne pravidelne v území hniezdi cíbik chocholatý (*Vanellus vanellus*).

Chránené vtáacie územia

Chránené vtáacie územie CHVÚ Laborecká vrchovina - SKCHVU011 Laborecká vrchovina

Účelom vyhlásenia CHVÚ je zachovanie biotopov druhov vtákov európskeho významu ako sú sova dlhochvostá, orol krikľavý, bocian čierny, haja červená, muchárik bielokrký, strakoš červenochrbtý atď. Pravidelne tu hniezdi viac ako 1% národnej

populácie druhov ako ďateľ prostredný, bocian biely, včelár lesný, prhl'aviar čiernohlavý, krutihlav hnedý, muchár sivý, brehuľa hnedá atď.

SKCHVU011 Laborecká vrchovina

Laborecká vrchovina je jedným z troch najvýznamnejších území na Slovensku pre hniezdenie druhov orol krikľavý (*Aquila pomarina*), haja červená (*Milvus milvus*), strakoš červenochrbtý (*Lanius collurio*), muchárik červenohrdlý (*Ficedula parva*), penica jarabá (*Sylvia nisoria*), chriaštel' poľný (*Crex crex*), ďateľ čierny (*Dryocopus martius*), ďateľ bielochrbtý (*Dendrocopos leucotos*), žlna sivá (*Picus canus*), lelek lesný (*Caprimulgus europaeus*), škovránok stromový (*Lullula arborea*) a rybárik riečny (*Alcedo atthis*). Pravidelne tu hniezdi viac ako 1% národnej populácie druhov ďateľ prostredný (*Dendrocopos medius*), bocian biely (*Ciconia ciconia*), včelár lesný (*Pernis apivorus*), prhl'aviar čiernohlavý (*Saxicola torquata*), krutihlav hnedý (*Jynx torquilla*), muchár sivý (*Muscicapa striata*), žltochvost lesný (*Phoenicurus phoenicurus*), hrdlička poľná (*Streptopelia turtur*), prepelica poľná (*Coturnix coturnix*), strakoš sivý (*Lanius excubitor*), brehuľa hnedá (*Riparia riparia*), sova dlhochvostá (*Strix uralensis*), bocian čierny (*Ciconia nigra*), muchárik bielokrký (*Ficedula albicollis*) a jariabok hôrny (*Bonasa bonasia*).

Použitá literatúra:

- BEŇKO, J.: Osídlenie severného Slovenska. Košice 1985
- BEŇKO, J.: Doosídľovanie južných (slovenských) karpatských svahov valachmi a ich etnicita. In: Pogranicze etniczne polsko – rusko – slowackie w štedniowieczu. Red. S. Czopek. Rzeszów 1996
- HALAGA, O. R.: Slovanské osídlenie Potisia a východoslovenskí gréckokatolíci. Košice 1947
- HARAKSIM, Ľudovít: K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867. Bratislava 1961
- HÚŠČAVA, A.: O činnosti zbojníckych družín na severovýchodnom Slovensku na konci 15. storočia. In: Historické štúdie 2, 1956
- CHALOUPECKÝ, V.: Valaši na Slovensku. Praha 1947
- KADLEC, K.: Valaši a valašské právo. Praha 1916
- KAVULJAK, A.: Valasi na Slovensku. In: Sborník na počesť Jozefa Škultétyho. Martin 1933
- LUKÁČ, G.: Zborov a hradné panstvo Makovica. Krátky prehľad dejín do r. 1918. Spišské podhradie 1991
- LUKÁČ, G. – ADAM, J. (ed.): ZBOROV. Dejiny obce a makovického panstva. Zborov : Obecný úrad, 2005
- MARSINA, R. – KUŠÍK, M. (ed.): Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku. I. Bratislava 1959
- MARSINA, R. – KUŠÍK, M. (ed.): Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku. II. Bratislava 1959
- RÁBIK, V.: Osídlenie a národnostný ráz makovického panstva v stredoveku. In: Historický zborník 2005, roč. 15

- RÁBIK, V.: Rusíni a valašské obyvatelstvo na východnom Slovensku v stredoveku. In: Historický časopis 2, 2005, s. 217 – 242
- RÁBIK, V.: Úrbáre makovického panstva z roku 1507. In: Slovenská archivistika. Roč. XLI, 2006, č. 2, s. 22 - 40
- RATKOŠ, P.: Problematika kolonizácie na valašskom práve na území Slovenska. In: Historické štúdie 24, 1980, s. 181 – 222
- RATKOŠ, P.: O osídlení Čičvanského hradného panstva koncom 15. storočia. In: Nové obzory 6, 1964
- RATKOŠ, P.: Vznik a osídlenie Makovického hradného panstva do začiatku 18. storočia. In: Príspevky k dejinám východného Slovenska. Bratislava 1964
- СТАВРОВСКИЙ, О.: Словацько – польсько - українське прикордоння до 18. століття. Братіслава 1967
- STAVROVSKÝ, E.: Makovické panstvo v 16. – 18. storočí. (Príspevok k osídleniu, etnickej a cirkevnej príslušnosti obyvateľstva na severovýchodnom Slovensku). In: Zborník FFUK – Historica 37, 1987, s. 72 - 75
- ULIČNÝ, F.: Dejiny osídlenia Šariša. Košice 1990
- ULIČNÝ, F.: Dejiny osídlenia Užskej župy. Prešov 1995
- ULIČNÝ, F.: Dejiny osídlenia Zemplínskej župy. Michalovce 2001
- ULIČNÝ, F.: Podiel Rusov, Rusínov na doosídľovaní Slovenska v stredoveku. In: Slavica Slovaca 28, 1 – 2, 1993, s. 21 – 27
- ULIČNÝ, F.: Poľské vpády na Slovensko v druhej polovici 15. storočia. In: Historické štúdie 15, 1970, s. 250 - 264
- ULIČNÝ, F.: Začiatky Rusínov na Slovensku. In: Pogranicze etniczne polsko – rusko – slowackie w średniowieczu. Red. S. Czopek. Rzeszów 1996
- ULIČNÝ, F.: Pôvod Rusínov. In: Rusíni – história, súčasnosť a perspektívy. Spoločenskovedný seminár, Prešov. 29. – 30. júna 2006.
- Zostavovateľ: Duleba, A., Hlavinka, J., Konečný, S., Lipinský, J. Bratislava, Združenie inteligencie Rusínov Slovenska 2006
- VARSÍK, B.: Osídlenie Košickej kotliny III. Bratislava 1977
- ŽUDEL, J.: Vývoj osídlenia Slovenska od počiatkov valašskej kolonizácie do konca stredoveku. In: Archaeologia historica 13/1988, s. 7 – 15
- MAGOCSI P.R.: CHRBATOM K HORÁM /Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov. UNIVERSUM. Prešov: 2016, S. 83-85
- SUGAR, PETER F.(ed.) A History of Hungary. Bloomington a Indianapolis: Indiana University Press, 1900, str. 27
- (ENGL, Pál. The Realm of St. Stephen: A History of Medieval Hungary, 895-1526, London a New York: I.B. Tauris, 2001, str. 102
- ENCYKLOPÉDIA SLOVENSKA VI T-Ž. Dodatky. 1.vydanie. Bratislava: Veda, 1982, 776 s. S.234
- HNÁT A.: LABORECKO (Dejiny – príroda – hospodárstvo – kultúra – osobnosti). Trebišov 1999, S. 231
- KRŠÁK, P.: Ottov historický atlas SLOVENSKO. Čína, 2019 a 2012. S.110
- SLOVENSKO- ĽUD. II časť. Bratislava: 1975, s. 793
- STAVROVSKÝ, O.: Slovacko – poľsko – ukrajineske prykoronia do 18. stolitťa, Bratislava a Prešov 1967, S. 82 – 89
- MUŠINKA, M., MUŠINKA, A : NÁRODOSTNÁ MENŠINA PRED ZÁNÍKOM ? Prešov: 2011, S. 12
- BARNA, F.: Rusíni. Otázky dejín a kultúry. Rusínska obroda. Prešov, 1994, S.29
- LUKÁČ G., Adam J.: Zborov, dejiny obce a makovického panstva. Zborov: 2005, S. 41
- DEMO, O.: Vianočné ľudové koledy, vinše a hry. Martin: 2014, S. 7
- KOLLÁR, J.: Národné spievanky. I, II, Bratislava: Vydav. krásnej literatúry, 1953
- ЧИЖМАР, І.: КОЛЯДКИ РУСИНІВ. Свидник: 2014